

ISSN 1318-2498

9 771318 249009

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Meta Remec

»Vojak naj bo!«

5

Nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne

„SOLDAT SOLL ER SEIN!“

Die Entstehung und der Niedergang des Bildes vom perfekten Soldaten in der Zeit des Ersten Weltkriegs

Andrej Studen

O »ferdamanih babah in dedih«

25

Odraz vsakdanjika v zapisih okrajnega sodišča Konjice v prevratni dobi

VON „VERDAMMTEN WEIBERN UND KERLEN“

Widerspiegelungen des Alltags in den Niederschriften des Bezirksgerichtes Konjice in der Umbruchszeit

Damir Globočnik

Spominska plošča misijonarju Ignaciju Knobleharju v Škocjanu na Dolenjskem 61

DIE GEDENKTAFEL FÜR DEN MISSIONAR IGNACIJ KNOBLEHAR IN ŠKOCJAN IN UNTERKRAIN

Stanislav Južnič

Marian Koller: Sloviti bohinjski astronom

71

MARIAN KOLLER: FAMOUS ASTRONOMER FROM BOHINJ

Zapisi

Primož Frajle

Ruska skupnost v Hrastniku

103

O visokih ruskih častnikih ter njihovih družinah v Hrastniku

K virom

Jurij Perovšek

»Ne bom tolažil upnikov po abecedi.«

108

Ivana Cankarja »finančno« pismo leta 1909

Jože Kranjec

Življenje in smrt, v arhivskih virih prepletena

112

Alenka Hren Medved

Kaj vse nam povedo razglednice

113

Bojan Himmelreich

Šoštanj v viharju velike vojne in prevratne dobe

116

Neja Blaj Hribar

Slovanska vzajemnost malo drugače

118

Željko Oset

Olimpionik izza tekmovanj

121

Jože Maček

K zgodovini laškega gasilstva

123

Jože Maček

K zgodovini laškega nogometa

129

Meta Remec

»Vojak naj bo!«

Nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne*

REMEC Meta, dr. zgod. znanosti, znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, meta.remec@inz.si

355.097:94(100)"1914/1918"
94(100)"1914/1918":355.097

»VOJAK NAJ BO!«

Nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne

Prispevek obravnava nastanek, razvoj in razpad lika popolnega vojaka, ki je prevladal v obdobju pred prvo svetovno vojno. Prikaz zajema vzgojo in prevzgojo mladih moških, ki je potekala v družinskem okolju in v okviru šolskega sistema, ki naj bi vzgojil novo generacijo močnih in krepkih moških, pripravljenih na žrtvovanje in boj. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, ki je temeljila na telesu in fizičnih sposobnosti. Naborniški sistem in nato izbruh prve svetovne vojne sta ustvarila ostro ločnico med praviimi moškimi, ki so bili vpoklicani na fronto, in nesposobneži, ki so vojna leta preživeli doma. Prispevek v nadaljevanju predstavi vsakdanje življenje vojakov, ki je bilo v popolnem nasprotju s pričakovanji, saj so se pogosto počutili degradirane na raven otrok. Ponižanje se je nadaljevalo tudi po koncu spopadov, ko se domov niso vračali kot heroji, temveč kot invalidi in poraženci, kar je v povezavi z izredno slabimi socialnimi razmerami in zelo razširjenim alkoholizmom generiralo številne primere družinskega nasilja v letih neposredno po vojni.

Ključne besede: Prva svetovna vojna, militantna vzgoja, moškost, higiena, vsakdanje življenje vojaka, nasilje v družini

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280(A) Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

REMEC, Meta, Ph.D., Research Fellow, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, meta.remec@inz.si

355.097:94(100)"1914/1918"
94(100)"1914/1918":355.097

“HE SHOULD BE A SOLDIER!”

The emergence and disintegration of the ideal soldier image in World War I

The article focuses on the emergence, development, and disintegration of the prevalent image of the perfect soldier from the pre-World War I period. It describes the education and retraining of young men within the family and at school, which aimed to raise a new generation of strong and sturdy men, willing to sacrifice and fight. A new hierarchy appeared among men, based on the body and physical abilities. The conscript system and the outbreak of World War I drew a clear dividing line between real men, who were sent to the front, and the washouts, who spent wartime at home. Next, the article presents the everyday life of soldiers, which was in stark contrast to the expectations, because they frequently felt degraded to the level of children. Humiliation continued after the war, when they returned home not as heroes but as invalids and losers, which in combination with the devastating social conditions and widespread alcoholism, resulted in many cases of family violence in the years immediately after the war.

Key words: World War I, military upbringing, masculinity, hygiene, everyday life of soldiers, family violence

Nacionalizem in moško telo

Nacionalizem se je prvič pojavil v 18. stoletju in takoj vplival na koncepte telesa, seksualnosti in spodobnosti, ki jim je iz meščanskih krogov uspelo prodreti med vse družbene sloje. Nadzor nad seksualnostjo je postal nosilni steber meščanske družbe, ki je povsem sprejela nacionalistično ideologijo in podpirala vse bolj očitno militarizacijo družbe.¹ Nove nacionalne države so demoniziranje seksualnosti, ki je bilo globoko zakoreninjeno v katoliški morali, preprosto prevzele in uporabljale ideje o spodobnosti in sramu, zato da so lahko izvajale nadzor tudi nad najbolj intimnimi deli življenja vsakega posameznika. Nacionalizem je uporabljal spodobnost in moralne norme tudi zato, da je ustvarjal ločnice med »nami« in »njimi«, med normalnim in patološkim ter tako postavil temelje za moderno nacionalno zavest. Meščanska morala je bila močno povezana z vojno in duhom militarizma – rodila se je namreč prav v času napoleonskih vojn, ko so vojaki začeli vstopati v vojsko zaradi patriotizma in zavesti o pripadnosti narodu in državi, za katero se je bilo treba bojevati. Nov koncept moškosti je bil rezultat vsesplošne militarizacije družbe² ter poskusa nadzora nad vse bolj očitnimi posledicami industrializacije in ekonomskega razvoja, ki so bile z vidika morale povsem nesprejemljive.

Nacionalizem je odigral bistveno vlogo tudi pri utrjevanju razlik med spoloma. Moški in ženska se namreč nič več nista razlikovala le v biološkem smislu, temveč predvsem po značaju in naravi, s čimer je spol postal socialna kategorija.³ Nov koncept moškosti se je utemeljil na ne predhodno obstoječih vrednotah, kot so samodisciplina, čast in pogum ter tako postal nosilni steber nove nacionalistične ideologije. Moškost so dojemali kot skupek notranjih kvalitet in zunanega videza, ki sta skupaj tvorila neločljivo celoto. Vrednote, ki so sicer obstajale tudi že v 18. stoletju, so stoletje pozneje dobile nov pomen in moškemu telesu namenile osrednjo vlogo.⁴ Moško telo, njegovi zgradba in lepota so postali simbol kreposti, moralne trdnosti, kar je bilo po-

membno še zlasti zato, ker moškega niso več dojemali zgolj kot posameznika, ampak predvsem kot pripadnika neke družbene skupine. Zdravo moško telo, njegova krepost, moč in trdnost, je postalo ogledalo zdravstvenega stanja in moralnih vrednot cele družbe, zato so mu začeli namenjati veliko pozornosti in skrbi.⁵

Militantna vzgoja

Agresivnost je bila prepoznana kot sestavni in središčni del moškosti. Pravi moški je moral biti bojevit, odločen in neizprosni, medtem ko sta podobi gentlemana in kavalirja stopali v ozadje. »Salonski lev«, meščan, ki je s pipo v ustih posedal ob časopisu in v družbi omikanih mož razpravljal o aktualnih problemih, je bil preživet. Nadomestila ga je podoba mišičastega in slokega telovadca, ki je svojo identiteto zgradil na tem, kar zmore njegovo telo.⁶

Najbolj očitna načina za doseganje in nato glorificiranje lepote moškega telesa, ki sta brez dvoma podžigala stereotip o možatem moškem, sta bila šport⁷ in telesna aktivnost.⁸ Šport namreč ni vplival zgolj na videz moškega telesa, ampak tudi na njegov značaj, saj je krepil njegovo voljo. Idealno telo, mišičasto, skladno, trdno in močno, je bilo namreč mogoče doseči le z dolgim in vztrajnim urjenjem, discipliniranim življenjem in samoodpovedovanjem.⁹ Prebivalstvo so spodbujali, da se začne ukvarjati z neko obliko redne telesne dejavnosti: poleg plavanja so podpirali zlasti urjenje na prostem, ki je bilo sestavljeno iz hitrega in poživljajočega korakanja in vaj v strogih formacijah.¹⁰ Od vstopa v šolo naprej so novega človeka gradili s pomočjo športne vzgoje, ki se je vse bolj spreminjala v urjenje, mladinske literature in športnih društev. Dečki in nato mladi moški so bili v središču pozornosti militaristične, nacionalistične in rasne ideologije, ki je svojo nadvlado gradila na fizični premoči.¹¹ Priprava mladine, da služi domovini in jo brani, se je začela že leta pred dejanskim izbruhom vojne. Šlo je za grajenje

⁵ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 29–34.

⁶ Nelson, *Civilian Men*, str. 99.

⁷ O športu in agresivnosti v procesu civiliziranja glej. Elias; *Dunning, Sport e aggressività*, str. 191–222.

⁸ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 54.

⁹ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 59.

¹⁰ Smith, *Clean*, str. 277.

¹¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 100.

¹ Mosse, *Nacionalizem in seksualnost*, str. 9–10.

² Mosse, *Nacionalizem in seksualnost*, str. 13–16.

³ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 440.

⁴ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 3–5.

mita o hegemonični moškosti, telesni pripravljenosti in prevladi, psihični in fizični vzdržljivosti, kar naj bi dosegli s sistemom treningov in celovite prevzgoje.¹² V Avstro-Ogrski je bilo zlasti pomembno uvajanje obvezne športne vzgoje v šolski sistem, na področju Avstrije že leta 1849, od leta 1869 pa je postala obvezna v osnovnih in učiteljskih šolah, realkah, srednjih ter meščanskih šolah. Ločnica med spoloma je bila očitna tudi na tem področju, saj sta dve uri športne vzgoje na teden postali obvezni za oba spola šele v 70. letih 19. stoletja, vendar so obvezne telesne vaje za deklice leta 1883 nazadnje ukinili.¹³ Enako pomembno vlogo so odigrale tudi telovadne organizacije z različnimi ideološkimi in nacionalnimi predznaki. Na Slovenskem velja omeniti zlasti tri telovadne organizacije – Deutscher Turnverein, Sokole in nekoliko pozneje Orle –, ki so nastale po obnovi ustavnega življenja v avstrijski monarhiji leta 1861 in so s športom gradile lastno, nemško ali slovensko nacionalno zavest, pozneje pa se je s pomočjo športnih društev odvijal še kulturni boj znotraj slovenske skupnosti. V 20. stoletju so se omenjena društva preusmerila tudi v bolj strokovno vadbo, šport pa je tudi po njihovi zaslugi postal pomembno orodje nacionalistične ideologije, ki je, kot pravi Borut Batagelj, »krepila prepričanje o pomenu telesa ne le za vsakega posameznika, ampak predvsem za umišljeno skupnost«.¹⁴ Športna aktivnost je bila poleg tega tudi temelj vojaškega urjenja, pomembna pa je bila tudi iz ekonomskih razlogov – zagotavljala naj bi zdravo prebivalstvo,¹⁵ posledično pa tudi zdravo delovno silo. Treba je bilo namreč ustvariti novo generacijo močnih in krepkih moških, sposobnih ne le za boj, ampak tudi za obnovo države, ki je sledila po vsaki vojni.¹⁶ Disciplini, ki naj bi zagotavljali najbolj enakomeren telesni in duševni razvoj, sta bili atletika in gimnastika, obe pa sta imeli ob koncu 19. stoletja že vse značilnosti vojaškega urjenja. Kolektivni športi so veljali za manj primerne, ker naj bi namesto solidarnosti privzgjajali nezdravo tekmovalnost znotraj iste skupine.¹⁷

¹² Paris, *Warrior Nation*, str. 8.

¹³ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 65–66.

¹⁴ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 66–67.

¹⁵ O povezavi med zdravjem in telesno aktivnostjo v: Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 62–63.

¹⁶ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 176. Glej tudi Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 28–34.

¹⁷ Bruni, *Igiene militare*, str. 40–80.

Kot očka (Biblioteca Estense Universitaria, preko portala <http://14-18.it/>)

Kljub relativno dolgemu obdobju miru je bila ideja vojne ves čas prisotna. Družba je bila prežeta z militarizmom. Otroci so se s podobami uniform in orožja srečevali od najnežnejših let naprej.¹⁸ Vojska je uživala velik ugled in z militarizmom prežeta vzgoja nikakor ni bila vsiljena od zunaj. Družine, kjer se je prenašala iz roda v rod, so bile večinoma strogo patriarhalno urejene, z jasno strukturo poveljevanja in poslušnostjo kot temeljem vzgoje.¹⁹ Ob dejanskem izbruhu vojne so bili v vojno simbolno vpoklicani tudi otroci. Pozivali so jih k donacijam denarja, izdelovanju nogavic in šalov za vojake na fronti, predvsem pa naj bi svojo vlogo odigrali doma – z učenjem, vzornim vedenjem in visoko moralo naj bi prenesli vse žrtve, ki jih je vojna zahtevala tudi od njih. Bili so simbol prihodnosti, upanja na svetlejšo prihodnost, ki naj bi prišla po koncu spopadov. Šolski sistem naj bi

¹⁸ Hutečka, *Men under Fire*, str. 34.

¹⁹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 36 in 41–42.

skrbel za pravilno ideološko usmeritev otrok ter za povezavo med otroki in fronto. Otrokom so poskušali privzgojiti pripadnost cesarju in domovini. Otroke so spodbujali, da se igrajo vojne igre, kjer naj bi se rodila povezava med dečki ne glede na njihov socialni status. Privzgojali so jim ljubezen do uniforme, spoštovanje avtoritet, poslušnost in izpolnjevanje ukazov.²⁰ Posebej dečke so vzgajali v duhu, da mora biti moško telo negovano, pravilno hranjeno in izurjeno, razlogi za to pa so bili vse prej kot zdravstveni in higienski. Upoštevati je bilo treba vse vidike, od urjenja do osebne higiene in boja proti pregreham, ter tako ustvariti moškega s pravim skupkom fizičnih in duševnih kvalitiet. Vedno bolj militantno usmerjeno izobraževanje mladih je bilo naravnano proti enemu samemu cilju: ustvariti novega, čistega, krepostnega, spretnega in možatega moškega, ki je vedno pripravljen vzeti orožje v roke in braniti domovino.²¹ Prevladala sta torej agresivna moškost in prepričanje, da je umreti za domovino najvišja čast.²²

Prava vzgoja naj bi se začela že v družinah, kar pa se ni vedno dogajalo. Še več, veliko mladih je izhajalo iz povsem degeneriranih okolij in so se šele s posredovanjem države in njenih institucij rešili iz krempljev propada. Šolski sistem je bil idealna podlaga za vzgojo in prevzgojo, veliko pa naj bi pripomogla tudi različna društva in organizacije, ki naj bi skrbele za vzgojo ter dobrobit otrok in mladine. Indoktrinacija fantov in deklet se je začela z literaturo, glasbo in aktivnim poukom o spolnih vlogah. Otroci so spoznavali, kakšen naj bo pravi moški in kakšna naj bo prava ženska, kakšen mora biti njun videz in kako se morata obnašati.²³ Ko je vojna nazadnje izbruhnila, je močno zaznamovala življenje otrok. Z vojno so bile prežete njihove igre, igrače, zgodbe in učna snov. Otroci so čutili močno povezavo z očeti na fronti, čutili so velik ponos ob dejstvu, da so bili otroci junakov, istočasno pa so čutili tudi krivdo, ker so možje na fronti žrtvovali svoja življenja zanje, medtem ko so oni vojno preživljali doma.²⁴ Fante so v šoli spodbujali, naj pri športni vzgoji oponašajo vojaške treninge, da bodo

Prvič v uniformi (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL ŠKL/0318 Evgen Burdych)

čim bolj pripravljeni na dan, ko bodo sami vojaki.²⁵ S trajanjem vojne je navdušenje nad spopadi vsekar ugašalo, otroci so bili vse bolj blede in podhranjeni, uresničevali pa so se tudi najhujši strahovi higienikov, saj so otroci postajali vse bolj podivjani in degenerirani. Statistika je nedvomno kazala, da je prišlo tudi do izjemnega padca v rodnosti. Samo v prvih dveh letih vojne naj bi se rodilo kar milijon in pol manj otrok kot v obdobju miru. Ti nerojeni otroci so bili tudi svojevrstna žrtev vojne, škoda pa naj bi bila nepopravljiva.²⁶

²⁰ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 228–229 ter 242.

²¹ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 57–61.

²² Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 69.

²³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 13.

²⁴ Pignot, *French Boys*, str. 164–165.

²⁵ Pignot, *French boys*, str. 167.

²⁶ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 214–216.

Prevzgoja je vedno temeljila na izgradnji telesne pripravljenosti. Le v krepkem in mišičastem telesu naj bi se imel možnost razvijati pravi, moralno trden značaj. Veliko naj bi k izgradnji pravih vrednot pripomoglo gibanje v naravi. Predvsem pohodništvo in zahajanje v gore naj bi v mladih gradila vztrajnost in sposobnost, da se ženejo do roba in še dlje. Delo in preživljanje časa na podeželju naj bi bila protiutež pomehkuženemu mestu, pravo skladnost pa naj bi dosegali predvsem z gimnastičnimi vajami. Navajali so jih na ljubezen do domovine, spoštovanje zastave in drugih simbolov. Umreti za domovino naj bi bilo vrhovno žrtvovanje, najvišje dejanje časti. Delovali so v skladu s Plutarhovim prepričanjem, da »duša mladega ni vaza, ki bi jo bilo treba napolniti, temveč plamen, ki ga je treba zanetiti«. S pravilno vzgojo naj bi v mladih dušah vzbudili tako ljubezen do domovine in željo po boju, da ju ob izbruhu pravega spopada nič več ne bi moglo ustaviti.²⁷ Strinjati se je mogoče z Lynnem, da je vojna zgolj nadaljevanje družbene klime in sovražnosti. Koncept moškosti je temeljil na agresivnosti, ki jo je družba tolerirala in celo vzpodbujala, šolski sistem in propaganda pa sta jo spretno usmerjala proti nasprotnikom države. S tem, ko bi ustvarili skupnega nasprotnika, naj bi posledično dosegli tudi strnjenje vrst in rojstvo trdnejše pripravnosti skupni državi in vladarski rodbini, ki naj bi presegla mednacionalne razlike in trenja, ki so bili zagotovo prisotni med narodi monarhije.²⁸

Kdo bo lahko vojak?

Preden je bilo mogoče izboljšati življenjske razmere med vojaki, pa je bilo treba zagotoviti, da je čim večje število nabornikov ustrezalo kriterijem za vstop v vojsko, kar pa je pomenilo izboljšati zdravje celega naroda. Problematika je postala še toliko bolj pereča na začetku prve svetovne vojne, ko so morale oblasti krepko spustiti kriterije, da so lahko zagotovile potrebno število borcev na fronti.²⁹ Da bi zaustavili degeneracijo in izboljšali telesne zmogljivosti vojakov, so države vpeljale različne ukrepe, med katerimi je bilo pomembno zlasti izvajanje preventive med šolsko mladino. Skrb za pravilen fizični in duševni razvoj mladih so pove-

zali s poudarjanjem zdravega in pravilnega načina prehranjevanja, športnimi aktivnostmi, higieno telesa, obleke in prostorov, v katerih so se zadrževali, in z bojem proti spolnim boleznim. Cilj vseh teh aktivnosti je bilo doseči izboljšanje sposobnosti za obrambo domovine, preventiva v šolskem obdobju pa je bila neke vrste investicija za prihodnost, ki naj bi državam omogočala uresničitev osvajalnih ciljev.³⁰ Mladih moških niso učili le tega, kako naj nadzorujejo lastno telo, temveč tudi to, kako naj nadzorujejo svoja čustva, kar je bilo verjetno še pomembnejše. Disciplina, poslušnost, žrtvovanje, navodila, kako preživeti mraz, bolečino in kako prignati telo do meja zmogljivosti, naj bi mlade pripeljali do točke, da bodo sposobni sebe postaviti na drugo mesto in se žrtvovati za skupno dobro.³¹ Mlade so fizično in psihično pripravljali na vlogo vojaka, spodbujali pa so jih tudi k zdravemu življenjskemu slogu, kreposti in izogibanju vsem ekscesom.

Skrb je bila usmerjena tudi v mladino, ki je že zapustila šolske klopi. Štirinajstletne dečke so v prostem času spodbujali k udeležbi na treningih, kjer naj bi z gibanjem na prostem izboljšali njihovo fizično pripravljenost, ponudili pa naj bi jim tudi celo vrsto izobraževalnih vsebin.³² Resničnost je bila povsem drugačna. V času vojne se je, namesto krepkih, bojevitih in odločnih mladcev, večala armada rahitčnih, podhranjenih, bolehnih mladih, kar vsekakor ni bil dober obet za prihodnost, okvarjenost pa se je vse bolj kazala tudi na moralnem področju. »Slabo seme« ni bilo več izjema, ampak pravilo. Rasla naj bi generacija moralno šibkih, kriminalcev, bebec, alkoholikov in deprivirancev. Širili naj bi se vandalizem, kraje, kajenje in spolna izprijenost.³³

Ločiti zrnje od plev

Vojna se je začela kot praznik nacionalnih čustev in poveličevanja moškega bojevnika in njegovega telesa. Ob mobilizaciji je bilo jasno izraženo dejstvo, da je sodelovanje v boju in pri obrambi domovine moško. Prave moške so od nepravih ločevali kot zr-

²⁷ Todero, *Percorsi*, str. 74, 77 in 81.

²⁸ Hutečka, *Men under Fire*, str. 7–8.

²⁹ Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33.

³⁰ Hüntelmann, *Hygiene im Namen des Staates*, str. 209.

³¹ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 179.

³² Healy, *Vienna and the Fall*, str. 243.

³³ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 253–257.

nje od plev. Vojna naj bi naredila moške bolj moške, nesposobneže pa dokončno razgalila. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, ki je temeljila na telesu in fizičnih sposobnostih. Bojišče naj bi bilo pravičen, nov svet, brez socialnih in ekonomskih razlik, kjer naj bi bilo vse odvisno zgolj od posameznika in njegovih sposobnosti.³⁴

Vojaško poveljstvo sprva ni bilo navdušeno nad vojsko nabornikov. Ob kakofoniji jezikov je bilo težko zagotavljati enotno poveljevanje in dosegati pravo usposobljenost. Dejstvo je, da Avstro-Ogrska ni imela ne finančnih ne organizacijskih sredstev in virov, da bi dejansko vpoklicala vse pripadnike posamezne generacije. Vojska je svojo povezovalno in izobraževalno vlogo lahko opravljala zgolj v omejenem smislu, saj je bil vsakič znova vpoklican zgolj manjši del, razlogov, ki so posameznika lahko opravičili služenja, pa je bilo izjemno veliko. Težave pri vzpostavljanju delujočega naborniškega sistema so bile še toliko bolj očitne ob rasti števila prebivalstva, ki je med letoma 1870 in 1912 naraslo za skoraj 40 odstotkov, medtem ko je bilo vpoklicanih zgolj 12 odstotkov več nabornikov.³⁵ Naborniški zdravstveni pregledi so kljub temu razkrili žalostne razmere: slabo zdravstveno stanje zlasti nekaterih družbenih slojev, podhranjenost in nizko telesno rast, ki je bila povezana z velikim pomanjkanjem beljakovin v prehrani.³⁶ Podobno stanje je bilo mogoče zaznati tudi med naborniki drugih evropskih armad. Med italijanskimi naborniki so opazili, da je po vpoklicu večina pridobila telesno težo, predvsem pa delež mišične mase. To je bilo povezano s telesno dejavnostjo in urjenjem pa tudi z bolj urejeno prehrano in predvsem večjim deležem beljakovin, ki so jih bili doma bolj redko deležni.³⁷ Nabornike so klasificirali v kakovostne kategorije glede na višino, obseg prsi in težo, upoštevali pa so še celo vrsto drugih kriterijev in simptomov. Na začetku vojne so v angleški vojski zavrnilo skoraj eno tretjino rekrutov zaradi premajhnega obsega prsi in prenizke rasti, v celoti pa je bilo za vojskovanje neprimernih 42 odstotkov vseh vpoklicanih. Standardi so se z leti nižali, saj sicer niso mogli

zagotavljati dovoljšnega števila vojakov, poleg tega pa se je uveljavilo tiho soglasje, da so za topovsko hrano skoraj vsi dobri.³⁸ Meja sprejemljivosti telesne višine je bila leta 1893 postavljena na 1,55 m, leta 1913 so jo najprej znižali na 1,54 m, leta 1917 pa celo na 1,50 m.³⁹ Že pred izbruhom prve svetovne vojne so številne moške kljub slabšemu telesnemu stanju vseeno vpoklicali na služenje vojaškega roka, saj so bili prepričani, da jim bo to pravzaprav koristilo. O skoraj terapevtskem značaju služenja vojske so bili še bolj prepričani ob rezultatih, ki so kazali na to, da je veliko rekrutov med služenjem vojaškega roka zraslo in se zredilo, predvsem tistih, ki so sicer prihajali iz najbolj depriviligiranih okolij. Training, gibanje na svežem zraku, redni obroki hrane naj bi na to ugodno vplivali, koristili pa naj bi jim tudi redna higiena in prevzgoja na vseh področjih, ki so je bili deležni. Vojska je poleg služenja domovini vse bolj postajala šola za življenje in kovnica pravih, zdravih in krepkih moških. Vseh, ki so izpadli iz tega sistema, se je oprijel madež sumljivosti in degeneriranosti.⁴⁰

Kdo je ostal doma?

Kaj pa moški, ki so bili zavrjnjeni? Razlogi za to so lahko bili številni, in čeprav so se kriteriji v času vojne ves čas spuščali, veliko mož nikoli ni videlo bojišča. Več časa ko so spopadi trajali, bolj nestrpna je okolica postajala do mož, ki nikoli niso oblekli vojaške suknje. Še več: podobe tistega, ki je bil označen za nesposobnega za vojsko, in celo tistega, ki je opravljal civilno služenje po navodilih oblasti, so se vse bolj mešale s podobo dezerterja.⁴¹ Moški, ki so bili zavrjnjeni iz zdravstvenih razlogov, so bili prizadeti in osramočeni, saj jih je to obsojalo na neuspeh tudi v vsakdanjem življenju. Bili so neprimerni za delo, neprimerni nosilci dednega materiala, stigmatizirani in odrinjeni.⁴²

Alarmantnosti razmer so se v večini držav zavedali že pred izbruhom prve svetovne vojne. Po

³⁴ Nelson, *Civilian Men*, str. 100. Glej tudi: Hutečka, *Men under Fire*, str. 46–47.

³⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 56.

³⁶ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 12.

³⁷ Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 34–37.

³⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 172.

³⁹ Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 29; Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33. Za več podatkov o tej temi glej: Trombetta, *Il servizio sanitario*, str. 54–72, in Bruni, *Igiene militare*, str. 13–28.

⁴⁰ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 173–175.

⁴¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 100.

⁴² Roberts, *The front comes home*, str. 29.

podatkih Joanne Bourke je bilo v času burske vojne (1899–1902) od 11.000 prostovoljcev iz Manchestra zavrženih kar 8000, le 1200 pa jih je povsem ustrezalo naborniškimi normam. To naj bi kazalo na izrazito slabe zdravstvene razmere med mestnim proletariatom, zaradi česar se je oblast tudi odločila ukrepati.⁴³ Zelo podobne rezultate pa lahko na mikroravni opazujemo tudi na našem ozemlju, kjer pa ni bilo tako opaznega odstopanja med mestom in podeželjem. Iz podatkov o nabornikih v Gorici med letoma 1897 in 1904, ki so večinoma izhajali iz izrazito ruralnega okolja, namreč izhaja, da je bilo ustreznih le med 20 in 30 odstotkov kandidatov, kar je vzbujalo veliko skrbi.⁴⁴

Nelagodje v družbi so stopnjevali še higieniki in evgeniki. Opozarjali so, da so doma ostajali samo tisti, ki so neprimerni za razmnoževanje, kar naj bi imelo katastrofične posledice za prihodnost naroda. Moški, ki bi bili sicer izločeni, so sedaj imeli neoviran dostop do najboljših žensk. Najboljši možje so bili na fronti, doma pa so ostajali betežneži, nesposobneži, tisti z okvarjenim dednim materialom, odpad naravne selekcije. Poleg padca števila rojstev naj bi bil še bolj problematičen upad kakovosti novorojencev, ki so od svojih očetov podedovali slab genetski material.⁴⁵ Bedne in nemoralne življenjske razmere, brezposelnost in popolna neperspektivnost ter seveda alkohol naj bi bili odlični temelji za pojav nasilja in brutalnosti. Ljudje so hrepeneli po redu, strukturi in po avtoritarni očetovski funkciji, ki naj bi življenje spet vrnila na stare tirnice. Tega niso zmogli uresničiti niti »pravi moški«, ki so se vračali s front, kaj šele tisti, ki so vojno iz kakršnihkoli razlogov preživeli doma.⁴⁶

⁴³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 13.

⁴⁴ Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1897*, str. 8; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1898*, str. 12; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1899*, str. 16; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1900*, str. 24; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1901*, str. 8; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1902*, str. 46; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1904*, str. 8.

⁴⁵ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 266–267. Glej tudi Bourke, *Dismembering the Male*, str. 177.

⁴⁶ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 263.

Vsakdanje življenje »herojskih bojevnikov«

Od uvedbe splošne vojaške obveznosti leta 1868 se je utrjevalo prepričanje, da vojska vzgaja prave moške in da moškosti brez služenja vojaškega roka ni, saj je nabor predstavljal ritualni prehod iz otroštva v odraslost. Vsak, ki tega koraka ni naredil, je simbolno ostal na ravni otroka.⁴⁷ Naborniški sistem naj bi gradil zavest o skupni pripadnosti, poleg tega naj bi omogočil širjenje temeljne kulture tudi med osebe, ki so sicer prihajale iz deprivilegiranih območij, s tem pa dvig splošne izobrazbe. Vojake so osveščali o pomenu preventive, higijene in skrbi za lastno telo. Pregled pred začetkom služenja vojske je bil priložnost za podrobno analizo zdravja in telesnih sposobnosti mladih moških, analizo epidemiološkega stanja ter spremljanje razširjenosti po-

Hrabri vojak doma za seboj pušča ženo in otroka. (Privatna zbirka U. Gribi preko portala www.swissinfo.ch)

⁴⁷ Hutečka, *Men under Fire*, str. 10 in 33–34.

sameznih boleznih in telesnih okvar.⁴⁸ Po predpisih je vojake čakal pregled glave in lasišča, pri čemer naj bi bili zlasti pozorni na garje, plešavost, brazgotine in druge deformacije lobanje. Rekrutom so natančno pregledali sluh in vid, prsni koš, trebuh, zanimalo jih je delovanje črevesja. Vojak je bil na pregledu lahko zavržen zaradi hemoroidov, boleznih genitalij, težav z izločanjem urina, ploskih podplatov, izrazito prekomerne telesne teže, vrtoglavic, sifilisa, paralize in epilepsije, za najbolj nedoločljivo in izmuzljivo kategorijo pa so seveda veljali duševni odkloni, ki jih je bilo najtežje dokazati.⁴⁹

Militantna vzgoja in propaganda sta ustvarili lik pogumnega bojavnika, ki se z ramo ob rami z drugimi bori za domovino, narod. V resnici se je zgodilo vse prej kot to. Neskončna sedeča vojna v strelskih jarkih je može spremenila v nemočna bitja, ki so vse dejavnosti in celo fiziološke funkcije opravljala na ukaz. Biti so morali povsem podrejeni, pasivni, saj je bila vsaka pokorščina strogo kaznovana. Možje so bili povsem otopeli in izčrpani.⁵⁰ Leta 1918 je povprečen vojak tehtal le 55 kg. Telesa, na katera so bili ob začetku spopadov tako ponosni, so propadala. Iznakažena so bila v boju pa tudi zaradi boleznih in pomanjkanja. »Heroji, ljubimci in ponosni bojavniki« so se spreminjali v kupe kosti in kože.⁵¹

Propaganda je ustvarjala mit o moškem, ki naj bi izžareval ponos in pogum in naj bi se bil pripravljen žrtvovati za višje cilje, dejansko pa so od vpoklicanih mož zahtevali popolno poslušnost, pokornost in pasivnost.⁵² Ob odsotnosti žensk so se spolne vloge precej zabrisale. Vojaki so opravljali tudi dela, ki so pred izbruhom vojne spadala v povsem žensko sfero. Poleg kuhanja so pogosto šivali in krpali oblačila drug drugemu, prali posodo in perilo, skrbeli za bolne, predvsem pa so se med moškimi tkale izjemno trdne vezi.⁵³ Vojaki, ki naj bi utelešali moškost, se v ničemer niso mogli obna-

šati kot pravi moški. Uboganje povelij in popolna izguba nadzora nad lastnimi življenji sta iz njih naredila objekte, pasivne figure, ki so zgolj ubogale in izvrševale ukaze. Moški, ki so od doma odhajali s prepričanjem, da gredo osvajat svet, so bili degradirani na raven otrok.⁵⁴ Praksa, ki je to najbolj očitno dokazovala, je bilo telesno kaznovanje, ki je bilo v času prve svetovne vojne v avstro-ogrski vojski še izrazito prisotno. Telesna kazen – od pretepanja s palicami in pasom do zapiranja v posebej zato namenjene kletke iz železne mreže – je puščala globoke sledi ne samo na telesih vojakov, temveč predvsem na njihovih dušah. Vojaki so bili avtoritarne vzgoje in telesnega kaznovanja sicer vajeni že od doma, dejstvo pa je, da je to zelo slabo vplivalo na njihovo moralo. Vojaki, ki so pričakovali, da jim bo sodelovanje v bojih prineslo spoštovanje, spremembo družbenega statusa ter neustavljivo privlačnost med ženskami, so bili nazadnje deležni tepežkanja in drugih oblik telesne kazni že ob najmanjših in banalnih prekrških.⁵⁵

Nove ideje o čistoči in zdravju

Vojaki so se počutili ponižane tudi ob telesnih pregledih, deležni pa so bili tudi prevzgoje in različnih vzgojnih prijemov. Prevzgoja ni vključevala zgolj čistoče telesa, ampak tudi moralno prevzgojo. Ubogati so morali vsak ukaz nadrejenega, se umivati, razgaljati pred drugimi, oropani so bili vse svoje intimne. Predpisovali so jim umivanje glave, rok, nog, prsnega koša, pazduh in genitalij, nad čimer so opravljali tudi nadzor, postopoma pa naj bi vojaki nove zapovedi ponotranjili in se nazadnje umivali iz lastne želje in potrebe.⁵⁶ Dobivali so izjemno natančna navodila za umivanje obraza, zatiranje uši, čistočo podplatov in genitalij. Umivanje je potekalo skupinsko in na ukaz.⁵⁷ To je vzbujalo nelagodje pri vojaki, ki so sicer pripadali nižjemu sloju, in tistih, ki so bili pripadniki srednjega sloja. Prvi so v vojsko vstopali skoraj brez higienskih navad in z močno zakoreninjenim prepričanjem o nevarnosti umivanja z vodo, drugi pa so imeli privzgojene občutke sramu pred javno goloto in

⁴⁸ Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33.

⁴⁹ *Der Militärarzt*, 1, 13. 4. 1867, št. 8, *Amtliches für die k. k. Armee. Instruktion ärztlichen Unterzuehung der Wehrpflichtigen*, str. 121–124.

⁵⁰ Crouthamel, *Love in the Trenches*, str. 56.

⁵¹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 76–77 in 80–81.

⁵² Hutečka, *Men under Fire*, str. 8.

⁵³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 133; Hutečka, *Men under Fire*, str. 123.

⁵⁴ Hutečka, *Men under Fire*, str. 77.

⁵⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 163–165.

⁵⁶ *Der Militärarzt*, 43, 3. 9. 1909, št. 17, *Hygienische Vorschriften für den Soldaten in Krieg und Frieden*, str. 270–271. Glej tudi: Bruni, *Igiene militare*, str. 80–88.

⁵⁷ Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 55–63.

so javno razgaljanje zelo težko prenašali. Posegi v intimo posameznika so bili vsakodnevn, vojaki so bili podvrženi rednim zdravniškimi pregledom, pogosto so bili prisiljeni v javno goloto, ob čemer sta bili razgaljeni njihovi vse očitnejši mršavost in podhranjenost, vzdrževanje čistoče pa je zajemalo velik del njihovega prostega časa.⁵⁸

Vojakovi drobni užitki

Vojaki so bili kljub skoraj popolni podrejenosti vendarle moški s svojimi potrebami. Zato jim kljub prizadevanjem moralistov in higienikov niso preprečevali dostopa do alkohola in tobaka niti do spolnosti. Posledic uživanja alkohola so se sicer bali, saj naj bi že zmerno pitje vodilo v odvisnost. Poskušali so določiti količino alkohola, ki naj bi bila za vojaka še neškodljiva ali celo blagodejna. Vojaki naj bi bili zaradi alkohola manj utrujeni, manj naj bi čutili lakoto, v njih naj bi se budilo navdušenje za boj.⁵⁹ Slovenski avtorji so bili mnenja, da je bilo nujno vojakom povsem prepovedati dostop do alkohola, saj naj bi vsako pitje vodilo v odvisnost, nezmernost in druge pregrehe, še posebej škodljivo naj bi bilo uživanje žganja.⁶⁰ Tobak naj bi bil manj problematičen, če so le vojaki porabili zgolj količino, ki so jim jo razdelili, in niso posegali po izdelkih s črnega trga. Opozarjali so jih na možnost možganskih okvar in padca intelektualnih sposobnosti, večina pa je vendarle mislila, da bi bila popolna prepoved tobaka pretiravanje brez primere.⁶¹ Od vseh vrst razvedrila, po katerih je vojak lahko posegel, je tobak veljal za najbolj nedolžnega. To je zlasti veljalo za kajenje, medtem ko so žvečenje in njuhanje odsvetovali.⁶²

Še bolj dvoumen je bil odnos do spolnosti. Zarata molka je bila trdovratna in mladi moški pogosto niso bili deležni drugega kot zapovedi o popolni vzdržnosti. Avtorji, ki so se ukvarjali s to problematiko, so se delili na tiste, ki so bili do vojakov bolj dobrohotni, in tiste, ki so bili do vojakov nepopustljivi in za katere je bila vsaka spolnost v obdobju vojskovanja dokaz pomanjkanja predanosti

in nesprejemljivega trošenja moči in energije, ki naj bi bili v celoti usmerjeni v obrambo domovine in služenju cesarju. Vojake so vsi po vrsti svarili pred nezmernostjo ter jih pozivali, naj se izogibajo javnim hišam in pokvarjenim ženskam, ki so širile spolne bolezni.⁶³ Večina okužb se je sicer širila v zaledju front, saj so imeli vojaki neposredno na fronti malo stikov z ženskami.⁶⁴ Ogrožali so jih slabo poznavanje metod preventive in neprimerne higienske prakse, zahajanje k prostitutkam, uradnim in prikritim, pa naj bi bilo že tako ukoreninjeno, da se s tem pravzaprav ni nihče več ukvarjal.⁶⁵

Slovenski zdravniki in higieniki, ki so pisali priročnike za vojake, so bili bolj neizprosni, poudarjali so vrednote, kot so čistost, sram in devištvo. Vojake so strašili pred posledicami za njihovo lastno zdravje in usodo njihovih potomcev, tiste, ki so se okužili s spolno prenosljivo boleznijo, pa so enačili z dezerterji in zanje predlagali stroge kazni, ki naj bi jih najbolj učinkovito odvrnile od iskanja spolnih stikov s prostitutkami in ženskami v zaledju.⁶⁶

Zdravniki na terenu so zavračali zahteve moralistov. Vojake so svarili zlasti pred sifilisom in lažnim občutkom, da so zdravi, ko je v resnici obstajalo tveganje, da bodo svoje domače in potomce obsodili na smrt.⁶⁷ Namesto prepovedovanja so se zavzemali za nadzor. Vojake so želeli izobraziti o uporabi kondoma in drugi preventivi,⁶⁸ predvsem pa so se zavzemali za dobro regulirano in nadzorovano prostitucijo. S tem naj bi dvignili moralo vojakov, preprečili naj bi pojav spolnih perversij. Z organizacijo sistema bordelov je oblast nadaljevala predvojno prakso higienskega in zdravstvenega nadzora nad prostitutkami. Pod krinko boja proti spolnim boleznim je oblast obenem nadzirala, disciplinirala in regulirala spolnost kot še eno od zadnjih intimnih področij vsakega vojaka.⁶⁹ Spolnost je bila mehanizirana, potekala je vsem na očeh, kar je odvrčalo zlasti pripadnike meščanskega

⁵⁸ Ashenburg, *Clean*, str. 209.

⁵⁹ Bruni, *Igiene militare*, str. 159–163.

⁶⁰ Rozman, *Krščanski vojak*, str. 88–97; Demšar, *Spolne bolezni*, str. 7–8.

⁶¹ Guastalla, *Manuale d'igiene*, str. 138–139.

⁶² Franchini, *Manuale d'igiene e medicina navale*, str. 267–272.

⁶³ Chastang, *Conferenze sulla igiene*, str. 18–19.

⁶⁴ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 156–161.

⁶⁵ Bruni, *Igiene militare*, str. 495–497.

⁶⁶ Derganc, *Spolna nevarnost*, str. 4–15.

⁶⁷ Boschi, *La guerra*, str. 116–117; *Istruzione per l'igiene dei militari del R. Esercito*, str. 155–157.

⁶⁸ Bruni, *Igiene militare*, str. 499; Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 300.

⁶⁹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 86–89.

razreda, medtem ko so bili pripadniki kmečkega in delavskega stanu navajeni življenja v natrpanih skupnih prostorih, ki niso omogočali posebne intimne.⁷⁰ Ženske so bile povsem popredmetene, razširila pa se je tudi fama o pokvarjeni, napadalni ženski, ki preži na nemočne vojake.⁷¹ Ženske v tujih deželah so bile del fronte in del vojne, in to ni veljalo zgolj za ženske sovražnika. Do teh žensk se je bilo legitimno obnašati drugače kot do žensk doma, saj so se nahajale tam, kjer se ne bi smele. Ženske, ki so veljale za lačne spolnosti, napadalne, izzivalne, so same izzivale usodo. Zato posilstvo ni bilo zares zločin, ampak del vojne. Če bi se ženske želele zaščititi, bi to lahko storile.⁷² V časopisu *Slovenka* so zapisali, da se je med vojno na tisoče slovenskih deklet »polakomnilo ostudnih vojnih grošev« in zapustilo svoje rodne kraje, da bi odšle »za regimentom«. Duševno in telesno propadle, so po vojni poskušale skriti svojo sramoto.⁷³

Vojak, ki naj bi bil torej trezen, odgovoren in časten, je bil pogosto daleč od tega ideala. Podoba galantnega, plemenitega in domovini predanega moškega se je še dodatno zamajala ob novicah o posilstvih, ki so najprej začele prihajati z zahodne fronte, še toliko bolj pa ob posilstvih na južni in vzhodni fronti, kjer so bila ta brutalen in načrtno voden del vojaške strategije.⁷⁴ Posilstvo je bilo sicer del vojnih spopadov, in če se ob njem ni uporabila izjemna sila, ga niso dojemali kot posebej hud prestopek. Ženske naj bi ga celo tiho pričakovale in se na koncu celo zaljubile v svoje posiljevalce.⁷⁵ Ženske na tujem so bile del vojne in do njih so se vojaki lahko obnašali drugače – to še zlasti velja

za ženske sovražnikov. Vojake so z različnimi propagandnimi prijemi namreč vzgajali v sovraštvu do teh žensk, spodbujali so jih k obračunavanju z njimi, saj naj bi bile najbolj vitalen del naroda, ki ga želijo poraziti. Redki avtorji so o ženskah govorili s spoštovanjem in vojake spodbujali k spoštljivemu odnosu, pa čeprav pogosto z mačistično utemeljitvijo. Vojakom so polagali na srce, naj pomislijo, kako bi se počutili, če bi nekdo posilil njihovo ženo, sestro ali mater. Še vedno so bili torej najpomembnejši moški in njihova občutja, z občutki žensk pa se niso ukvarjali niti najbolj prosvetljeni pisci.⁷⁶

Vojak po prihodu domov

Po prvem olajšanju, ki je sledilo vrnitvi, je precej hitro sledila streznitev. Predvsem pripadniki poraženih vojsk so imeli občutek, da je bila njihova žrtev zaman. Domov se niso vračali heroji, temveč invalidi, poraženci, polni uši, ter nosilci bolezni, predvsem tifusa in gripe. Velika večina je imela zelo veliko težav pri privajanju na novo

Grenko razočaranje po vrnitvi domov
(*Der Morgen*, 11. 11. 1918)

⁷⁰ Hutečka, *Men under Fire*, str. 90–91.

⁷¹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 89 in 92.

⁷² Hutečka, *Men under Fire*, str. 93–95.

⁷³ Finžgar, *Fran Saleški. Naše kmetiško ženstvo in – nova doba.* V: *Slovenka*, 1, 15. 1. 1919, št. 1, str. 3–5.

⁷⁴ Več o tem glej: Remec, *Posilstva v času prve svetovne vojne*, str. 5–30.

⁷⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 93.

⁷⁶ Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 279–289. Glej tudi: *Al soldato italiano*, 1941, str. 5.

resničnost. Ob prihodu domov niso bili deležni navdušenih sprejemov in parad, temveč so se soočili z domačimi razmerami pomanjkanja, bolezni in brezposelnosti. Razočaranje se je širilo celo med pripadniki zmagovitih armad. Bili so prepričani, da bodo imeli pravico do izbiranja delovnih mest, do olajšav in denarne pomoči ter bonusa pri upokojevanju. Pričakovali so, da bo poskrbljeno vsaj za njihove osnovne potrebe in da jim bo po vojni pripadal privilegirani položaj. Sredstva za financiranje teh pravic naj bi se nabirala tudi iz dodatne obdavčitve moških, ki niso služili na fronti, poleg tega pa naj bi se ti vojnim veteranom tudi umaknili in jim odstopili prostor na trgu dela.⁷⁷

Pohabljeni junak

Narava vojskovanja v prvi svetovni vojni je prinesla povsem nove vrste ran in povsem novo raven pohabljenosti, ki je v prejšnjih spopadih niso poznali. Oskrbovanje ran je bilo zelo pomanjkljivo, odsotnost antibiotikov je pomenila množico okuženih in vnetih ran, ki jih ni bilo mogoče rešiti drugače kot z amputacijo. Veliko vojakov, ki so sicer preživeli spopade, je bilo torej invalidov in trajno nesposobnih za delo, s čimer so postali del že sicer precej velike množice pohabljenec, ki so trpeli predvsem zaradi posledic otroške paralize in drugih bolezni.⁷⁸ Sprva je družba razločevala med obema kategorijama in vojnim invalidom priznavala več pravic, sčasoma pa so se meje zabrisale. Bili so enako nekoristni kot nosilci pohab, ki so bile posledice bolezni in greha. V nasprotju z »naravno abnormalnimi« so vojaki sicer veljali za »nenaravno abnormalne«, ob dejstvu, da so vojaki po povratku domov množično zapadali v alkoholizem, pa je obstajala velika nevarnost, da bo v skladu s teorijo o progresivni degeneraciji okvarjen tudi rod njihovih potomcev. Bili so neprimerni za delo, zakon, obenem degradirani na raven otroka, ki je potreboval pomoč pri vseh svojih aktivnostih. Družba jih je dojemala kot prezgodaj postarane starce, z zastarelim znanjem, ki so bili na predvečer nove vojne in novega vala militarizacije družbe povsem neuporabni.⁷⁹

Ena od bolj očitnih sprememb, na katero zagotovo niso bili pripravljene, je bil nov položaj ženske v družini in družbi. Ženske so jim prevzele službe, bile so tiste, ki jim je bilo med vojno »lahko«, nato pa je napočil čas, da se stvari postavijo nazaj, kamor spadajo. Ti moške naj bi bili pogosto še oboroženi, vzkipljivi in nagnjeni k nasilju, zato so za svoje družine pogosto predstavljali predvsem grožnjo.⁸⁰ Zgodovinopisje se je na začetku večinoma osredinjalo na to kategorijo moških: na vojake, ki so se polni telesnih in duševnih ran vračali z bojišč. Spregledali so veliko večino moških, ki so se v družbo (vsaj navidezno) vklopili brez težav in prevzeli svojo prejšnjo vlogo v družini in skupnosti. Še bolj zanemarjena kategorija so bili moški, ki so iz različnih razlogov vojno preživeli doma ali pa niso bili udeleženi v aktivnih spopadih na fronti. Tako se je uveljavilo napačno prepričanje, da je porast nasilja v družinah izviral iz vojnih travm ali t. i. vojne nevroze, kar pa ni bilo vedno odraz resnice.⁸¹

Na začetku 20. stoletja je prevladoval pogled na nasilnega moškega, ki je v njem videl degeneriranca, pijanca in kriminalca, prva svetovna vojna pa je prinesla preobrat. Nasilnejše je bil takšen zato, ker je bil žrtev: vojne, razmer in družbe. Treba ga je bilo razumeti, ga zdraviti in mu pomagati.⁸² Psihologija in psihopatologija sta nasilneža, ki je bil brutalen do svoje žene in otrok, začela obravnavati kot simpotom, in ne kot zločinca. Še posebej psihoanaliza je narekovala dolga obdobja terapije, pogovorov in razčlenjevanja vzvodov nezaželenega obnašanja. Posameznik, ki so ga vodili podzavestni vzgibi in je bil obenem plod okolja in vzgoje, je bil le delno odgovoren za svoje ravnanje. Še bolj očitno pa je odgovornost posameznika krnila psihiatrija, ki je razloge za odklone pripisovala duševnim boleznim. Bolnika pač ni bilo mogoče obsojati, potreboval je nego, skrb in pravilno zdravljenje, pri katerem bi morala svojo vlogo odigrati tudi bolnikova družina, česar pa ženske, ki so bile vse bolj sebične, niso želele storiti in pač nekoliko potrpeti.⁸³

V družbi je bilo neposredno po koncu vojne čutiti veliko mero sočutja do ran, ki so jih vojaki utr-

⁷⁷ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 56.

⁷⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 35.

⁷⁹ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 34–44 in 70 ter 74–75.

⁸⁰ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 48.

⁸¹ Roberts, *The front comes home*, str. 20–21.

⁸² Nelson, *Victims of War*, str. 84.

⁸³ Nelson, *Civilian Men*, str. 107.

pele med vojno, precej manj pa do ran in poškodb, ki so jih moški zadali ženskam.⁸⁴ Alkohol, ki je bil pogost spremljevalec družbenih odklonov, je bil še dodatno opravičilo moškim, ki v stanju opitosti niso zmogli nadzorovati svojih impulzov.⁸⁵ Vsaka omemba duševnih bolezni je s sabo prinašala še dodatno stigmo, ki so se ji vojaki in njihove družine želeli na vsak način izogniti. Po teoriji o progresivni degeneraciji so namreč tudi duševne bolezni, ki so nastale kot posledica zunanjih dejavnikov, nedvomno vplivale na genetski material in s tem na bolnikove potomce. Priznavanje t. i. *shell-shocka* in vojnih travm kot legitimnih stanj, ki so bila povezana zgolj in samo z vojno, je bil prvi korak. Vedno se je postavljalo vprašanje kure in jajca: kaj je bilo prej – občutljivi živci, dedna nagnjenost, alkoholizem in drugi vedenjski odkloni, ki so povzročili, da je vojak nazadnje klonil in se zlomil, ali obratno – se je vojak najprej zlomil v bojnem jarku zaradi grozot, ki jim je bil priča, ter nato zbolel na živcih, posegel po pijači in postal agresiven.⁸⁶ V avstrijskem prostoru je prevlada teza, da vojska ni bila razlog za pojav družbenih odklonov, temveč le sprožilec. Degeneriranost je v človeku tlela, vojna pa je bila le povod, zaradi katerega so se ti simptomi v človeku izrazili. Vojaki po povratku domov niso bili heroji, ampak patogene klice, ki bodo okužile celo skupnost.⁸⁷ Možje, ki so že v času spopadov ali po njih kazali kakršnekoli odklone, so veljali za prirojeno šibke, nosilce psihopatologij. Z nižanjem kriterijev na zdravniških pregledih naj bi v vojsko vključevali celo latentne psihopate.⁸⁸ Postavljalo se je vprašanje, kako naj ti možje karkoli popravijo in kako naj utemeljijo novo družbo, če so nosilci patogenih klic in bodo s svojo vrnitvijo dejansko zastupili še prihodnje rodove.⁸⁹

V družbi, ki je načrtno povečevala nasilje, fizično moč in mlade vzgajala v izrazito militantnem duhu, je bilo zagotovo težko potegniti mejo med zaželeno in nezaželeno agresivnostjo. Do mož, ki so s svojimi ženami fizično obračunavali, so bili prizanesljivi vsi po vrsti, celo njihove žrtve. Brutalnost so

precej hitro pripisali vojnim izkušnjam, travmam, ki so jih doživeli, pri tem pa so pozabljali, da je bilo nasilje nad ženskami del vsakdana že pred vojno, da je bila vojna izgovor še celo desetletje po njenem koncu in da so bili mnogokrat storilci tudi tisti, ki vojne izkušnje sploh niso imeli.⁹⁰ Obseg nasilja je sicer zelo težko določiti, saj je del spadal v kategorijo sprejemljivega discipliniranja in je bil z zakonom dovoljen, nemogoče pa je tudi trditi, ali je v resnici prišlo do porasta domačega nasilja ali je bila brutalnost nad ženskami deležna zgolj več pozornosti kot v obdobju pred vojno. Vsekakor pa je očitno, da so možje doma poskušali uveljaviti svoje pravice, svoj položaj in svojo avtoriteto. V svojih domovih so pričakovali poslušnost in strogo disciplino, ki so jo svojim družinskim članom hoteli privzgojiti tudi s pestmi.⁹¹ Po letih in letih, ko je družba glorificirala skoraj mitično podobo agresivnega, odločnega, brezkompromisnega moškega, je ta trčil od vsakodnevno resničnost in rutino. Razumevajoč in blag odnos do moških je bil sprva namenjen zgolj tistim, ki so se vračali s front. Poleg ideje o nepopravljivih travmah je veljalo prepričanje, da je vojna izkušnja nepopravljivo zaznamovala moške. Bili so izurjeni za ubijanje, česar ni bilo mogoče preprosto izbrišati. Moški so bili travmatizirani in zaznamovani, bodisi zaradi boja bodisi zaradi dejstva, da so jih ob mobilizaciji zavrnil.⁹²

O nasilju, ki so ga bile deležne ženske med vojno in neposredno po njej, je bilo zelo malo govora. Opaziti je mogoče tendenco o poročanju o nasilnih ekscesih nad ženskami v tujini, o dogajanju na domačih tleh pa je vladala skoraj popolna zarota molka. Med vojno lahko v časopisju zasledimo kratke novice o poskusih samomorov deklet, ki so sledili srečanjem z vojaki in so bili značilni zlasti za dekleta nižjega stanu, ki se niso znala soočiti s posledicami vroče ljubezni.⁹³ Nekaj skopih omemb je mogoče najti še v dnevniku nadškofa Jegliča, ki je od duhovnikov dobival zaskrbljujoče novice zlasti o dogajanju na Gorenjskem.⁹⁴ V prvih mesecih po vojni je časopisje poročalo zlasti o nasilju, ki je

⁸⁴ Nelson, *Victims of War*, str. 97.

⁸⁵ Roberts, *The front comes home*, str. 26.

⁸⁶ Roberts, *The front comes home*, str. 33; Nelson, *Victims of War*, str. 88.

⁸⁷ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 276.

⁸⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 119–120.

⁸⁹ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 53.

⁹⁰ Nelson, *Civilian Men*, str. 99. Glej tudi: Roberts, *The front comes home*, str. 19–20.

⁹¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 102; Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 61.

⁹² Nelson, *Civilian Men*, str. 105–106.

⁹³ *Glas naroda*, 26. 5. 1918, št. 156, *Iz stare domovine*, str. 2.

⁹⁴ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 636.

imelo nacionalno podlago in katerega žrtve so bile predvsem ženske na Koroškem in v Prekmurju, ki so postale simbolne tarče nacionalističnega obračunavanja. Novice, da Madžari lovijo slovenske ženske, »počenjajo z njimi razne nesramnosti« in jih nato »bose odženejo na Ogrsko«, so vsekakor vzbujale strah in so služile strnjenju lastnih vrst.⁹⁵ Zločini, ki so bili sicer deležni velike medijske pozornosti, na primer posilstvo in umor enajstletne deklice pri Trziču, so bili le še odmev vojne in posledica vsesplošne podivjanosti, storilčevih motivov pa niso neposredno povezovali z vojno, in to kljub dejstvu, da je bil storilec tujec z nemško zvenečim priimkom.⁹⁶

Nasilje med štirimi stenami po koncu vojne

Še manj je znanega o dogajanju doma, med štirimi stenami, kljub vsemu pa je mogoče opaziti tendence, ki so bile vseprisotne in univerzalne. Iz italijanskih virov vemo, da so bile nasilja deležne ženske, ki so v času vojne rodile otroka, tudi če je bil ta spočet med posilstvom.⁹⁷ Maureen Healy se je pri svoji analizi oprla na pisma obupanih žensk, ki so svoje tegobe zaupale svetovalni rubriki v ženskem časopisu *Die Unzufriedene*, več študij o družinskem nasilju pa je nastalo tudi v Avstraliji neposredno po koncu vojne, kjer je v primerih najbolj eklatantnega nasilja prihajalo do sojenj storilcem, ki pa so bili ravno zaradi udeležbe v vojni deležni zelo popustljive obravnave.⁹⁸

Da se je na Slovenskem nasilje v družinskem krogu dogajalo in da je po vojni prišlo do zaostritve razmer, je mogoče sklepati iz posrednih omemb v časopisju pa tudi iz kazenskih arhivskih fondov. Nina Hvalec je na podlagi arhivskega gradiva dokazala porast števila primerov nasilja v družini neposredno po koncu vojne, poudarila pa je tudi dejstvo, da so bili žrtve družinskega nasilja najpogosteje starši storilcev, kar pa ob dejstvu, da je bilo veliko mladih moških, ki so se vračali s fronte,

Po vrnitvi domov vojaka čaka ponižanje: žena je med vojno rodila sovražnikovega pankrta. (*Biblioteca Nazionale di Bari, preko portala <http://14-18.it/>*)

samskih, niti ni posebej presenetljivo.⁹⁹ Podobno lahko trdimo za primere, ki so jih obravnavali pred sodiščem v Gorici. Nasilju je največkrat botroval alkohol. Mladi, brezposelni sinovi so starše izsiljevali za denar, jih žalili in tudi pretepali.¹⁰⁰ Prijav je bilo sicer malo, saj lahko sklepamo, da so se starši zanje odločali le v primerih hudih in ponavljajočih se nasilnih obračunavanj. Iz izjav je namreč mogoče razbrati, da so se starši za prijavo otroka odločili v res skrajni sili, ko so se čutili življenjsko ogrožene ali ko je situacija za štirimi stenami postala nevdržna. Kljub temu je mogoče opaziti močno težnjo, da na neki način opravičijo otrokova dejanja. Večinoma so zatrjevali, da je šlo za posledice prekomernega uživanja alkohola, vojnih travm in katastrofalnih socialnih in življenjskih razmer. Priče, ki naj bi na sodišču pojasnile okoliščine in podrobnosti doga-

⁹⁵ *Male novice*, 2, 23. 1. 1919, št. 9, *Madžari trpinčijo prekmurske Slovence*, str. 1.

⁹⁶ *Večerni list*, 1, 1919, št. 149, *Grozen zločin pri Trziču. 11 letna deklica zadavljena*, str. 1.

⁹⁷ *Glej Remec, Posilstva v času prve svetovne vojne*, str. 14–20.

⁹⁸ *Glej že citirane članke Elisabeth Nelson in Jennifer Roberts.*

⁹⁹ *Hvalec, Nasilje v družini*, str. 15 in 26.

¹⁰⁰ *SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 26, a. e. 21/24.*

janja, so se večinoma distancirale in se niso želele izreči. Zgovoren je primer pretepe ne matere, ki je imela ob prijavi orožnikom vidne sledove udarcev po obrazu, prsnem košu in glavi, na sodišču pa ni dočakala zadoščenja. Kljub dejstvu, da ji je sin uničil vse pohištvo in da je enega od nasilnih izpadov opazoval celo eden od lokalnih orožnikov, je bila tožba zavrnjena zaradi pomanjkanja dokazov. Sodišče je kot olajševalno okoliščino štelo opitost obtoženca in dejstvo, da je mati, po besedah prič, s svojim nerganjem sina pravzaprav izzivala.¹⁰¹ Starši so nazadnje opravičevali svoje nasilne sinove, ki naj bi med vojno spremenili svoj značaj in trpeli zaradi revščine in pomanjkanja, v katero so bili pahnjeni po vojni. V enem primeru je mati sama zatrjevala, da se je njen mož že pred leti izselil v Ameriko, kjer se je za njim izgubila vsaka sled, sama pa ni imela dovolj avtoritete, da bi krotila sina, ki je pod vplivom alkohola povsem spremenil svoje obnašanje.¹⁰² Iz izjav na sodišču je očitno, da so se zlasti matere do svojih sinov obnašale precej prizanesljivo. O tem priča tudi primer, ko je oče prijavil sina, nekdanjega vojaka, zaradi nasilja v družini in izsiljevanja, mati pa je nato na sojenju navedeno zanikala in poudarjala, da je sin veliko pretrpel.¹⁰³

Žene nasilnih mož so bile v še bolj nezavidljivem položaju, saj so bile od njih popolnoma odvisne, poleg tega so morale skrbeti za mladoletne otroke. Žene so v prijavah nasilja tožile nad neznosnimi razmerami po vrnitvi mož z bojišč. Grdo ravnanje, nasilje in alkoholizem so načenjali družinsko srečo, država in cerkev pa sta od žen kljub temu pričakovali popolno poslušnost in brezpogojno zakonsko zvestobo. Ženske so navkljub vsemu vedno bolj odločno zahtevale sodno varstvo, o čemer priča tudi naraščajoče število zahtev po ločitvi,¹⁰⁴ že v letu 1919 pa se je začela tudi javna razprava o uzakonitvi ločitvenih postopkov, v kateri so avtorji bolj ali manj neposredno namigovali na dogajanje med štirimi stenami. Ločitev se je neposredno po koncu vojne uveljavila kot izhod v sili, ki so ga ženske uporabile takrat, ko je bilo ogroženo njihovo življenje in življenje otrok, čeprav je šel javni diskurz na Slo-

Žene in otroci so bili pogosto žrtve nasilja.
(*Die Unzufriedene*, 22. 12. 1923)

venskem v nasprotno smer. Avtorji so v časopisju večinoma zagovarjali tezo, da je ločitev v popolnem nasprotju z interesi ženske, ki se je bo mož, še vedno »poln neizčrpane življenjske sile«, lahko brez težav odkrižal po tem, ko bo sama že povsem »ovela.«¹⁰⁵ Ženska bi tako ostala prepuščena sama sebi, medtem ko bi bil mož povsem odrešen vseh obveznosti do bivše žene in tudi do otrok. V primeru nesrečnega zakona in v primeru, da je »mož pijanec, jo pretepa in je vdan grdim navadam«, so ženske spodbujali, naj trpijo in molčijo. Pred oltarjem so možu obljubile večno zvestobo v boleznih in zdravju, zato morajo svojo obljubo spoštovati tudi v tako spremenjenih razmerah, kot so vladale po vojni. Trpljenje žene ob surovem in pijanem možu naj bi bilo zveličavno zanjo in za druge, zato naj bi se ženske možnosti ločitve uprle. Pozabile naj bi na romantične predstave, ki so si jih ustvarile pred sklenitvijo zakonske zveze, in sprejele moža takega, kot pač je, saj za svoje vzgibe pogosto ni bil sam kriv. Nasprotno, ženske so s svojim ravnanjem pogosto še zaostrovale že sicer nesrečno situacijo, ki

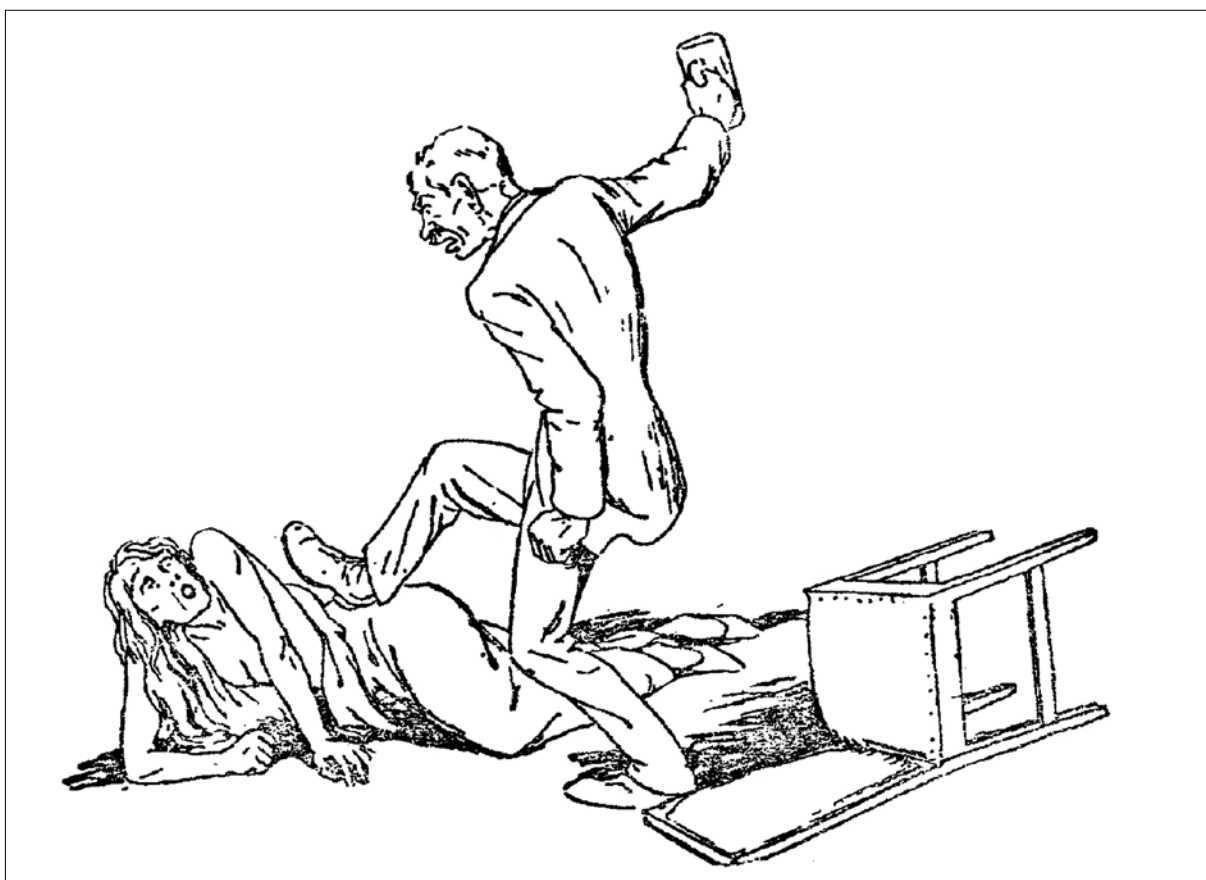
¹⁰¹ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 27, a. e. 236/23 ter t. e. 27, a. e. 224/23.

¹⁰² SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 26, a. e. 21/24.

¹⁰³ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 33, a. e. 119/24.

¹⁰⁴ Hvalec, *Nasilje v družini*, str. 107.

¹⁰⁵ Ušeničnik, Aleš. *Razporoka*. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.

Alkohol botruje naraščanju nasilja v družinah. (*Die Unzufriedene*, 1. 12. 1923)

je izhajala iz vojnih travm, težkih socialnih razmer, alkohola in vsesplošne dekadence.¹⁰⁶

Prijavljenih primerov je bilo razmeroma malo, pri vseh pa je mogoče opaziti povezavo z vojno. Ženske je od prijav verjetno odvrčalo tudi dejstvo, da je bilo obsodilno obsodbo zelo težko doseči in da so bili nazadnje vsi nasilni možje oproščeni zaradi pomanjkanja dokazov. Med sodnimi spisi goriškega sodišča izstopa primer moškega, ki je bil do žene in otrok nasilen že pred izbruhom prve svetovne vojne. Zaradi nevzdržnih razmer je žena vložila vlogo za ločitev že v letu 1913, mož pa je bil nato vpoklican v vojsko in postopek ni bil izpeljan do konca. Med spopadi je bil večkrat hospitaliziran v psihiatričnih bolnišnicah, od koder je februarja 1920 nazadnje pobegnil in se peš vrnil domov. Po vrnitvi domov so se razmere zaostriale, saj je bil prepričan, da najmlajši otroci niso njegovi. Zanimivi podrobnosti, ki ju

je iz primera tega zakonskega para mogoče razbrati, sta tudi ženina podjetnost in dejstvo, da je med moževu dolgo odsotnostjo povsem zagospodarila na kmetiji. Ni le prodajala pridelkov in razpolagala z denarjem, moža je posebej zmotilo dejstvo, da je med njegovo odsotnostjo prodala del kmetijskega zemljišča, česar po njegovem ne bi smela storiti in zaradi česar se je počutil ponižanega. Ob enem od nasilnih obračunov se je žena zatekla po pomoč k orožnikom, ki jih je mož ob poskusu aretacije napadel. Za slednje je bil obsojen, medtem ko je bil nasilništva v družini oproščen zaradi pomanjkanja dokazov. Sila, ki jo je uporabil, naj namreč ne bi bila tolikšna, da bi bil potreben zapor. Kot olajševalne okoliščine so mu prištevali opitost, družinsko obremenjenost z epilepsijo in dokazno predhodno zdravljenje v psihiatričnih ustanovah.¹⁰⁷ Večina primerov si je bila sicer na las podobna: ljubosumen in nasilen mož, ki se je vrnil iz vojne in dvomil o očetovstvu vseh ali nekaterih otrok, alkoholizem in težke socialne razmere so predstavljali plodna tla

¹⁰⁶ Ušeničnik, Aleš. Razporoka. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27. Glej tudi *Slovenka*, 1, 15. 6. 1919, št. 5–6, Strnimo svoje vrste, str. 89–91.

¹⁰⁷ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 25, a. e. 101/23.

za nasilne obračune. Žene so od prijave do sojenja trditve pogosto spremenile in celo same navajale olajševalne okoliščine: ena izmed njih je tako trdila, da je bil mož vedno bolj nagle jeze, vendar znosen, njegovo stanje in značaj pa sta se mu precej poslabšala, odkar je bil v ujetništvu v Rusiji, od koder se je vrnil okužen z malarijo, vročičen, živčen in popadljiv. Prav zaradi njegovih zdravstvenih težav žena ni več zahtevala kazni, kar je sodišče upoštevalo in mu priznalo tudi dejstvo, da je kljub vprašljivemu očetovstvu hčerkam še vedno v celoti zagotavljal obleko in hrano. Sodišče mu je pripisalo zgolj kazen zaradi upiranja aretaciji ter napada in žaljenja orožnikov.¹⁰⁸ Enak epilog je doživela tudi obravnava proti moškemu, ki je ženo in otroke pretepal in jim grozil z orožjem, ki ga je hranil iz vojne. Žena je na sojenju od obtožb odstopila, nasilje nad otroki, ki ga je prijavila orožnikom, pa naj bi po mnenju sodišča spadalo v kategorijo dovoljenega discipliniranja. Tudi v tem primeru torej ni prišlo do obsodbe zaradi nasilja, temveč le zaradi posedovanja neprijavljene avstrijskega revolverja in puške.¹⁰⁹

Nesoglasja, ki so se rojevala že v vojnem času, so izvirala iz žensk, ne iz moških. Krivdo za eskalacijo nasilja je javnost pogosto pripisovala neprimernemu obnašanju mladih žensk, ki so preveč skrbele zase, za svojo zunanost, ugodje in premalo za družino. Bile naj bi plehke, lahkomišeln, razmišljale naj bi zgolj o zabavi in užitkih, v kar pa moški niso mogli niti želeli privoljevati.¹¹⁰ Vojna naj bi pri ženskah spodbudila »uživanježeljnost in mehkužno nedelavnost«, povsem pa naj bi pozabile naj svoj občutek za dolžnost.¹¹¹ Ideal predane, požrtvovalne, skromne in ljubeče ženske, ki ga je slikala medvojna propaganda, je bil dejansko vedno teže dosegljiv. Prizori žensk, ki tiho in potrpežljivo sedijo v svojih domovih, tiho vezejo in molijo ter čakajo na vrnitev svojih mož, so obstajali le še na razglednicah. Ženske, ki so dodaten zaslužek zagotavljale s šivanjem uniform, pletenjem šalov, rokavic in puloverjev, so vsaj delno še odgovarjale tej podobi, saj je to delo še spadalo v tradicionalno domačo sfero.¹¹² Dejansko

pa so delale še marsikaj drugega. Na posameznih področjih so ženske za potrebe vojske prenašale tovore, čistile zasnežene ceste, delale v rudnikih, kopale jarke, gradile ceste in sodelovale pri gradnji improviziranih železnic.¹¹³ Ženske so doma bile boj za preživetje, po vojni pa so pogosto veljale za moralno sporne.¹¹⁴ Njihovo delo so podcenjevali že med vojno, deležne so bile moralnega obsojanja. Ženske, ki so zaradi ekstremnega pomanjkanja zapadle v prostitucijo, ki so kradle hrano in drva za kurjavo, so zasmehovali in poniževali. Ženske so obtoževali, da so pozabile na svoje obljube zvestobe, da so iskale užitke in ugodje. Možje, ki so se vračali domov, so bili ponižani, saj so se jim žene izneverile. Govorice so krožile in madeža na ugledu ženske ni bilo mogoče preprosto izbrisati, čeprav so možje to skušali storiti s pestmi.¹¹⁵

Videti je bilo, kot da je družba odkrila fizično delo, ki so ga opravljale ženske, čeprav je, vsaj na podeželju, to dejansko od nekdaj obstajalo. Na trgu dela je resnično prišlo do manjših sprememb, kot se je sprva domnevalo. Po vojni se je zaposlovanje kmalu vrnilo v predvojno stanje, ženske so ponovno večinoma ostajale doma in strahovi moških, da bodo morali skrbeti za otroke in gospodinjstvo, medtem ko bodo žene odhajale v službo, se niso uresničili. Moraliste je bolj skrbelo dejstvo, da je prišlo do trajnih sprememb v ženskem načinu razmišljanja. Da so se bolj zavedale lastne vrednosti in pravic kot pa dolžnosti.¹¹⁶ Celo žensko časopisje je ženske spodbujalo, naj se, če ni res nujno, odpovejo službi ter znova postanejo matere in gospodinje. Hrepenenje po denarni neodvisnosti od moža naj bi bilo posledica napačnega ponosa. V zglednem zakonskem odnosu naj ne bi bilo mogoče govoriti o odvisnosti, temveč zgolj o ljubezni ter medsebojnem spoštovanju in pomoči.¹¹⁷

Družine so bile v vsakem primeru katastrofalno zaznamovane. Leta odsotnosti očetov in mož naj bi imela nepopravljive posledice. Matere niso mogle nadomestiti očetove funkcije in trde roke. Otroci

¹⁰⁸ SI PANG 525, *Tribunal Gorica*, t. e. 28, a. e. 246/23 ter SI PANG 525, *Tribunal Gorica*, t. e. 29, a. e. 43/24.

¹⁰⁹ SI PANG 525, *Tribunal Gorica*, t. e. 26, a. e. 176/23.

¹¹⁰ Nelson, *Civilian Men*, str. 107.

¹¹¹ Ušeničnik, Aleš. *Razporoka*. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.

¹¹² Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 17–18.

¹¹³ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 26.

¹¹⁴ Hämmerle; Überegger; Bader-Zaar, *Introduction*, str. 3–5.

¹¹⁵ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 20 in 28.

¹¹⁶ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 20; 31. Bourke, *Dismembering the Male*, str. 23.

¹¹⁷ Piskernik, Angela. *Poklic in materinstvo*. V: *Slovenka*, 1, 15. 12. 1919, št. 7–12, str. 121–123.

so rasli brez prave avtoritete in usmeritev, bili so prepuščeni ulici.¹¹⁸ Tisti, ki so se vračali s front, so lahko opazili, da je njihov položaj na družinskem prestolu zasedla žena. Celo v družinah, kjer oče ni bil odsoten, je bila njegova avtoriteta skrhana. Že dejstvo, da je vojno preživel doma, je bilo dokaz, da ni pravi moški in da ne bo zmožni poveljevati lastni družini.¹¹⁹ Moški niso bili več dorasli razmeram, niso imeli prave avtoritete. Delinkventnost, kraje, vandalizem, prostitucija, alkoholizem in vesplošen moralni propad naj bi izhajali iz odsotnosti »očetov«, in to kljub temu, da so bili moški spet doma.¹²⁰ Razpad družin je bil prva stopnica na poti razpada družbenega reda, ekonomske in politične stabilnosti. Hrepeneli so po vrnitvi v prejšnje stanje, kar pa ni bilo več mogoče.¹²¹ Vojak, čigar moškost je temeljila na telesni moči, pogumu, lojalnosti, tovarištvu ter nenazadnje na sposobnosti ubijanja, se po koncu vojne dejansko ni mogel preprosto resetirati ter postati mož in oče, kot je bil pred izbruhom vojne.¹²² Rekonstrukcija, ki je temeljila na povrnitvi starih spolnih vlog, ni bila mogoča, saj je slonela na idealiziranih podobah meščanske buržoazije, ki je tudi v preteklosti edina zares poznala njihovo delitev, vsekakor pa s takratnim časom ni imela več veliko skupnega.¹²³ Hrepenenje po tradicionalni družini je zaznamovalo politični in javni diskurz. Moškim, ki so odpovedali že na fronti in izgubili vojno, so naložili nemogočo nalogo še doma. Ob vsesplošnem pomanjkanju, recesiji, inflaciji, pomanjkanju delovnih mest in celo najbolj osnovnih življenjskih potrebščin so bili oropani še občutka, da lahko preskrbijo lastne družine.¹²⁴

Nacionalizem in militarizacija zahodnega sveta sta vodila v glorifikacijo moškega telesa, njegove moči in trdnosti. Novonastale nacionalne države so potrebovale vedno večje število za boj sposobnih vojakov, za kar je bilo treba izboljšati zdravstveno stanje cele populacije. Propagandna kampanja, v kateri so sodelovali šolstvo, medicina in vojska in ki

je poudarjala pomen higiene, čistoče telesa, stanovanja in okolja, v katerem bivamo, ter odgovornosti do sebe in drugih, je dosegla izredne razsežnosti. Kar se je začelo kot skromna preventivna akcija, je na koncu vodilo do preoblikovanja cele družbe. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, nabor pa je postal eden od najbolj odločilnih trenutkov v življenju mladega moškega. Zavrnitev je pomenila izjemno družbeno stigmo in je posameznika potiskala na rob družbe. Vojna, ki je nazadnje izbruhnila in ki naj bi moške naredila še bolj moške, je dejansko ustvarila pasivne, poslušne in povsem podrejene moške, ki so morali slepo ubogati povelja in niso več razpolagali ne s svojim telesom ne s svojim življenjem. Razkroj se je nato nadaljeval tudi po koncu spopadov, ko so moški ugotovili, da so se žrtvovali zaman. Države in zastave, katerima so prisegali, ni bilo več, doma pa so jih čakale težke socialne razmere in uničene družine. Sveta, za katerega so se borili, ni bilo več, njihova avtoriteta doma je bila omajana, v novih družbenih razmerah se niso znašli. Moški, ki so v vojno odhajali s ponosom in željo po dokazovanju svoje volje, moči in herojstva, so na predvečer nove vojne veljali za popolnoma nekoristne in zastarele ostanke nekega preteklega časa.

Literatura

- Al soldato italiano: norme di contegno e di igiene.* Comando della 2a armata, Sezione propaganda: 1941.
- Ashenburg, Katherine.** *Clean: an unsanitised history of washing.* London: Profile, 2008.
- Batagelj, Borut.** *Izum smučarske tradicije. Kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941.* Ljubljana: ZZDS, 2009.
- Boschi, Gaetano.** *La guerra e le arti sanitarie.* Milano: Mondadori, 1931.
- Bourke, Joanna.** *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain, and the Great War.* London: Reaktion Press and Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Bruni, Nicola.** *Igiene militare.* Milano: Società editrice libraria, 1937.
- Chastang.** *Conferenze sulla igiene del soldato: applicata specialmente alle truppe di marina.* Napoli: A. Trani, 1877.
- Crouthamel, Jason.** *Love in the Trenches: German Soldier's Conception of Sexual*

¹¹⁸ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 253.

¹¹⁹ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 260–261.

¹²⁰ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 305.

¹²¹ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 309.

¹²² Healy, *Vienna and the Fall*, str. 260.

¹²³ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 309.

¹²⁴ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 311.

- Deviance and Hegemonic Masculinity in the First World War. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 52–71.
- Demšar, Jernej.** *Spolne bolezni*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919.
- Derganc, Franc.** *Spolna nevarnost*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1916.
- Dunning, Eric; Elias Norbert.** *Sport e aggressività: la ricerca di eccitamento nel loisir*. Bologna: Il mulino, 1989.
- Ermacora, Matteo.** Women Behind the Lines: The Friuli Region as a Case Study of Total Mobilization, 1915–1917. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 16–35.
- Falconi, Bruno.** Osservazioni sulla modulabilità dei criteri di selezione della visita di leva. In: *La medicina di guerra in Italia: 44. Congresso della Società italiana di storia della medicina, 20-21-22-23 ottobre 2005 Brescia Solferino Mantova Castiglione delle Stiviere / a cura di Ilaria Gorini*, Udine: Gaspari, 2008, str. 33–36.
- Franchini, Eugenio.** *Manuale d'igiene privata ad uso dei militari*. Pisa: Nistri, 1873.
- Guastalla, Augusto.** *Manuale d'igiene e medicina navale: ad uso della marina mercantile*. Trieste: Sezione lett.-art. del Lloyd austriaco, 1861.
- Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald;**
Bader-Zaar, Brigitta. Introduction: Women's and Gender History of the First World War – Topics, Concepts, Perspectives. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 1–15.
- Healy, Maureen.** Civilizing the Soldier in Postwar Austria. V: Wingfield, Nancy M.; Bucur, Maria (ur.). *Gender and War in the Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Healy, Maureen.** *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hüntelmann, Axel C.** *Hygiene im Namen des Staates: Das Reichsgesundheitsamt 1876–1933*. Göttingen: Wallstein, 2008.
- Hutečka, Jiří.** *Men under Fire: Motivation, Morale, and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War, 1914–1918*. New York: Berghahn Books: 2020.
- Hvalec, Nina.** *Nasilje v družini v luči kazenskih spisov Okrožnega sodišča v Celju (1920–1929)*. Magistrsko delo. Ljubljana: 2020.
- Istruzione per l'igiene dei militari del R. Esercito*. Roma: Istituto poligrafico dello Stato, 1932.
- Jeglič, Anton Bonaventura.** *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*. Otrin, Blaž; Rehar Čipić, Marija (ur.). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia l'anno 1899*. Gorizia: Il Municipio, 1900.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del comune di Gorizia per l'anno 1897, annata XXII*. Gorizia: Il Municipio, 1898.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1898, annata XXIII*. Gorizia: Il Municipio, 1899.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1899, annata XXIV*. Gorizia: Il Municipio, 1900.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1900, annata XXV*. Gorizia: Il Municipio, 1901.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1901, annata XXVI*. Gorizia: Il Municipio, 1902.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1902, annata XXVII*. Gorizia: Il Municipio, 1903.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1904, annata XXIX*. Gorizia: Il Municipio, 1905.
- Mosse, George L.** *L'immagine dell'uomo: lo stereotipo maschile nell'epoca moderna*. Torino: G. Einaudi, 1997.
- Mosse, George L.** *Nacionalizem in seksualnost: morala srednjih razredov in seksualne norme v moderni Evropi*. Ljubljana: Založba / *cf, 2005.
- Nelson, Elisabeth.** Civilian men and domestic violence in the aftermath of the First World War. V: *Journal of Australian Studies*, 27, 2003, št. 76, str. 97–108.

- Nelson, Elisabeth.** Victims of war. The First World War, returns soldiers, and Understanding of domestic violence in Australia. V: *Journal of Women's History*, 19, 2007, št. 4, str. 83–106.
- Paris, Michael.** *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture 1850–2000*. London: Routledge, 2000.
- Pignot, Manon.** French Boys and Girls in the Great War: Gender and the History of Children's Experiences, 1914–1918. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 163–175.
- Remec, Meta.** Posilstva v času prve svetovne vojne. V: *Zgodovina za vse*, 25, 2018, št. 1, str. 5–30.
- Roberts, Jennifer M.** The Front Comes Home: Returns Soldiers and Psychological Trauma in Australia during and after the First World War. V: *Health & History*, 17, 2015, št. 2, str. 17–36.
- Rozman, Valentin.** *Krščanski vojak: pouk slovenskim mladeničem, ki so poklicani v vojaško službo*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1911.
- Smith, Virginia Sarah.** *Clean: a history of personal hygiene and purity*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Todero, Fabio.** Percorsi: giovani irredentisti del Litorale verso la Grande Guerra. V: Todero, Fabio (ur.). *L'irredentismo armato: gli irredentisti europei davanti alla guerra: atti del Convegno di studi*, Gorizia, 25 maggio, Trieste, 26–27 maggio 2014, 2. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2015, str. 59–84.
- Trombetta, Edmondo.** *Il servizio sanitario nell'esercito*. Milano: Francesco Vallardi, 1908.
- Wilcox, Vanda.** Tra testo e corpo: l'esperienza fisica della Prima guerra mondiale negli scritti dei soldati. V: Bertilotti, Teresa; Bracco, Barbara (ur.). *Il corpo violato: sguardi e rappresentazioni nella Grande guerra*. Milano: Franco Angeli, 2011, str. 25–40.
- Časopisni viri**
- Der Militärarzt*, 1, 13. 4. 1867, št. 8, Amtliches für die k. k. Armee. Instruktion ärztlichen Untersuchung der Wehrpflichtigen, str. 121–124.
- Der Militärarzt*, 43, 3. 9. 1909, št. 17, Hygienische Vorschriften für den Soldaten in Krieg und Frieden, str. 270–271.
- Finžgar, Fran Saleški.** Naše kmetiško ženstvo in – nova doba. V: *Slovenka*, 1, 15. 1. 1919, št. 1, str. 3–5.
- Der Morgen*, 9, 11. 11. 1918, št. 45, Deutschösterreichers Heimkehr, str. 8.
- Die Unzufriedene*, 1, 1. 12. 1923, št. 11, Das Zuchtigungsrecht des Gatten, str. 1.
- Die Unzufriedene*, 1, 22. 12. 1923, št. 14, Sind nur die Trinkerfrauen schutzlos?, str. 4.
- Glas naroda*, 26, 5. 7. 1918, št. 156, Iz stare domovine, str. 2.
- Male novice*, 2, 23. 1. 1919, št. 9, Madžari trpinčijo prekmurske Slovence, str. 1.
- Piskernik, Angela.** Poklic in materinstvo. V: *Slovenka*, 1, 15. 12. 1919, št. 7–12, str. 121–123.
- Slovenka*, 1, 15. 6. 1919, št. 5–6, Strnimo svoje vrste, str. 89–91.
- Ušeničnik, Aleš.** Razporoka. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.
- Večerni list*, 1, 1919, št. 149, Grozen zločin pri Tržiču. 11 letna deklica zadavljena, str. 1.
- Arhivski viri**
- SI PANG, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, SI PANG 525, Tribunal Gorica.
- SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL ŠKL/0318 Evgen Burdych, t. e. 1, p. e. 9, Fotografija iz albuma fotografij št. 10, št. 1.
- Spletni viri**
- https://www.swissinfo.ch/eng/1914-1918_postcards-from-the-first-world-war/40525988
- http://14-18.it/cartolina/BNBA_Cartil303482/001
- http://14-18.it/cartolina/BEU_cart_0496_v2/001

Zusammenfassung

„SOLDAT SOLL ER SEIN!“

Die Entstehung und der Niedergang des Bildes vom perfekten Soldaten in der Zeit des Ersten Weltkriegs

Unter dem Einfluss der nationalistischen Ideologie formte sich ein neues Konzept der Männlichkeit, das auf physischer Kraft, Selbstkontrolle und Mut basierte. Die Gesellschaft war vom Militarismus durchdrungen, denn die Armee verkörperte die bürgerlichen Werte Ordnung, Disziplin und Aufopferung für die Gemeinschaft. Die Erziehung der neuen Generation junger Männer, die zu Aufopferung und Kampf bereit waren, begann bereits in den Familien, wo die Kinder im Geiste der Achtung vor Autoritäten erzogen wurden, und setzte sich dann mithilfe des Schulsystems fort. Letzteres sorgte mit der Einführung der Sporterziehung, die immer mehr an eine militärische Ertüchtigung erinnerte, auch für die psychische, physische und ideologische Bereitschaft der künftigen Rekruten. Die Stellung bedeutete für jeden jungen Mann einen großen Wendepunkt, wobei die potenzielle Zurückweisung ein außerordentliches gesellschaftliches Stigma bedeutete und den Einzelnen an den Rand der Gesellschaft drängte. Wer als für den Wehrdienst untauglich bezeichnet wurde galt auch als minderwertiger Träger des Erbgutes. Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges bedeutete die Gelegenheit, dass sich die echten Männer im Kampf beweisen und die Rolle spielen, auf die sie sich von klein auf vorbereitet hatten. Die Realität an der Front unterschied sich jedoch oft von den Erwartungen. Der Stellungskrieg bot nur wenige Gelegenheiten für Heroismus und man blickte dem Feind nur selten ins Angesicht. Zu Passivität und völligem Gehorsam verurteilt, wurden die Soldaten auf das Niveau eines Kindes degradiert, das man umerziehen und kontrollieren muss. Die Erniedrigung setzte sich auch nach dem Ende der Kämpfe fort, als die Soldaten als Verlierer heimkehrten. Schwierige soziale Umstände, Alkoholismus und die Unfähigkeit, sich an die neuen Verhältnisse anzupassen, generierten zahlreiche Fälle von familiärer Gewalt. Von den Frauen wurde erwartet, dass sie sich an die neuen Verhältnisse anpassen, sich unterordnen und den Mann so annehmen, wie er

war, denn der Ursprung der Gewalt lag vermeintlich in Kriegstraumata. Man sollte Verständnis gegenüber den Männern haben und ihnen auch dann helfen, wenn sie mit blanken Fäusten die einstige Autorität und Position in der Familie, die ihnen angeblich zustanden, zu erlangen versuchten. Außerdem legte die Gesellschaft den Männern die Verpflichtung auf, für die Familien zu sorgen, Ordnung und Disziplin wiederherzustellen und Frau und Kinder zu ernähren, was sie jedoch wegen der wirtschaftlichen Verhältnisse keinesfalls verwirklichen konnten, daher fühlten sie sich noch zusätzlich unfähig und unnütz. Eine Umgestaltung, die auf der Rückkehr der alten Geschlechterrollen und der Wiederbelebung des »gefallenen Patriarchen« basierte, war nicht möglich, da sie auf den idealisierten Ansichten der bürgerlichen Bourgeoisie fußte, die in der Vergangenheit auch als einzige wirklich deren Aufteilung kannte.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, militante Erziehung, Männlichkeit, Hygiene, Alltagsleben des Soldaten, Gewalt in der Familie

Andrej Studen

O »ferdamanih babah in dedih«

Odraz vsakdanjika v zapisih okrajnega sodišča Konjice v prevratni dobi*

STUDEN, Andrej, dr., izredni profesor, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, andrej.studen@inz.si

316.728:94(497.4Slovenske K.)"1918/..."
316.728:343.2/.7(497.4Slovenske K.)"1918/..."

O »FERDAMANIH BABAH IN DEDIH«

Odraz vsakdanjika v zapisih okrajnega sodišča Konjice v prevratni dobi

Študija primera obravnava vsakdanjik prebivalcev Slovenskih Konjic in okoliških podeželskih občin v luči dokumentov okrajnega sodišča Konjice neposredno po razpadu dvojne monarhije leta 1918. Čas tranzicije in transformacije v novo jugoslovansko državo je tudi na Konjiškem prinesel številne spremembe. Po slovesu od »trhle Avstrije« so tudi tu priredili veličastne narodne manifestacije. Odslej je bila namesto nemščine uradni jezik slovenščina, po prevratu 1918 pa sta tudi na Konjiškem potekala pospešena procesa slovenizacije in deavstrizacije, ki sta detajlno prikazana v uvodu. Prelom je prinesel tudi transformacijo uradovanja okrajnega sodišča Konjice, ki je namesto v nemščini odslej uradovalo v slovenščini. Dobro ohranjeni zapisi o številnih lažjih kazenskih prestopkih in drobnih prekrških sestavljajo mozaik kratkih zgodb, ki verodostojno slikajo prepovedane prakse podeželanov Konjiškega. V teh zgodbah se odražajo najbolj trivialne in celo banalne situacije in plati vsakdanjega življenja navadnih ljudi po končani vojni. Študija skuša preko njih pokazati, kako je na že ustaljene prakse in dogodke vsakdanjega življenja »malega človeka« vplivala vélika vojna in krizni čas pomanjkanja in težav z oskrbo po njenem koncu. Študija ugotavlja, da sta vojna in poveljna kriza ustvarjali posebno atmosfero in predstavljali nekakšen sprožilec, ki je v danih okoliščinah lahko botroval celi vrsti z zakonom prepovedanih in nezaželenih dejanj, torej celi vrsti prestopkov in prekrškov.

Ključne besede: Slovenske Konjice, prva svetovna vojna, razpad dvojne monarhije 1918, nova jugoslovanska država, transformacija, tranzicija, deavstrizacija, slovenizacija, poveljna kriza, vsakdanje življenje, lažji kazenski prestopki in prekrški, prepovedane prakse, okrajno sodišče Konjice, kazensko pravo, 1918/19

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. J6-1801 Postimperialne tranzicije in transformacije iz lokalne perspektive: slovenska mejna območja med dvojno monarhijo in nacionalnimi državami (1918-1923), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

STUDEN, Andrej, Ph.D., Associate Professor, Research Counselor, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, andrej.studen@inz.si

316.728:94(497.4Slovenske K.)"1918/..."
316.728:343.2/.7(497.4Slovenske K.)"1918/..."

ON "DAMNED WOMEN AND MEN"

Reflections of everyday life in the records of the Konjice Local Court during the dissolution of the Dual Monarchy

The article examines everyday life among the residents of Slovenske Konjice and the surrounding municipalities as reflected in the records of the Konjice Local Court after the end of the Dual Monarchy in 1918. During the transition and transformation into a new Yugoslav state, the area of Slovenske Konjice witnessed major change. Having bid farewell to the "decaying Austria", imposing mass manifestations were organized. Slovenian replaced German as the official language. The introductory part presents in detail how the processes of Slovenization and de-Austrization developed. The overturn affected the operations of the Konjice Local Court, which now operated in Slovenian instead of German. Well-preserved records about numerous minor criminal offences comprise a mosaic of brief stories portraying an authentic picture of illegal practices among the local population. These stories reflect the most trivial and even banal situations and aspects of everyday life after the war. Based on these, the study aims to show how the routine and the everyday life of the common person was affected by the Great War, shortages and supply problems at the time. The article concludes that the war and the post-war crisis created a special atmosphere, in a way triggering several illegal and unwanted acts, including criminal offences.

Key words: Slovenske Konjice, World War I, collapse of the Dual Monarchy in 1918, new Yugoslav state, transformation, transition, de-Austrization, Slovenization, post-war crisis, everyday life, minor criminal offences, illegal practices, Konjice Local Court, criminal law, 1918/19

Prelom s starim in prihod novega

Jeseni 1918 so tudi prebivalci Konjic in okolice, torej ozemlja, ki je bilo v upravnem oziru od leta 1903 pa vse do razpada dvojne monarhije leta 1918 okrajno glavarstvo Konjice,¹ končno dočakali dolgo pričakovani mir. Stara avstro-ogrska monarhija se je raztreščila, čas tranzicije in transformacije v novo jugoslovansko državo pa je prinesel številne spremembe. Slovo Slovencev od stare Avstrije je v prvih povojnih letih tudi na Konjiškem zaznamoval »*etos maščevalnosti*«, ki je večkrat povsem prevladal nad čutom pravičnosti.² Trg Konjice je imel namreč pred razpadom dvojne monarhije »*nemško lice*«,³ po prelomu pa so se dogodki, ki so spremljali proces slovenizacije in deavstrizacije,⁴ na Konjiškem, kot je v ohranjenem šolsko kroniko Osnovne šole Slovenske Konjice zapisal takratni začasni šolski vodja, zreški nadučitelj Henrik Schell, »*vrstili kakor v kalejdoskopu in bili večinoma političnega značaja*«. ⁵

29. oktobra 1918 je bila razglašena narodna osvoboditev in ustanovitev samostojne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, kar so slavili tudi Slo-

venci na Konjiškem, ki so se množično udeležili »*praznika svobode*« in kot simbol lojalnosti novi državni tvorbi okrasili svoje hiše z venci in cvetjem in izobesili slovenske trobojnice. Predstavo, kako je sploh potekalo omenjeno slavje v Konjicah, si lahko izboljšamo z opisom dogodka v pismu slavnemu Narodnemu svetu v Mariboru, ki ga je 30. oktobra 1918 napisal in z »*jugoslovanskim pozdravom*« podpisal Jernej Podpečan, vikar v Konjicah:

»*Da boste vedeli, da smo tudi v Konjicah manifestirali in obhajali v veselju prvi dan jugoslovanske svobode – Vam poročam v par vrsticah kako. – Vse slovenske hiše so dobile slovenske zastave, tudi na džupnišče in kaplanija. Dvanajst pestro barvnih trobojnic je vihralo po trgu raz slov. poslopjij, Zvečer ob 7. uri so začeli pokati topiči – ob osmi uri se je razvil precej veličasten obhod po trgu. Kakih 300 odraslih se je udeležilo obhoda. Vse slov. hiše so bile razsvetljene. Pelo se je, da je bilo veselje. Živio klicev ni bilo konca. Pred slovensko okoliško šolo spregovoril je g. Beno Serajnik in manifestante opozoril na velikansko možnost izobrazbe. Pred 'Narodnim domom' je v par krepkih besedah dal duška svojemu veselju g. Franc Napotnik, kmet na Tepanjskem vrhu, potem pa še tudi g. dr. Rudolf. Nemci oziroma posili Nemci so bili čisto mirni. Vsa manifestacija je minila brez vsake nerodnosti.*«⁶

Kot zanimivost naj omenim, da je konjiški vikar v duhu prelomnega časa v pismu dopisal še naslednje vrstice:

»1) Velecenjeni g. prof. Voglar naj mi blagovoli oprostiti, da sem pismo naslovil direktno na njega (in ne na Narodni svet, op. a.), ker sem v dvomu, je li bi naša pošta, ki je v rokah zagrizenih nasprotnikov, pismo tudi ekspedirala.

2) Ad informationem:

Tukaj se je ustanovil nekak narodni svet – g. Pavel Ogorevc, trgovec; g. Petrič Ludvik, učitelj; g. Pregelj Viktor, župnik v Stranicah; g. dr. Ivan Rudolf, odvetnik; g. Klinc Jožef, kmet na Bregu. Ta je g. vodji

¹ Natančneje: Konjiški sodni okraj, ki je do leta 1903 spadal pod celjsko okrajno glavarstvo, je bil z razglasom ministrstva za notranje zadeve z dne 2. 9. 1903 izločen iz celjskega političnega okraja in je postal samostojni politični okraj z Okrajnim glavarstvom Konjice, ki je začelo delovati s prvim oktobrom istega leta. Pred tem je bilo že leta 1849 na območju sodnega okraja Konjice ustanovljenih 30 krajevnih občin. To stanje se je obdržalo do leta 1918. Poleg samouprave v okviru občin je treba omeniti še samoupravo v okviru celotnega konjiškega sodnega okraja, namreč leta 1868 so ustanovili okrajni zastop. organ, ki je skrbel za skupne zadeve vseh občin v okraju. Okrajni zastopi so na Spodnjem Štajerskem nato delovali vse do šestojanuarske diktature leta 1929. Podrobneje o razvoju uprave glej: Mikola, Razvoj uprave na Konjiškem, str. 5-38.

² Cvirn, Die Slovenen, str. 90.

³ Garant nemške premoči v trgu Konjice je bila večina v občinski upravi ter gospodarska moč. Ta politično-gospodarska premoč se je ob vsakokratnih lokalno političnih razmerah odražala ob popisih občevalnega jezika in je tudi v Konjicah vplivala na »statistično množitev« nemške strani, na Spodnjem Štajerskem pa je bilo to najbolj očitno ob zadnjem avstrijskem popisu občevalnega jezika leta 1910. – Prim.: Čuček, Vpisal se je med Nemce, str. 57-68. Glej tudi: Čuček, Problemi popisovanja občevalnega jezika, str. 130.

⁴ O tem podrobneje: Dolenc, Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi, str. 81-94.

⁵ Studen, Andrej. »Odstranjevanje prejšnje zunanosti in ponemčevalnega stremljenja, str. 170.

⁶ SI_PAM/X0096/00078 Digitalizat dopisa Jerneja Podpečana, vikarja v Konjicah, z opisom proslavitve razglasitve nove oblasti v Konjicah: spisovno gradivo Narodnega sveta za Štajersko 1918.10.31 (Združeni dokumenti).

Konjice (nem. Gonobitz) z okolico. Trg je bil upravno in šolsko središče z okrajnim sodiščem. Vse do razpada dvojne monarhije je imel nemško lice. (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1274 Zbirka razglednic in dopisnic)

glavarstva naznanil, da bo prehranjevalni urad vzel v roke. G. glavar je vzel to na znanje, pa se je izrazil, da njega veže prisega pri vladi in da mora rekvirirati.⁷ Pripeljali so se baje včeraj vojaki v svrhu rekvizicije. Mogoče bo pa Narodni svet tudi v Konjicah nastavljal slov. okr. glavarja?!!!⁸

Vikar Podpečan je pismo zaključil z obljubo, da »če bo premirje, bomo zopet manifestirali. Kako, naj nas časniki pravočasno poučijo. Na vsak način je (menda) primernejša za kmečko ljudstvo nedelja.«⁹

⁷ Pripomnim naj, da je v okrajnem glavarstvu Konjice vladalo hudo pomanjkanje, zato je okrajni glavar 27. oktobra 1918 sporočil Narodnemu svetu za Štajersko v Mariboru, »da se bode v 14 dneh porabila zadnja moka za 9000 nepreskrbljenih. Prostovoljna oddaja, pod katero bi bil okraj preskrbljen, če tudi le kratek čas, je popolnoma prenehala. Prisilna oddaja se točasno vrši le pri govedih.« – SI_PAM/X0096/00047 Digitalizat dopisa, v katerem okrajno glavarstvo Konjice prosi Narodni svet za Štajersko za navodilo pri oddaji živil in .... spisovno gradivo Narodnega sveta za Štajersko 1918.10.27. (Združeni dokumenti).

⁸ SI_PAM/X0096/00078 Digitalizat dopisa Jerneja Podpečana, vikarja v Konjicah, z opisom proslavitve razglasitve nove oblasti v Konjicah: spisovno gradivo Narodnega sveta za Štajersko 1918.10.31 (Združeni dokumenti).

⁹ Prav tam.

Veličastna narodna manifestacija se je v Konjicah odvijala tudi po združitvi Države SHS in Kraljevine Srbije v skupno jugoslovansko državo pod dinastijo Karađorđevićev 1. decembra 1918. Dne 22. decembra 1918 se je v trgu zbralo »mnogo več kot tisoč ljudstva iz celega okraja, tako da se je moral shod vršiti deljeno, eden v dvorani, kjer je govoril g. dr. Gvidon Sernec iz Celja, in drugi pod milim nebom, kjer je nastopil g. dr. Ravnik iz Maribora. Ljudstvo je z velikim navdušenjem pozdravljalo ujedinjenje ter ogorčeno protestiralo proti okupaciji naše zemlje s strani Lahov in Nemcev.«¹⁰ Ustanovitev nove države so na shodih s klici »Živijo!« pozdravili tudi v okoliških krajih, denimo v Tepanjah, Oplotnici, Špitaliču pri Žičah, Ločah pri Poljčanah in drugod.

»Kaj sploh še iščete pri nas?« Razrešitve, odstavitve, zamenjave »najhujših sovražnikov«

Narodna vlada Države SHS, ki je najprej prevzela upravo, je 1. novembra 1918 na ozemlju, ki ga je nadzirala, za uradni jezik razglasila slovenščino. Že Narodni svet za Štajersko, ustanovljen 28. septembra

¹⁰ Nova doba, 4. 1. 1919.

1918, pod katerega upravo je sodil tudi politični okraj Konjice, je dosegel, da je Avstrijsko notranje ministrstvo na Dunaju 31. oktobra 1918 odpoklicalo nemške okrajne glavarje na Spodnjem Štajerskem in imenovalo slovenske. Po prevzemu oblasti 1. novembra 1918, o katerem je Narodni svet s posebnimi lepaki seznanil prebivalstvo,¹¹ je bilo okrajnim glavarstvom podrejeno tudi orožništvo, za novo jugoslovansko domovino pa je priseglo tudi slovensko vojaštvo.¹² Predsednik Narodnega sveta za Spodnjo Štajersko dr. Karel Verstovšek je tako županom kot župnikom naročil, da naj ljudstvu »posebno na srce položijo, da v novih razmerah rado dá na razpolago potrebna živila in živino, ki se bode porabila izključno le za Slov. Štajersko. Obenem naj ljudstvo opozorijo, da si takoj organizira Narodne straže, ki mu bodo branile življenje in imetje pred roparskimi tolpmi, ki se bodo mogoče v najbližjem času prikazale na naših tleh.«¹³ Poverjeništvu za notranje zadeve pri Narodni vladi SHS v Ljubljani pa je 5. novembra 1918 z odredbo določilo, »da mora vsa izvršna oblast kot so okrajna glavarstva in davčni uradi preiti v javno oblast.«¹⁴

Po razpadu monarhije se je »na udaru novih oblast« znašlo tudi spodnještajersko nemštvo. »Mnogi Nemci, ki so bili aktivno vključeni v narodnopolitično konfrontacijo, so že na začetku novembra 1918 zapustili novo državo. Sledili so jim najvišji državni uradniki, kmalu pa še drugi javni uslužbenci, ki so po odslovitvi iz službe in izgubi službenih stanovanj čez noč ostali brez eksistence.«¹⁵

¹¹ Predsednik Narodnega sveta za Spodnjo Štajersko dr. Karl Verstovšek je 1. novembra 1918 vsem župnijskim uradom in županstvom poslal lepak (litografirano okrožnico), s katerim jih je obvestil, da je »Narodni Svet za Sp. Štaj. prevzel vlado. V dopisu je zapisal, da »župnijskim uradom in županom vpošiljamo lepak ter jih uljudno prosimo, da ljudstvo o vsebini lepaka iz prižnice oziroma potom plakatiranja natančno podučijo, da se naše ljudstvo ve v novih razmerah prav ravna. /.../ Priposlani lepaki se morajo takoj nalepiti na primernih krajih.« – SI_PAM/X0096/00100 Digitalizat obvestila vsem župnijskim uradom in županstvom, da je Narodni svet za Spodnjo Štajersko prevzel 1. novembra 1918 vlado ter navodila za nadaljnje ravnanje (1918.10), 2018 (Združeni dokumenti).

¹² Aplinc, »Morda bodo prišli še taki časi, str. 100.

¹³ SI_PAM/X0096/00100 Digitalizat obvestila vsem župnijskim uradom in županstvom, da je Narodni svet za Spodnjo Štajersko prevzel 1. novembra 1918 vlado ter navodila za nadaljnje ravnanje (1918.10), 2018 (Združeni dokumenti).

¹⁴ Aplinc, »Morda bodo prišli še taki časi, str. 100.

¹⁵ Čuček, Svoji k svojim, str. 143-144.

Deutsche Schule v Konjicah (razglednica izpred prve svetovne vojne). Poleg komentarja, da bo desno od Nemške šole bodoči prizidek nemškega vrtca, je na razglednici zanimiv tudi tiskan *Deutscher Heilgruss aus Gonobitz* (torej Nemški pozdrav iz Konjic), ki dodatno poudarja nemški karakter trga.

(Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

Narodna vlada SHS je pohitela tudi s spreminjanjem zunanje podobe mest in trgov, prepovedana je bila raba nemških krajevnih imen, odpravljeno je bilo dvojezično uradovanje, odstranjeni so bili vsi dvojezični napisi, denimo, na trgovinah in lokalih. Odstranjevali so se celo »nemški zasebni napisi znotraj hiš in na hodnikih in stopniščih«.¹⁶ Po prevratu so se »preustrojemale šole«. Kako je ta preustroj potekal, lepo ilustrirajo tudi kronike šol v Konjicah. V šole se je kot učni jezik uvajala slovenščina in odpravljala nemščina, spreminjali so se učni načrti, praznovanja so v spremenjenih razmerah dobila povsem novo podobo in poudarke. »Odstranjevali so prejšnjo zunanost in prejšnje po-

¹⁶ Matić, Konec prve svetovne vojne, str. 244.

nemčevalno stremljenje šolske oblasti«, odpuščali so nemško misleče učiteljstvo in zaposlovali slovenske učitelje in učiteljice. Kronist Schell je dodal, da je bil »v Konjicah samih nemški odpor po krepki roki Narodnega sveta kmalu strt.«¹⁷ Seveda so se v Konjicah »zglasale tudi zahteve po nemškem pouku in poučevanju nemškega jezika«, a temu, kot je zabeležil Schell, »se ni moglo ugoditi, dokler mladina ne zna državnega jezika slovenskega«. V kroniki je poudaril, da je ravno »učiteljstvo zasadilo lopato v ledino narodne vzgoje«.¹⁸

Prejšnji nemški napis Volksschule /Markt Gonobitz/ je po prevratu zamenjal slovenski napis Ljudska šola /v Konjicah/. Razglednica iz leta 1922. (Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

O uspešni reorganizaciji »nemškutarških, šulferinskih šol« v Konjicah po razpadu »trhle Avstrije« je z neprikritim zadovoljstvom poročal tudi vodja konjiške dekliške šole Ludovik Petrič, ki je ugotavljal, da je »pouk v nemškem duhu s prevratom zadobil smrtni udarec, na šoli je prvič zaplapolala slovenska zastava, izginil je napis 'deutsche Schule' in šola je dobila slovensko lice«.¹⁹

Petrič je nadaljeval v zmagoslavnem prevratnem duhu: »Ponosni nemškutarji so povsili glavo in vsak se je vadil in začel govoriti slovensko, češ, saj sem tudi Slovenec – če je treba. Na predlog Narodnega sveta so se odstavili vsi učitelji in učiteljice nemškega mišljenja. Vodja te šole je moral v dveh dneh zapustiti lepo stanovanje in se preseliti drugam. Na željo Narodnega sveta je postala prejšnja nemška trška šola 'slovenska dekliška šola'. /.../ 7. januarja 1919 se je s slovesno sveto mašo pričel pouk na tej šoli, seveda v slovenskem jeziku in v slovenskem duhu. Slovensko narodno petje se je kmalu razlegalo po vseh šolskih prostorih. Deklicam, ki so prej vedno obiskovale nemško šolo, je bilo iz početka zelo težko slediti pouku v slovenskem jeziku, zlasti pa v višjih razredih. Toda vse te težkoče so bile kmalu premagane, ker so se trškim deklicam pridružile deklice iz

okolice, ki so bile popolnoma zmožne slovenskega jezika v govoru in pisavi. – Da so izginila tudi notranja znamenja ponemčevanja, so se odstranili vsi nemški napisi v šolskih prostorih in se nadomestili s slovenskimi. Sredi hodnika se je na nemško spominsko ploščo obesila slika regenta Aleksandra.«²⁰ Spremenil se je tudi uradni pečat šole. Prej je nosil napis Volksschule Markt Gonobitz mit deutscher Unterrichtssprache, ki se je spremenil v Vodstvo dekliške šole v Konjicah.²¹

Po prevratu so se poslovenili tudi napisi na drugih pečatih. Med drugim naj bi se spremenili tudi poštni pečati, a »trdoglavi poštarji« so se ponekod še vedno oprijemali nemških napisov na pečatih. Časopis Jugoslavija se je nad tem, da se je v Konjicah na poštnem pečatu še vedno »lesketalo pristno samonemško ime Gonobitz«, pridušal takole: »To je malomarnost, ki zasluži vse graje. Na kaj še ti trdoglavi poštarji čakajo, morda mislijo, da se bo radi njih na čudežni način v kratkem prekucnila cela Jugoslavija v nemške roke.«²² Že nekaj dni pred tem pa so v Jugoslaviji objavili sledeč komentar: »V Konjicah mislijo baje ustanoviti srbohrvaški kurz, katerega se pa poštno osebje najbrže ne udeleži. – ker še spi avstrijsko spanje. Čas je, da se prebudi in zamenja svoj samo Gonobitz za slovenski pečat

¹⁷ Studen, »Odstranjevanje prejšnje zunanosti in ponemčevalnega stremljenja, str. 170.

¹⁸ Prav tam, str. 171.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam, str. 172.

²¹ Prav tam.

²² Jugoslavija, 12. 6. 1919.

Poštni pečati so bili vse do preloma 1918 opremljeni z nemškim napisom Gonobitz. Na razglednici iz leta 1922 je prej nemški napis zamenjal jugoslovanski poštni žig Konjice v cirilici. (Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

*Konjice. V Sloveniji naj nosijo poštni pečati samo slovensko ime. Oplotnica zdrami se!*²³

Nad »samonemškim pečatom« v Oplotnici so se, denimo, zgražali v celjski Novi dobi:

»Neverjetno! Kakor vidimo iz nekega dokumenta z dne 21. julija, ima občinski urad v Oplotnici še danes, 10. mesec po preobratu, še vedno samonemški pečat 'Gemeindeamt Oplotnitz, pol. u. Ger.- Bez. Gonobitz, Steiermark.' Kaj še vedno spimo?!«²⁴

Slovensko časopisje je sploh zahtevalo »brezobzirno izčiščenje vsega, kar je nemškega, vsega, kar bi

kakorkoli spominjalo na staro Avstrijo in nekdanje nemško gospostvo.«²⁵ Narodnoobrambni časopis Straža je, denimo, takole opozarjal na nemške apetite po slovenski zemlji:

»Zemlje lačen je še vedno nemški volk. Sicer so mu v svetovni vojni naložili tako težke batine, da so mu polomili rebra ter izbili predolge zobe. Appetit pa še ima vedno po tuji zemlji. Zlasti mu dišijo lepi slovenski kraji. Požrl bi rad kar polovico našega Slovenskega Štajerskega.«²⁶

²³ Jugoslavija, 4. 6. 1919.

²⁴ Nova doba, 21. 8. 1919.

²⁵ Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«, str. 130.

²⁶ Straža, 13. 1. 1919.

Časopisje, ki je poudarjalo, da se v teh kriznih časih²⁷ prevzem »dediščine avstrijskega konkurza« čuti na vsakem koraku, da »prehrana dela težke skrbi in rodi dosti nevolje«,²⁸ da manjka osnovnih življenjskih potrebščin, da se krepí brezposelnost in stanovanjska beda, da se bohóti verižništvo, krizo pa pogloblja zlasti neznosna draginja, je obenem poročalo tudi o procesu zamenjav v upravi in javnih službah. Deželna vlada se je namreč »s posebno pozornostjo lotila tudi odpuščanj nemških uradnikov«, pri odpuščanju pa se je podobno kot med »nemško mislečim učiteljstvom« uveljavilo splošno načelo, »da so bili uradniki nemške narodnosti 'tlačitelji', ki morajo oditi.«²⁹

Nemški uradniki so bili sploh za marsikaterega slovenskega narodnjaka na Spodnjem Štajerskem skeleč trn v peti, o čemer pričajo tudi ohranjeni viri. Ptujski sodnik dr. A. Štuhec je na primer že oktobra 1918, torej pred začetkom »likvidacijskih pogajanj«, čutil dolžnost, da posvari »merodajne činitelje« na nevarnost nemškega uradništva, ki se »v Ptujju in gotovo tudi v Celju in Mariboru (kolikor slišim) pripravlja na to, da ostane v naši državi in se začne prelevati«! Štuhec je poudaril, da se namerava preleviti zlasti »tista klika, ki je leta 1914 najbolj denuncirala in blatila slovenstvo«. Domoljubni ptujski sodnik je menil, »da ima slovensko uradništvo pravico zahtevati, da se pri ureditvi novih razmer mu ni treba družiti s tako fakinažo in da se torej naj take ljudi odstrani. To je mnenje našega uradništva, ki stoji in pričakuje svoje ure.« Menil je tudi, »da bo kazalo na ptujske razmere posebno paziti« in da je tozadevno rad na razpolago »za vsako informacijo, ker poznam natančno razmere.«³⁰

Želja po zadoščenju pravici in maščevanju veje na primer tudi iz pisma Ivana Verdnika, posestnika in trgovca z lesom iz Meže ob Dravi [Dravograd], ki ga je dne 31. oktobra 1918 poslal dr. Karlu Verstovšku, državnemu poslancu v Mariboru. V pismu je opozoril, da so »na našem kolodvoru v Spodnjem

Dravogradu nastavljeni večinoma Nemci, samo 3 uradniki so Slovenci. /.../ Postajenačelnik je nemški tirol, zraven je tudi gotovi Rudolf Domaingo iz Dravograda, on je bil kolovodja ali četovodja na Štjanskem shodu.«³¹ Verdnik je dr. Verstovšku predlagal, da bi bilo namesto nemških umestno namestiti slovenske uradnike in da naj direkciji železnice na Dunaju predlaga premestitev nemških uradnikov na Zgornje, slovenskih pa na Spodnje Štajersko. Menil je, »ako bi bili nastavljeni tukaj samo slovenski uradniki, bi se nam ne bilo bati neprijetnih izgredev, do katerih bo bržčas prišlo«. Zaradi bolečega spomina na denunciacije in preganjanje leta 1914 se je Verdnik pridušal tudi nad poštними uradniki: »Tudi pri naši pošti je ravno tako. Zakaj bi bili ljudje, katerim slovenski jezik smrdi, na naših tleh in ker ne znajo našega jezika. Prosim oprostite, da Vam stavim ta predlog, ker so mene samo ti ljudje spravili v ječo leta 1914.«³²

Da »čas zahteva nujnih korakov«, je menil tudi Alojzij Rakun, odvetnik v Sevnici, ki je 21. oktobra 1918 Narodnemu svetu podal kar nekaj predlogov, kako ravnati po prevratu. Poleg ustanovitve posebne »garde za varnost«, ki naj bi imela v vsaki vasi svoje zaupnike, zavedne ljudi, »s pravico in nalogo vzdrževati red«, je bila za Rakuna nadvse pomembna zlasti nastavitev »zavednih slovenskih orožnikov«, predlagal pa je tudi ustanovitev »zaupnih odborov«, ki naj sestavijo »protokolirane liste vseh onih, ki so krivi vojske, ki so iz stališča Vsenemcev hujskarili, denuncirali i. t. d.«³³

²⁷ O povojnih kriznih razmerah v Celju in okolici glej npr.: Himmelreich, Namesto zemlje črni kruh, str. 78-129.

²⁸ Nova doba, 25. 1. 1919.

²⁹ Matić, Konec prve svetovne vojne, str. 246.

³⁰ SI_PAM/X0096/00004 Digitalizat dopisa ptujskega sodnika Štuhca, v katerem sporoča, da se nemško uradništvo na Ptujju pripravlja na »prelevitev«, prednost pa naj ima slovensko uradništvo. (3.10.1918), 2018 (Združeni dokumenti).

³¹ V Šentjanžu pri Dravogradu je bil 7. aprila 1918 narodno obrambni tabor v podporo majniški deklaraciji, Udeležilo se ga je preko 200 Slovencev. Slavnostni govornik je bil dr. Anton Korošec. Zaradi pretepa med udeleženci in nasprotniki tabora (tabor je zmotil prihod kakšnih 200 Nemcev in nemškutarjev in slednji so poraženi zbežali), je oblast taborško gibanje prepovedala. – Slovenski gospodar, 11. 4. 1918. Vlasta Stavbar meni, da je bil omenjeni tabor »pravzaprav tabor za koroške Slovence. Na Koroškem je bil med vojno pritisk na Slovence tako silovit, da zborovanje, kakršno je bilo v Šmihelu pri Pliberku maja 1914, leta 1918 ni bilo več mogoče.« – Stavbar, Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje, str. 223.

³² SI_PAM/X0096/00091 Digitalizat dopisa Ivana Verdnika iz Meže ob Dravi [i.e. Dravograd] glede nastavitve slovenskih uradnikov na kolodvoru 1918.10.31 (Združeni dokumenti).

³³ SI_PAM/X0096/00091 Digitalizat Predlogi Alojzija Rakuna, odvetnika v Sevnici, za ravnanje ob prevratu: spisi Narodnega sveta za Štajersko. 1918.10.22 (Združeni dokumenti).

V nemškemu uradništvu in učiteljstvu hudo nenaklonjenem času so nastajali torej tudi spiski primernih in neprimernih učiteljev in učiteljic, orožnikov, poštnih uslužbencev in uslužbenk, davčnih in sodnih uradnikov in uslužbencev na železnici. Nadvse zanimiva lista se je tako ohranila za okraj Marenberg (današnje Radlje ob Dravi). Gre za spisek nemških oziroma Nemcem naklonjenih »funkcionarjev« obeh spolov v Vuzenici, Vuhredu, Ribnici, Breznu, Radljah in na Muti. V tabelarično zasnovanem spisku so zanimive predvsem karakteristike v rubriki o narodnosti, na primer: *Nemec, Nemka, Nemec zagrizen, Nemec miren, Nemka mirna, Slovenka mlačna, Slovenec mlačnež, nemškutar, nemškutar zagrizen*, v Vuhredu se pojavlja celo *Rusin miren*. Glede na narodnostno karakteristiko so nato v opombi navajali: ali se ta ali ona »odstavi«, ali »pride lahko v sredino« oziroma, da je primeren »za sredino«, ali »ostane« oziroma »ostane« s pripisom, da »se mu poveri uradovanje«, ali »ostane začasno«. Pri odstavljenih so v nekaj primerih zapisali tudi, kdo bo uslužbenca ali uslužbenko nadomestil. Na primer: kot namestnika poštnega uradnika v Radljah, zagrizenega Nemca N. N., so v opombi navedli Franca Kranjca, poštnega uradnika v Lipnici; na mesto poštnega uradnika na Muti, zagrizenega Nemca Hansa Höblbla, naj bi prišel poštni uradnik Franc Mlinarič iz Sterntala (torej iz Strnišča pri Ptujju).³⁴

Proces odstranjevanja »nemških tlačiteljev« je pospešeno potekal tudi na Konjiškem. Za Konjice in okolico se sicer niso ohranili nikakršni spiski,³⁵ a zamenjave Nemcev s Slovenci se vendarle odslikavajo vsaj v časopisnih novicah. Celjski časnik *Nova doba* je na primer v začetku januarja 1919 poročal o odstavitvah in razpuščanju okrajnih zastopov. »V

Konjicah so odstavili komisarja okrajnega zastopa, graščaka Franza Posseka. Na njegovo mesto so imenovali konjiškega odvetnika, g. dr. Ivana Rudolfa.«³⁶ O tem je poročalo tudi nemško glasilo *Marburger Zeitung*, ki je poudarilo, da so v Konjicah odstavili »vladnega komisarja pri doslej nemškem okrajnem zastopu Franza Posseka.«³⁷

Potem ko so v začetku aprila 1919 razpustili občinski zastop trga Konjice, je glasilo celjskih Nemcev *Deutsche Wacht* zapisalo, da so vanj imenovali »nove, Slovence naklonjene gerente.«³⁸ Glasilo je že v začetku februarja 1919 poročalo tudi o razrešitvah v sodnih službah. Na okrajnih sodiščih Brežice, Šoštanj, Rogatec, Laško, Pliberk in seveda, »na okrajnem sodišču Konjice so razrešili okrajnega sodnika in predstojnika sodišča dr. Rudolfa Rögerja, sodnika dr. Karla Kurniga in dr. Maxa Schaffenggerja, pisarniškega oficijala Jakoba Peterschinegga in pisarniškega uradnika Johanna Bratschitscha.«³⁹ V začetku aprila 1919 lahko ponovno beremo tudi novice o razrešitvah notarjev na Spodnjem Štajerskem. V Konjicah so razrešili notarja dr. Swobodo.⁴⁰

Prastrah pred Nemci ostane

Kot vidimo, so se pritiski na nemško prebivalstvo spomladi 1919 nadaljevali, a vprašanje pripadnosti Spodnje Štajerske še ni bilo odločeno. Ne Slovenci ne Nemci še niso vedeli, komu bo območje dejansko dodeljeno.⁴¹ V takih razmerah ni nič presenetljivega, da se je narodnoobrambna *Straža* spraševala, ali se bo proces slovenizacije, rovarjenja proti novi državi in vznemirjanja Slovencev sploh kdaj zaključil. Konec marca 1919 se je, denimo, spraševala:

»Kaj še iščejo pri nas?!

»V Mariboru in okolici, pa tudi v drugih mestih in trgih je še vedno polno nemških in nemčurskih odstavljenih uradnikov, železničarjev, učiteljev itd. Kaj še iščejo ti ljudje pri nas, nam je res uganka. Ali nima vlada toliko moči, da bi jim pokazala pot čez mejo?

³⁴ *SI_PAM/X0096/00095 Digitalizat seznama javnih funkcionarjev v Marenbergu in seznam z imeni zaupnikov nemškega Volksrata v Mariborskem okraju. 1918.31.10 (Združeni dokumenti).*

³⁵ *Predstavo o zanesljivem Slovencu pa si lahko ustvarimo s pomočjo spisov okrajnega sodišča v Konjicah, kjer je bilo v določenih primerih za priče bolj kot to, ali so na dobrem glasu, verodostojne in poštene, pomembnejše, kakšna je njihova narodna pripadnost, narodnjaštvo (narodna zavest) in usmerjenost. Zato zanje srečamo oznake kot so »vrli narodnjak«; »skozi in skozi vzoren Slovenec«; »že od nekdaj na dobrem glasu kot slovenska rodbina«; »na prav dobrem glasu in pristen Slovenec«. Glej: Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«, str. 134.*

³⁶ *Nova doba*, 8. 1. 1919.

³⁷ *Marburger Zeitung*, 9. 1. 1919.

³⁸ *Deutsche Wacht*, 12. 4. 1919.

³⁹ *Deutsche Wacht*, 8. 2. 1919.

⁴⁰ *Deutsche Wacht*, 5. 4. 1919.

⁴¹ *Jenuš, Ko je Maribor postal slovenski*, str. 181.

Ti ljudje so naši najhujši in največji sovražniki. Štirindvajset ur imajo na dan časa, so brez vsakega dela in od samega dolgega časa hodijo od hiše do hiše, od 'prijatelja' do 'prijatelja' ter hujskajo in rovarijo proti Jugoslaviji. Ako ne bo vlada v kratkem odredila, da morajo v gotovem roku zapustiti našo državo, zna imeti to za nas še hude posledice. Kajti naše ljudstvo, da še celo naša inteligenca, je silno lahkoverno. To smo opazili te dni, ko so nemčurski hujskači razstrosili zlobno vest, da bo Maribor od 26. do 28. marca zopet prišel v nemške roke. Skoraj vse je verovalo tem lažem in če bi ti hujskači trosili še takšne neumnosti, vedno bodo našli dovolj vernih poslušalcev. Zato pa je skrajni čas, da ti ljudje izgi-nejo enkrat za vselej tja, kamor spadajo.«⁴²

Po »koroškem polomu« oziroma »narodni nesreči na Koroškem« maja 1919 se je med spodnještajerskimi slovenskimi prebivalci, ki so jih svarili »pred zalego nemškutarjev in njih prijateljev, ki izlivajo po deželi strup sovraštva in šuntanja proti Jugoslaviji«,⁴³ krepil občutek negotovosti in strahu pred nemškimi maščevalnimi pritiski. Take razmere so vladale tudi v Konjicah. Nadučitelj Schell je v prikazu posebnih dogodkov v šolskem letu 1918/19 poudaril, da so Nemci še posebno po polomu na Koroškem »javno grozili tako, da so nekateri slovenski stanovalci že spravljali svoje imetje na vozove za pobeg«. ⁴⁴ Pozneje so se razmere sicer do gotove mere ublažile, a kljub temu so se nemške zahteve še vedno pojavljale, zlasti v Konjicah so bili »nemški pritiski« še vedno prisotni.

Nemci se namreč z novonastalimi političnimi razmerami na Spodnjem Štajerskem nikakor niso hoteli sprijazniti in so si še vedno prizadevali, da bi celotna Spodnja Štajerska (ali vsaj štajersko Podravje do Vitanjske razvodnice) prišla »v sestav nemške Avstrije. Odkrit odpor do nove južnoslovenske države, ki so si jo Nemci že pred vojno in med njo predstavljali kot barbarstvo pod srbskim jarmom, je vzpodbudil slovenske oblasti, da so še ostreje in odločnejše izvajale načrtno politiko nacionalizacije. Slovenci, ki so se po 'tisočletnem suženjstvu' (kot je rado pisalo

tedanje slovensko časopisje) iz brezpravnih hlapcev čez noč spremenili v gospodarje, so hiteli z mrzličnim popravljanjem krivic.«⁴⁵ V času po prevratu so se seveda pojavljali tudi »razni elementi, ki sejejo med narod nezadovoljnost proti Jugoslaviji« in ki »nalašč širijo grozovite neresnične vesti«. Oblast je pozivala ljudi, da ovajajo protidržavne elemente. To naj bi bila pravzaprav dolžnost vsakega zanesljivega Slovenca. Čas prehoda v novo jugoslovansko državo je bil torej čas izrazite nacionalne nestrpnosti proti Nemcem, kar na področju okrajnega glavarstva Konjice slikajo številne ovadbe zaradi protidržavnega govorjenja in pronemške usmerjenosti v dokumentih okrajnega sodišča Konjice. Netolerantnost do Nemcev po končani prvi svetovni vojni se je kazala v številnih obravnavah ekscesov, kjer se srečujemo s protidržavnim govorjenjem, z nemškutarstvom orožnikov in njihovemu domnevnomu krivičnemu postopanju proti Slovencem, z obrekovanjem in žaljenjem časti. Ponekod (npr. v Oplotnici) so, večkrat zgolj iz maščevalnosti, denuncirali in preganjali zlasti osovražene »avstrofilske orožnike«, ki so bili »pod prejšnjim režimom najzvestejši državni organ, prepojen z mržnjo do Slovencev in Slovanov sploh«. ⁴⁶ Dokumenti okrajnega sodišča Konjice pa končno razkrivajo povsem naključne ekscese, pri katerih so privrela na dan mednacionalna trenja med Slovenci in Nemci, pri katerih so se obudile stare zamere in pri katerih je najpogosteje prišla do izraza tudi precejšnja vinjenost vpletenih.⁴⁷

Proces slovenizacije in deavstrizacije na Konjiškem torej ni potekal povsem gladko. Nič čudnega torej, da je narodnoobrambna Straža še julija 1919 obelodanila novico o Konjicah kot o ključovalnem in trmoglavem nemčurskem gnezdu, ki so jo zatem med vestmi iz Jugoslavije objavili celo časopisi ameriških Slovencev:

»Na celem Sp. Štajerskem ni večjega nemčurskega gnezda, kakor so Konjice in okoliš. Nemčurji še vedno mislijo, da se nahajajo v blaženi Avstriji. Tako se pri gostilni Grünen Baum zbirajo gospoda: Sutter, Hausenbüchel, Wesenschegg, Detischegg i. dr. ter zabavljajo čez Jugoslavijo in vznemirjajo tukajšnje

⁴² Straža, 31. 3. 1919.

⁴³ Prim.: Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«, str. 132-133.

⁴⁴ SI_ZAC/1319 OŠ Slovenske Konjice, aš.1, Šolska kronika 1763-1919.

⁴⁵ Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«, str. 130.

⁴⁶ Prav tam, str. 139.

⁴⁷ Podrobneje: prav tam, str. 139-141.

Slovence ter agitirajo proti našemu ujedinjenju z brati Srbi. Poštni urad v Konjicah še vedno uporablja nemški pečat z napisom: 'Gonobitz', čeravno so si že vsi ostali uradi preskrbeli slovenske napise.«⁴⁸

Poleg omenjenih ekscesov in denunciacij pro-nemških in protidržavnih elementov, pa so novi časi po prelomu 1918 v dobro ohranjenih dokumentih okrajnega sodišča Konjice dobili odraz tudi v najbolj trivialnih in celo banalnih situacijah in plateh vsakdanjega življenja, ki jih bomo skušali naslikati in približati v tej študiji primera. Pod drobnogled bomo postavili zgodbe navadnih ljudi po končani vojni. Opazovani milje si bomo skušali ogledati na mikroravni, zapopadli bomo vsakdanjik prebivalcev Konjiškega od spodaj ter se posvetili različnim manjšim kazenskim prestopkom in prekrškom, ki so v kazenskih zadevah označeni s črko »U« in ki po kazenskem zakoniku vključujejo manjše kazenske zadeve, lažje prestopke zoper življenje in telo, zoper osebno varnost, zoper zakon in rodbino, zoper čast oziroma razžalitve časti, zoper državno oblastvo, zoper javni red in mir, zoper varnost javnega prometa, zoper imovino (male tatvine), pa prestopke prikrievanja in male prevare, prestopke delomrznosti. Poleg tega vključujejo uredbe o ukrepih za preskrbo prebivalstva in vojske s kruhom ter uredbe o pobijanju draginje in proti verižništvu in navijanju cen.

Obraunavani milje v tem času ni zajela samo tranzicija in transformacija v novo politično stvarnost in opisan proces slovenizacije in deavstrizacije, temveč se je novonastala država soočala tudi z ogroženostjo svojih meja in z neurejenim umikom notranje razkrojene vojske Avstro-Ogrske,⁴⁹ ki je še bolj zapletal varnostne zadeve. Mir je omogočil povratak vojakov s fronte. Prebivalcem je na eni strani prinesel veliko olajšanje, po drugi pa povojno krizo, s pomanjkanjem in s težavami z oskrbo. Po prelomu je vse to vplivalo na vsakdanje življenje »malega človeka« na konjiškem podeželju, kjer poleg običajnih in že ustaljenih vsakdanjih praks in dogodkov srečujemo tudi pisano paletu neobičajnih, večkrat banalnih in trivialnih praks in ekscesov, do katerih je posledično prišlo tudi zaradi vélike vojne in

omenjene krizne situacije in spremenjenih razmer po njenem koncu in nastopu miru. Vojna in krizni čas po njej sta torej ustvarjala posebno atmosfero in predstavljala nekakšen sprožilec, ki je v danih okoliščinah lahko botroval celi vrsti z zakonom prepovedanih in nezaželenih dejanj, torej celi vrsti prestopkov in prekrškov. A preden si v pričujoči študiji primera ogledamo govorico ohranjenih zadev »U«⁵⁰ okrajnega sodišča Konjice, naj opozorim še na spremembe v njegovem uradovanju, ki so prav tako potekale v duhu prelomnega časa, torej v luči slovenizacije in deavstrizacije.

Transformacija uradovanja okrajnega sodišča Konjice

Eden izmed osrednjih problemov sodstva v večnacionalni habsburški monarhiji je bil vse do njenega razpada leta 1918 raba uradovnega jezika na sodiščih. Za Slovence so bile na začetku 20. stoletja razmere glede pravice do uporabe slovenščine pred sodiščem kolikor toliko znosne samo na Kranjskem,⁵¹ še zdaleč pa ne na Spodnjem Štajerskem, torej tudi v primeru okrajnega sodišča Konjice. Težave zaradi neznanja nemščine so na sodiščih pestile predvsem preproste, male ljudi, načrtna neraba slovenščine na sodiščih pa je imela za posledico tudi sodne zmote. Glede tega je zelo slikovito, denimo, mnenje z začetka 20. stoletja, češ, »danes smo štajerski Slovenci v Avstriji nekako v tistem položaju kakor kamerunski zamorci.«⁵²

S tranzicijo v novo državo pa je tudi na spodnještajerskih sodiščih zavel nov veter. Iz dobro ohranjenega arhivskega gradiva za Okrajno sodišče Konjice je razvidno, da je vse do 23. decembra 1918, ko je zapisnikar Bratschitsch (Bračič) prvič pisal zapisnik glavne javne razprave v slovenščini,⁵³ to uradovalo izključno v nemškem jeziku. Zapisniki glavne javne razprave (*Öffentliche Hauptverhandlung*) in izreki sodbe (*Im Namen Seiner Majestät des Kaisers!*) so se vse do takrat vodili na že pri-

⁴⁸ Straža, 7. 7. 1919; Ameriška domovina, 6. 8. 1919; Glasilo K. S. K. Jednote, 17. 9. 1919.

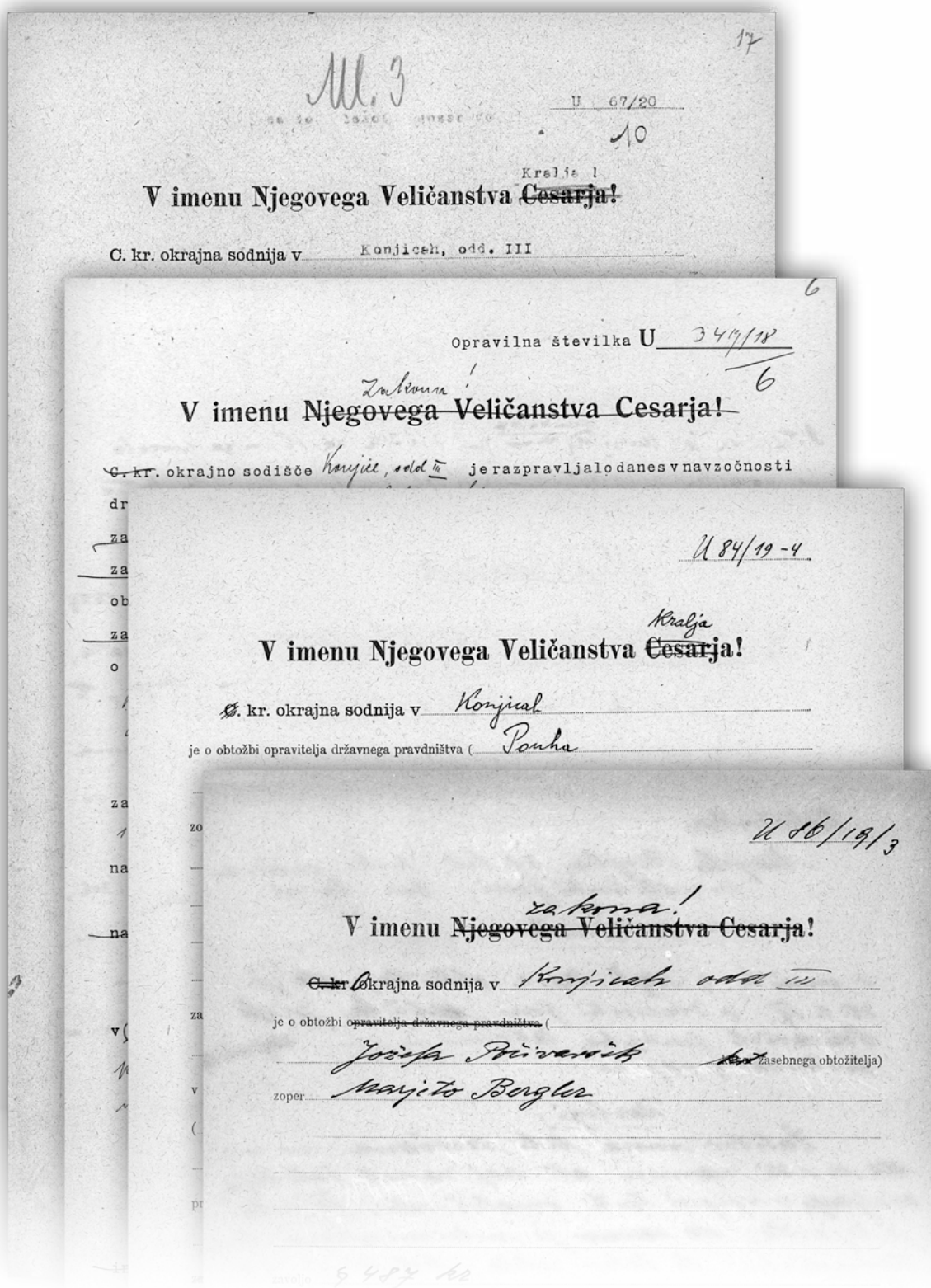
⁴⁹ O tem glej: Bizjak, Umik avstro-ogrske vojske, str. 25-36.

⁵⁰ U označuje Übertretung – prekrške, kršitve, medtem ko so težje delikte označevali z V = Verbrechen – zločin, hudo delstvo.

⁵¹ Prim.: Matić, Zamenjava vlog »zločinca« in »žrtve«, str. 101-112.

⁵² Prav tam, str. 104.

⁵³ SI_ZAC/0619, Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah [dalje OSSK] 1898-1941, AŠ 5, U 1918, 2-580, U 348/18.

Primeri sodnih spisov, kjer so V imenu Njegovega Veličanstva Cesarja! zamenjali z V imenu zakona! ali z V imenu Njegovega Veličanstva Kralja! (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0619 Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah)

pravljene šablonskih obrazcih v nemščini, ki so jih po 23. decembru 1918 zamenjali prej nerabljeni šablonski obrazci v slovenščini (*Javna glavna razprava in še vedno V imenu njegovega Veličanstva Cesarja!*), ki so jih imeli očitno dovolj na zalogi. Te obrazce so nato uporabljali tudi v letu 1919. Na obrazcih zapisnikov glavne javne razprave pa po prevratu 1918 še vedno naletimo tudi na zapis *c. kr. okrajna sodnija v Konjicah*. V praksi so nato na starih predlogah prečrtali *c. kr. (cesarsko kraljevo)* ali pa samo *c. (cesarsko)* in obdržali samo *k. (v novih razmerah torej kraljeva okrajna sodnija)*, v naslovu razsodbe *V imenu Njegovega Veličanstva Cesarja!* pa so prečrtali Cesarja in dopisali Kralja (torej *V imenu Njegovega Veličanstva Kralja!*), ali pa so prečrtali Njegovega Veličanstva Cesarja in enostavno dopisali *zakona* (torej *V imenu zakona!*).⁵⁴

Male kraje v hudih časih

Stanje javne varnosti v času povojne krize je bilo slabo in orožništvo ga je le stežka skušalo kolikor toliko obvladovati. Veliko dela je imelo zlasti z dolgoprstimi tatovi in taticami. V času pomanjkanja so bila njihov zelo zaželen plen zlasti živila, o čemer priča cela kopica ohranjenih dokumentov okrajnega sodišča. Kradli so poljščine, na primer koruzo,⁵⁵ krompir,⁵⁶ zeljne glave,⁵⁷ seno za krmo,⁵⁸ jabolka.⁵⁹ Kradli so tudi domače zajce,⁶⁰ kokoši,⁶¹ purane,⁶² jajca,⁶³ koruzo, slanino in sladkor,⁶⁴ mast

in ocvirke,⁶⁵ pa tobak,⁶⁶ žepne ure⁶⁷ in obleko.⁶⁸ Male kraje so se dogajale tudi v trgovinah in gostilnah. V eni izmed trgovin je nepridiprav na primer izkoristil nepozornost trgovca in izmaknil par podplatov in srebrno uro z verižico,⁶⁹ v eni izmed gostiln pa je, denimo, Ignac J. v pijanosti ukradel zimsko suknjo Ivana O.⁷⁰ Pred nepridipravi niso bile varne niti zidanice. Janez Š. se je na primer znašel pred sodnikom, češ, da je v začetku leta 1919 Martinu O. v Skalcah ukradel vinski sod v vrednosti 200 kron.⁷¹

Zanimiv prestopek zoper varnost lastnine je 29. novembra 1919 zagrešil tudi stari znanec orožnikov in konjiškega sodišča Jožef G., sin kočarja v Ločah. Med svojim tatinskim nočnim pohodom je, kot je priznal na okrajnem sodišču, najprej vlomil v konjiško župnišče sv. Jurija in ukradel naslednja živila: 30 jajc v vrednosti 36 K, 1 kg sladkorja v vrednosti 12 K, poldrugi hleb kruha ... 5 K, kos potice 3 K in slamnato pletenko vredno 5 K (skupna vrednost »za čas krize dragocenih« živil je znašala torej 61 K). Nadalje je priznal, da je 10. decembra 1919 gostilničarju Jožefu P. v Konjicah izpod kozolca ukradel »zastorno usnje v vrednosti 200 K«. S tem je zagrešil prestopek zoper varnost lastnine (§ 460 KZ) in si prislužil en mesec strogega zavora. Sodnik je izrekel sodbo 20. decembra 1919. Kazensko dobo so mu nato zmanjšali za dva dni, ki ju je od 11. do 13. decembra 1919 odsedel v zavarovalnem zaporu, naložili pa so mu tudi povračilo stroškov sodnega postopka in povračilo zastornega usnja oziroma plačilo odškodnine 200 K zasebnemu udeležencu Jožefu P. Kot olajševalno okoliščino pri izreku sodbe je sodišče pri Jožefu G. upoštevalo njegovo dosedanjo nekaznovanost, mladost (takrat je ravno dopolnil 15 let) in priznanje. Kot oteževalno

⁵⁴ Glej npr.: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 340/19; SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 5, U 1918, 2-580, U 349/18.

⁵⁵ Npr.: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 49/19.

⁵⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 195/19, U 507/19.

⁵⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 518/19.

⁵⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 108/19; U 149/19; U 181/19.

⁵⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 512/19; U 516/19.

⁶⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 68/19; U 279/19.

⁶¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 136/19; U 180/19; U 234/19.

⁶² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 200/19.

⁶³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 109/19.

⁶⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 131/19.

⁶⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 198/19.

⁶⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 186/19; U 187/19.

⁶⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 215/19.

⁶⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 379/19.

⁶⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 50/19.

⁷⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 102/19.

⁷¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 66/19.

Konjice, grad kneza Hugona Verianda Windisch-Graetza. V njegovih gozdovih so nepridipravi kradli drva, les in nezakonito lovili divjačino. (Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

okoliščino pa mu je pripisalo ponavljanje malih tatvin, tatvino zaklenjenih stvari v prvem primeru in tatvino ponoči v obeh primerih. Sodišče je poudarilo tudi tatičevo »posebno drznost in rafiniranost, s katero se je izvršila zlasti prva tatvina, posebno glede na mladost obtoženca«. ⁷²

Poseben problem je predstavljala tudi kurjava. Podeželani so zato kradli drva in vejevje. Terezija D. naj bi, potem ko so jo pri kraji drv zasačili, »na cesti proti Ločam vpričo otrok pokazala rit, da se je videla nagota, da je torej z nečistim ravnanjem grdo žalila nrvnost in povzročila javno pohujšanje«. ⁷³ Nekateri so kradli tudi les. Prepovedane prakse, kot na primer kraja bukovega in smrekovega lesa, ⁷⁴ so se dogajale tudi v gozdu kneza Hugona Verianda

Windisch-Graetza. ⁷⁵ Prestopniki in prestopnice so se potem, ko so jih zalotili, radi izgovarjali, »da so bila drva črviva in malo vredna«. ⁷⁶ Omenim naj še, da so v gozdu kneza Windisch-Graetza kar nekajkrat zasačili divje lovce, ki so nezakonito plenili divjačino. ⁷⁷

Razpravljanje o malih krajah pa lahko zaključimo še z enim prepovedanim pojavom v času povojne krize, z navijanjem cen. Navijalci cen so s prevarantsko prodajo iz žepov odjemalcev izvabili precej več denarcev, kot bi smeli, in vsaj nekateri so s tem tudi mastno zaslužili. V hudih razmerah druginje in za povojno psihozo značilnega porasta alkoholizma konec leta 1918 so nepridipravi močno zvišali ceno litra slivovke s 40 na 50 kron, ter se okoristili in imeli dobiček z uspešno prodajo. ⁷⁸ »Vsled vojnega stanja nastalih razmer« pa so prekupčevalci navijali

⁷² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 537/19.

⁷³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 55/19. O kraji drv in vejevja glej tudi: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 65/19; U 81/19; U 129/19; U 157/19; U 176/19, U 533/19; U 542/19 in 546/19.

⁷⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 73/19; U 142/19; 329/19.

⁷⁵ Npr.: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 347/19; U 348/19, U 349/19; U 421/19; U 515/19.

⁷⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 92/19.

⁷⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 18/20 in U 23/20.

⁷⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 37/19.

tudi cene vina. Alojzij Š. je o Veliki noči 1918 Mariji L. na Polenah prodal 313 l vina za ceno 6 kron za liter, a je imel srečo, saj sodišče v tem ni prepoznalo kazenskega prestopka navijanja cen.⁷⁹ Dokumenti še povedo, da so po precej višjih cenah prodajali tudi vole, bike, krave in teleta.⁸⁰

Ferdamani raubar

Glede na to, da so bile male kraje neprestano na dnevnem redu, je pogosto prihajalo tudi do preprirov in zmerjanj in posledično do prestopkov žaljenja časti. Za ponazoritev si oglejmo primer krivične obdolžitve hudodelstva tatvine in zagrešitve prestopka zoper varnost časti, ki naj bi se 15. decembra 1918 domnevno zgodil v bližnji okolici Konjic. Obtoženki Apolonija P. in Marija K. naj bi namreč takrat Francetu G., očetu Jurija G., za brusile:

»Kaj te že drugič hudič tu drži, snoč ste bli tu, da bi noter udrli, dnes bi pa drugič. Prej ste nam kostrune pokradli, zdaj pa čete prešiče, pa jih ne bote, gromske strele. Saj je bil vaš Jura zraven. Imam pričo, da priseže, da je zjutro domu šel, če ni res, pa tožite, ferdamani raubari, tati.« Apolonija si je zaradi žaljenja časti prislužila teden zapora poostrenega s postom, Marija pa tri dni zapora poostrenega s postom. Obe sta morali plačati še 389 kron za povračilo stroškov kazenskega postopka.⁸¹

Pri izrekanju žalitev pa je bil precej bolj grob Franc Ž., kočar iz Ličence. 4. januarja 1919 naj bi Mariji P. domnevno očital, da je kradla drva, jo žalil in ji dvakrat pljunil v obraz, nato pa naj bi jo »še dvakrat sunil v stran, tako, da je priletela ob drevo in se lažje poškodovala. /.../ Pri isti priliki jo je s krepeljcem udaril po levi roki, /.../ da je dejanje vidne znake in nasledke za seboj pustilo«. Mariji je nato priteknel na pomoč njen mož Simon P., ki je proti Francu »zamahnil z nožem in mu prerezal suknjo« in s tem storil prekršek zoper telesno varnost. Franc si je zaradi prestopka zoper telesno varnost in žalitve časti prislužil teden zapora poostrenega s

postom. Mariji je moral plačati 20 kron za bolečine, za izpad zaslužka 32 kron, za zdravniško spričevalo pa 10 kron. Simon je v zaporu odsedel dva dni. Sodišče je obtožencema naložilo še plačilo stroškov kazenskega postopka, kjer pa je upoštevalo »slabe pridobitne razmere« kočarjev iz Ličence.⁸²

Zanimiv je tudi primer Štefana in Marije V., ki sta januarja 1919 razžalila čast Karla G. Štefan naj bi mu menda dejal: »Tat si in s tati držiš, in ga dvakrat sunil pod nos in v prsa.« Marija pa naj bi dodala: »Prej sta že nas okradla, zdej bi pa še rada antle zram in pa kaj prida te ni, saj nisi pošten.«⁸³ No, tudi Karl G. ni bil povsem nedolžen, saj je 19. januarja 1919 »v Bezini, v hiši Štefana V. pobil 11 šip na oknih ter mu poškodoval 2 stola in ena vratica od omare« in s tem storil prekršek hudobnega poškodovanja tuje lastnine.⁸⁴

Dogajale so se tudi kraje povsem banalnih reči kot je npr. kuhalnica. Antonija T., siromašna preužitkarica naj bi tako decembra 1918 nahrulila Kristino P.: »Ti si mi včiraj kuhlo ukradla, daj mi jo nazaj.«⁸⁵

Neža J. pa je ovadila Marijo P., da naj bi ji marca 1919 med preprirom v Okoški Gori (naselje v občini Oplotnica), očitno (torej javno, op. a.) in pred več ljudmi rekla, »da drži s tatom in da je sama tat« in da naj bi jo ozmerjala, da je »tota zdana pošast, rogec, kuzla«.⁸⁶

Neki Frančiški M. pa so očitali, da naj bi si v letih 1918 in 1919 »v Zrečah pridobila stvari, ki jih je njen desetletni sin ukradel.« V zapisniku srečamo plahto iz domačega platna, bankovec za 100 kron, kokoš ipd. Čeprav naj bi priča Neža P. »tistega dne, ko so orožniki izpraševali in poizvedovali pri obtoženki, čula po odhodu orožnikov moža obtoženke, da ji je rekel: 'To imaš od tega, ker si otroka krasti učila', sodišče ni bilo prepričano, »da bi bila Fran-

⁷⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 83/19.

⁸⁰ Npr.: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 134/19; U 201/19; U 202/19; U 204/19.

⁸¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 10/19.

⁸² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 20/19.

⁸³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 56/19.

⁸⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 60/19.

⁸⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 59/19.

⁸⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 141/19.

čiška Malič uplivala na otroka, pač pa, da je /ko je bila za to prilika/ porabila njegov tatinski nagon.«⁸⁷

Dolgoprsti prestopniki so bili seveda najmanj veseli nenapovedanega obiska orožnikov. Franc in Katarina P. naj bi, denimo, 18. januarja 1919 razžalila orožnika Martina Š. in Štefana P., ki naj bi ju po krivem obdolžila kraje lesa. Franc naj bi ju razžalil z besedami: »*Ferdamana vraga, ferdamana hudiča in ferdamana deda*«, Katarina pa: »*Ferdamana hudiča, glejta da se mi izgubita*.« Sodišče je obtoženima naložilo denarno globo.⁸⁸

Delo orožnikov na njihovih terenskih obhodih tudi sicer ni bilo lahko, saj podeželani Konjiškega nikakor niso varčevali z razžalitvami uradnih oseb in raznimi grožnjami. Marjeta B. iz Bukovelj naj bi na primer marca 1919 žalila orožnika Franca B., ki je prišel »*v neki stvari poizvedovat*«, z naslednjimi besedami: »*Vi ne pišete resnice, vi lažete, in pa kaj mislite, da se vas bojim, pa se ne bojim nikogar, tudi na sodišču ne*.«⁸⁹ Podoben je tudi primer Franciške J., posestnice iz Stranic. Jeseni 1918 naj bi obdolžila Franceta B., češ, da naj bi ponoči kradel piščance in kokoši, marca 1919 pa naj bi orožnika Tomaža K. žalila z besedami: »*Jaz vam bom pomogla, da ne boste dolgo te obleke nosili*«. Priča Marija F. je potrdila navedene obtožbe, povedala pa je še, da so si vpleteni že dalj časa »*v sovraštvu*«. ⁹⁰

Aprila 1919 pa naj bi se neotesano in precej surovo, vsaj glede na zapisnik razprave na okrajnem sodišču, obnašala šestindvajsetletna Franciška G., ki je zagrešila prestopke oviranja uradnih oseb pri opravljanju službe. Orožnikov Leopolda R. in Friderika G., ki sta prišla na Sp. Dolič aretirat njenega brata Jurija, naj bi se lotila z vzkipljivimi žaljivkami: »*Kaj hodite tukaj okoli, kdo je hodil po Vas, bi le rajši kaj drugega delali. Nam odženete brata, katiri bi naj doma delal, sedaj pa pridete potem Vi namesto njega delat*«; in: »*Kaj boste Vi meni to čvekali, mislite, da se jaz bojim, da bi le že skoraj enkrat Vi in*

druga vampasta gospoda pocrkali, ali pa da bi vas use skupaj poklali, potem bode vendar enkrat mir na svetu.«⁹¹

V kontekstu nastrojenosti podeželanov proti orožnikom naj še omenim, da se je v okolju orožniške postaje Oplotnica proti možem postave zaradi njihovih domnevno nepravilnih postopkov, pristranskosti, njihovega kričanja, nadiranja, groženj in ustrahovanja ob njihovih nenadnih obiskih povzdignil kar »*ljudski glas*«, ki se je enotno obrnil proti osovraženim varuhom reda in miru, varnosti in zakonitosti in jih ovadil zavoljo njihovega protidržavnega govorjenja in delovanja. »*Ljudski glas*« je orožnikom očital, češ, da »*tlačijo Slovence v kazen, Nemca pa izkopavljajo in ga zagovarjajo*«. »*Ljudski glas*« jim je soglasno zameril, da naj bi bili »*pri svojem delovanju vedno milejši proti Nemcem, kakor proti Slovencem*« in da naj bi bil predvsem stražmojster »*nemškega mišljenja*«. Podeželani Oplotnice in njene okolice so se proti nepriljubljenim orožnikom uprli torej kar z ovadbo, češ, da so protidržavno in pronemško nastrojeni. S tem v zvezi pa naj dodam še par stavkov, s katerimi so se orožniki zagovarjali na sodišču. Ti med drugim precej nazorno slikajo razmere in duh časa po prelomu na tamkajšnjem podeželju. Zgodba se je namreč takole odvijala naprej:⁹²

Stražmojster in podstražmojster orožniške postaje Oplotnica se s pričevanjem prič na okrajnem sodišču nikakor nista strinjala, zato sta jih tožila zaradi obrekovanja in žalitve časti, a konjiško sodišče jih je oprostilo. Razočarana nad razsodbo oziroma nad zmagoslavjem »*ljudskega glasu*« sta se zato pritožila na celjsko okrožno sodišče. V nekaj strani dolgem prizivu sta se z nemalo skromnosti pohvalila, da naj bi ravno onadva pripomogla, »*da so se obvezanci odzvali*«, onadva naj bi »*ob času preobrata v tukajšnjem okolju, posebno pa v vasi Oplotnica*« skrbela za javni red in mir, branila in varovala posestnike pred ropom in drugimi prestopki. Onadva naj bi zadostila ukazom, pozivom in poveljem različnih oblasti in si torej prizadevala in se trudila, »*da se je Jugoslovanski državi v tukaj-*

⁸⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 352/19.

⁸⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 46/19.

⁸⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 144/19.

⁹⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 145/19.

⁹¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 150/19.

⁹² Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovence zadostuje«, str. 132-133.

šnjem okoliši raztreseno in na frontih ukradeno ter razvlečeno blago, kakor konje, opremo in obleko izsledilo, zaplenilo in državi nazaj dalo«. Prav onadva naj bi pripomogla, »da se je ljudstvo, posebno ubožni sloji, z živlom preskrbelo, katero se je verižnikom in navijalcem cen zaplenilo«. ⁹³

Premeteni klatež, mazaški urar-samouk

Grožnjo javni varnosti na Konjiškem so predstavljali tudi berači in klateži. S svojo zgodbo je med njimi kot precej prebrisan prestopnik nekoliko izstopal Rudolf K., urar-samouk iz Vitanja, ki je bil zaradi manjših prekrškov že večkrat, kar dvaintridesetkrat, kaznovan. Za svoje prestopke zoper varnost lastnine in zaradi klateštva si je jeseni 1919 prislužil sedem tednov strogega zapor, poostrelega z enim trdnim ležiščem na teden ter na povračilo raznih stroškov. Rudolf se je veliko »brez opravka ali posla in dela okoli potepal« ter ni mogel izkazati, »da ima ob čem živeti ali da si pošteno prizadeva, pridobiti si preživitev«. Tekom leta 1919 so ga pogosto videvali v slovenjegraškem, marenberškem in pliberškem okraju. Očitno je bil precej zvit in tudi prepričljiv. Konec oktobra 1919 je tako izkoristil zaupanje in dobrotljivost zdravniške soproge Frančiške H. v Črni. Gospa je namreč izvedela, da popravlja uro na cerkvenem stolpu. Da mu ne bo mraz, mu je posodila suknjo, čevlje in volnene nogavice. Urar-samouk, ki se je sicer izdajal za izučenega urarja, si je omenjene stvari pridržal in prilastil ter jih nato prodal naprej. »Z zvitim navajanjem«, da je urar, je pretental tudi Antona J., drvarja iz Bistre, ki mu je izročil v popravilo »dve srebrni in eno nikljasto uro«. Rudolf je nato »Črno nagloma zapustil in brez dvoma vzel ure s seboj, ki jih je potem bodisi prodal bodisi skrnil«. S tem je storil kaznivo dejanje, ki »nosi tako znake goljufije kot poneverbe na sebi«. S popravilom cerkvenih stolpnih ur si je lažni urar (označen je kot »mazaški samouk z neko ročno spretnostjo«) skušal tu in tam dobiti hrano in prenočišče, včasih tudi perilo ali tudi kaj denarja. »V vseh slučajih je«, glede na poizvedbe, »delo ostalo nedokončano«. Izdajanje za urarja naj bi bila samo pretveza, njegova strategija preživetja, saj naj bi povsod, kjer naj bi popravil stolpno ali stensko uro, to »samo še bolj pokvaril«. Sodišče je ugotovilo, da lahko njegov način življenja označi

⁹³ Prav tam.

samo »kot pristno potepuško življenje«. Zaključilo je, da »obtoženčeva življenjska metoda obstoji že skozi desetletja v tem, da pohaja brezposelno ali pod pretvezo, da izvršuje poklic, ki ga v resnici ne razume in postaja nadlega svojim sodržavljanom z neprestano ponavljanimi kaznivimi dejanji (goljufijami, poneverbami, ki nosijo vse na sebi znak drznega potepuškega izsiljevanja)«. Za obtoženca naj bi bilo obtežilno predvsem to, da je »moralično manjvreden« in »etično otopel«. ⁹⁴ Po odsluženi kazni naj bi ga zato napotili še v prisilno delavnico.

Erarski konji, puške, celo štedilnik

Potem ko je bilo 3. novembra 1918 končno podpisano premirje, se je »vsa množica avstro-ogrškega vojaštva, ki se je prej štiri leta bojevala na frontah, usmerila proti domu, te poti pa so v veliki meri vodile prav preko slovenskega ozemlja« in »te grožnje so se zavedale tudi novooblikovane oblasti Države SHS«. Nevarno je bilo že dejstvo, da o kakšnem »organiziranem umiku /z italijanske fronte/ ni bilo govora«, ⁹⁵ zato se je kot zelo pereče pojavljalo tudi vprašanje prehranjevanja sestradanega vojaštva, saj naj bi samo primerna prehrana bila garant, da se ob umiku onemogoči ropanje ⁹⁶ in sploh kakršnikoli incidenti, ki bi ogrozili javno varnost. Smer omenjenega umika je vodila tudi mimo Celja in naprej mimo Konjic, trume vojakov pa so spremljali številni konji, ki so kot t. i. »erarski konji« zavoljo prepovedanih praks poleg povsem običajnih zadev zaposlovali okrajno sodišče v Konjicah. O prekrških zoper državno lastnino nam torej poroča kar nekaj z umikom vojske povezanih zadev omenjenega sodišča. V zvezi s konji pa naj še pripomnim, da je bilo samo zato, ker se je skozi naše kraje umikalo veliko vojaštva, »v Celju in Mariboru na razpolago veliko konj za oddajo posestnikom pod pogojem, da so imeli zanje ustrezno zagotovljeno krmo. Istočasno je bilo prepovedano klanje konj, ki so bili namenjeni za kmetijska dela.« ⁹⁷

Umikajoči vojaki so se tudi v okolici Konjic pač znašli kot so vedeli in znali. Med drugim so

⁹⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 549/19.

⁹⁵ Bizjak, Umik avstro-ogrške vojske, str. 26.

⁹⁶ Prim.: prav tam, str. 27.

⁹⁷ Apling, »Morda bodo prišli še taki časi, str. 111.

prodajali konje, ki so veljali za ukradene. Konje so pogosto hoteli menjati tudi za ovce in drugo klavno živino.⁹⁸ Za časa umika avstro-ogrske vojske naj bi torej marsikdo kupil ali »slučajno ujel eraričnega konja«.⁹⁹ Od vojakov pa so podeželani opazovanega miljeja kupili tudi kakšno ukradeno kravo ali pa seno za krmo.¹⁰⁰

Na javni glavni obravnavi na okrajnem sodišču v Konjicah pred sodnikom dr. Kurnikom dne 28. januarja 1919 se je, denimo, Alojz S. zaradi nakupa »eraričnega konja« zagovarjal takole: »Nekega dne mesca novembra 1918 prišla sta dva vojaka z malim fantom k nami in sta ponudila oba konja, katera sta še imela za nakup. Rekla sta, da prenočuje v Konjicah cela divizija in sta poslana od poveljnika, da bi zamenjala konja za ovce ali drugo klavno živino. Rekel sem, da nimam nobene takšne živine, nakar sta dejala, da vzameta tudi denar, s katerim bosta si potem živino kupila. Res sem se dal pregovoriti in sem kupil enega konja za 260 K. Ker konj ni bil za rabo, sem ga zaklal.« Na isti obravnavi se je zagovarjala tudi Veronika Č., ki je izjavila, »da je dala za konja 680 K«, da »konja še ima« in da sta vojaka Medvedova sinova, ki sta »po orožniških poizvedbah že pri sodišču ovadena«.¹⁰¹

Tako Alojz S. kot Veronika Č., ki sta novembra 1918 v Koroški vasi kupila »vojaškega konja, kateri je po svoji lastnosti zoper ponudnike, neznane vojake, obudil sum, da je ukraden.«, sta bila kaznovana po členu 477 kazenskega zakonika (zoper varnost lastnine) z globo 10 K, »v slučaju neizterljivosti« pa vsak na 24 ur zapora. Okrajni sodnik je odločil, da se izterjana globa nameni »v prid ubožnemu skladi občine St. Kunigunda«.¹⁰²

Kot primer lahko omenimo še Franca S., ki je 13. maja 1919 sodniku dr. Jenku na glavni obravnavi priznal, da je »kupil vojaškega konja od Franceta K., ki ga je pripeljal on iz Maribora ter je rekel, da ga je tam kupil. Ko bi jaz ne bil kupil konja, bi ga pa

bil kdo drug, ali bi bil pa pri K. poginil, ker ni imel krme.« Tudi Franc S. je bil kaznovan z globo 10 K, ki jo je poravnal takoj »v prid ubožnemu skladi občine Oplotnica«.¹⁰³

Obtoženci so se večkrat zagovarjali tudi, da so kupili reči od neznanih vojakov in da niso vedeli, da takšne reči ne smejo kupovati. Neki Janez B., če ga vzamemo za primer, naj bi tako v Stranica h od neznanih vojakov kupil »puško, platnene hlače in druge reči, katere so po svoji lastnosti obudile sum, da so ukradene«.¹⁰⁴

Od vojakov kupljene puške so bile glede na poročila nemalokrat prosto dostopne tudi nepoklicanim. Za nakup puške od vojakov se je novembra 1918 tako odločil tudi Ivan H. v Vitanju, ki pa je ni primerno shranil. Aprila 1919 so ga zato ovadili, da je bila puška dostopna tudi njegovima mladoletnima sinovoma, »tako ravnanje pa je zlasti še pri sedaj razširjeni razvadi kmečkega naraščaja, da si preganja čas s streljanjem v zrak brez ozira na telesno varnost drugih ljudi, skrajno nevarno in bi se prav lahko pripetila velika nesreča pri streljanju.«¹⁰⁵

Prisotnost orožja po končani vojni lepo slika tudi naslednji primer:

Februarja 1920 so na neki gostiji preveč bučno praznovali Albert B., Alojz L. in Janez U. Prvi je ogrožal telesno varnost ljudi s tem, da je »oddal več strelov iz karabinke, ne da bi kam meril.« Zapisnik navaja, da je »poprej precej pil«. Po eno vojaško puško sta posedovala tudi Alojz in Janez. Obe puški naj bi prinesel Alojz s fronte in eno izročil Janezu. Glede na izjave prič »so krogle padale na mesta, kjer bi lahko povzročile kakšno nesrečo«.¹⁰⁶

V spisih sodišča poleg pušk srečamo še notice o nezakonitih nakupih in »posedovanju eraričnih samokresov«.¹⁰⁷ Erarični samokres pa se končno

⁹⁸ Glej: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 16/19, U 22/19; U 35/19.

⁹⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 84/19; U 107/19.

¹⁰⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 164/19.

¹⁰¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 16/19.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 35/19.

¹⁰⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 12/19.

¹⁰⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 214/19. Podobno: U 311/19; U 419/19.

¹⁰⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 98/20.

¹⁰⁷ Prim.: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 59/20 in U 81/20.

pojavlja tudi v zapisih o ekscesih, ki so bili tudi po prevratu še vedno obarvani z mednacionalnimi spori in spopadi, ki so se v letih pred prvo svetovno vojno tudi na Konjiškem vse bolj zaostrovali in eskalirali. Oglejmo si nazoren primer:

Leopold H., trgovski pomočnik iz Konjic, se je marca 1920 zagovarjal, da je bil »s svojimi tovariši na Ločah, kjer smo v dobri volji povžili precej pijače. Jaz sem bil precej vinjen. Na kolodvoru sem se poslovil od svojih tovarišev iz Sv. Duha nemški, najbrž s Heil klici. Nato me železniški uradnik Viljem J. /.../ nazove: 'Prokleti Švabi.' Užaljen vprašam zopet nemški, kdo je to rekel. Tu pa že priskoči Viljem J. in mi da zaušnico.« Prepričan se je na vlaku nadaljeval in ker naj bi železniški uradnik Leopoldu grozil, da naj ga vržejo z vlaka za Konjice, je Leopold potegnil iz žepa samokres, ki naj bi ga »šele isti dan kupil od neznanega vojaka za 1 škatljico cigaret in 50 kron. Bil je sicer nabasan, a zavarovan. Samokresa nisem nameril na Viljema J., temveč sem ga le držal v rokah. Orožnega lista nisem imel.«¹⁰⁸

Samski uradnik iz Poljčan Viljem J. pa je na obravnavi povedal, da je v Ločah stopilo na vlak večje število fantov, ki so se poslavljali s Heil klici. Znanemu gospodu, lesnemu trgovcu v Konjicah, Nikoli T., naj bi ob takem obnašanju dejal: »Glejte kako brezobrazni so ti prokleti Švabi.« Ko je Leopold H. slišal te besede, naj bi skočil proti njemu in zavpil: »Wer sind Sie, verfluchter Lausbube? (Kdo ste, prekleti smrkavec?)« Viljem ga je hotel suniti pod nos, a ga je menda slabo zadel. Leopold je nato izvlekel samokres. Viljemu naj bi grozil z besedami: »Verfluchter Lausbube, ich brenn Dich nieder! (Prekleti smrkavec, poknil te bom!)« Leopold je šel zaradi prestopka za tri dni v zapor.¹⁰⁹

12. januarja 1919 pa je z revolverjem v roki hodil po Ločah tudi Hugon W. in s tem ogrožal javno varnost. Iz zapisnika je razvidno, da se je Hugon omenjenega dne nahajal v kleti veleposestnika Franceta P. iz Loč, kjer je veselo popivala večja družba. Priča Gizela R. je povedala, da se je ta družba »po zaužitku neprimernih množin vina podala na pot domov« in gospodje so bili menda

»več na tleh kakor po koncu. Peli so nemške pesmi in tudi Wacht am Rhein.« Ko sta jih srečala Anton in Jože J., naj bi jim zaklicala: »Živijo Jugoslavija!« Kot je povedala Gizela, se je »iz ust nemško čuteče družbe vsula cela vrsta psov in Hugon W., ki je bil posebno divji, je tudi ustrelil z revolverjem.« Hugonov greh po mnenju sodišča ni bila samo popolna pijanost, temveč predvsem nošnja orožja in nevarno streljanje v javnosti, »v nacionalno razburjenem, grozečem ozračju.«¹¹⁰

Slikovite zabeležke o nezakonitih nakupih ali prilaščanju eraričnih konj in drugih stvari iz časa umikajoče se vojske pa naj zaokroži še naslednji humoren primer na konjiškem sodišču:

Iz neke barake v občini Brezje so ukradli celo »erarični štedilnik«, vreden 400 kron. Obtožnemu Janezu O. »se je zdelo škoda, da bi tam končal. Odpeljal ga je torej domov in ga shranil, ne da bi ga rabil ter bil trdno namenjen, štedilnik vrniti, ko bi bilo treba.« Da si ga ni nameraval prilastiti, po njegovih besedah »potrjuje tudi to, da ga ni skrival, ampak je lahko vsakdo vedel, da ga ima.«¹¹¹

Povsem običajni ekscesi – pretepi in tepeži, prepiri, psovke, grobe žalitve časti

Vsakanjik v opazovanih krajih pod obronki Pohorja so po prevratu zaznamovali različni ekscesi. Pretepi, pogosto pod vplivom preglobokega pogleda v kozarec, so bili tod nekaj povsem običajnega. Povsem običajne so bile tudi psovke in hude žalitve časti. Grobost, surovost, neotesanost, vzkipljivost, srboritost in nasilnost v opazovanem miljeju ni bila značilna samo za predstavnike močnejšega spola, temveč se v spisih okrajnega sodišča kot akterke pojavljajo tudi predstavnice nežnejšega spola. Na konjiškem okrajnem sodišču so se ohranili prav zajetni zapisniki zlasti o pretepih. Med njimi je tudi poročilo o surovem pretepu v Šimonovi gostilni pri Sv. Kunigundi na Pohorju, kjer se je v nedeljo, 11. avgusta 1918, zbrala »precejšnja množina fantov in kmečkih mož, med njimi Albert in Jožef J., Anton

¹⁰⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 153/20.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 168/19.

¹¹¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 140/19.

in Alojz M., Jožef P. in Janez G.«. Slednji je bil v pretepu glavni akter. Med Albertom J., ki »je bil takrat v vojaški obleki in je imel za pasom bajonet« in Janezom G. je prišlo »radi ničevega povoda« do prerekanja. Janez G. je Albertu nenadoma iztrgal bajonet in »ga jel z ostrino bajoneta tolči po glavi«. Med ruvanjem za bajonet mu je nesrečno odrezal dva prsta. V pretep se je vmešal še Alojz M., ki je tolkel Alberta po glavi. Med prerivanjem v množici je neznani storilec z ostrim predmetom, najbrž z nožem, ranil Alojza M. po glavi. Nato se je pretep nadaljeval zunaj gostilne na krompirjevi njivi. Poleg Janeza G. in Antona ter Alojza M. je Alberta J. začel mikastiti še Jožef P., »ki ga je tolkel z velikim kamnom po rami in ga vrgel na tla«. Anton M. je s svojim žepnim nožem prerezal Albertu vojaški pas, »Janez G. pa se je zakadil še v njegovo mater Barbaro J., jo udaril s ploskim bajonetom po glavi in jo sunil, da je padla in si obleko pokvarila«. Nasilno dejanje je seveda »zapustilo vidne znake in nasledke«. Huda je bila zlasti težka telesna poškodba Alberta J., ki je imela trajne posledice, saj je izgubil dva prsta. Dodajmo še zanimivost, da se je na razpravi Janezu G. očitalo, »da gre za pretepača iz navade« in da je med pretepom menda vpil: »Ubijmo ga hudiča!« Kot olajševalno okoliščino pa se je za pretepače navajalo razburjenje in »lahna pijanost«. ¹¹²

Zanimiv je tudi naslednji primer pretepa:

V mrzlih novembrskih dneh leta 1919 so se na Zbelovem, kjer sta bili dve gostilni, greli z alkoholom Franc T., Alojz Ž. mlajši, Alojz L. in Karl B.. Prvi eksces pod vplivom omamnih hlapov se je zgodil v gostilni Alojza Ž. starejšega. Franc je nenadoma za nekaj minut izginil. Ko se je čez nekaj časa vrnil, pa je povedal: »Zdaj sem pa Alojza Ž. (starejšega op.a.) vtil, da je kar padel po cesti.« Franc ga je namreč »z lato udaril po glavi«. Zakaj je Franček »vtil« gostilničarja, ni povsem jasno. Alojz je sinu samo rekel: »Poglej, kako me je Franček udaril.« Franc pa se po napadu na gostilničarja še ni umiril, temveč je začel metati iz gostilne skozi okno steklenice, kozarce in stol. Iz zapisnika razberemo, da je že teden dni prej v isti gostilni razbil več šip in zdrobil nekaj kozarcev in steklenic. S svojimi zlobnimi dejanji je ogrožal tudi druge ljudi. Po Francovem rovarjenju v gostilni Žnidar se je prizorišče

¹¹² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 41/19.

izgredov preselilo v gostilno Marije G. Tam je prišlo do pretepa. Franc T., Alojz Ž. mlajši, Alojz L. in Karl B. so gostilničarki »s koli razbili 8 šip, odtrgali 23 plank s plota, zdrobili nekaj steklenic«, tujo lastnino pa so poškodovali tudi z udrihanjem po vratih in zidu. Od obtožencev so na sodišču izterjali povračilo škode in povrnitev sodnih stroškov. Franca so kaznovali z desetimi dnevi zapora, preostale tri pa so zaprli za en teden. ¹¹³

Hudi tepeži z »vidnimi telesnimi poškodbami« so bili najpogosteje »posledica močne vinjenosti« ¹¹⁴ Pretepom so lahko botrovali tudi spori za izplačilo dnine. Nekega Jakoba H., ki je zahteval od Franceta P. plačilo za opravljeno delo, je njegov hlapec Anton B., da bi ga naučil manir, ker naj bi Jakob prej z motiko hudobno poškodoval več trsov in odbil dva šparona, »zlasal in mu dal klofuto«. Jakob je k temu dodal, da ga ni samo lasal in klofotal, temveč, da ga je »vlekel tudi za ušesa, podrl na tla, davil za vrat ter je klečal na meni.« ¹¹⁵

Vsakdanji in pogosti so bili tudi tepeži. Franc K., delavec v Gabrovniku, ki se je neprestano prepiral s svojo sestro, viničarko Marjeto K., se je, denimo, nekega večera tako spozabil, da je med kreganjem, češ, da ne bo jedel večerje, »ugasnil luč ter me v temi dvakrat s pestjo po desnem očesu udaril.« ¹¹⁶

K družinskemu nasilju je večkrat prispevalo prekomerno popivanje. Možje so ob povratku domov pod vplivom alkoholnih hlapov pogosto pretepli ženo in ustrahovali ter ogrožali otroke. ¹¹⁷ Podeželani opazovanega miljeja pa so ob pretepanju radi uporabljali tudi priročna orodja kot so palice, koli in krepela, motike. Tak je bil na primer precej nasilen viničar v Zbelovski gorci Anton M., ki »je Marjeto G. s palico in s prosto roko pretepel tako, da je zadobila poškodbe pod desnim očesom, na desni roki in na obrazu, kakor tudi na levi roki« ¹¹⁸ Pri

¹¹³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 123/20.

¹¹⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 220/19.

¹¹⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 229/19.

¹¹⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 13/19.

¹¹⁷ Glej: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 93/19.

¹¹⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 134/19.

obračunavanjih s pestmi seveda niso manjkale ne psovke in ne zmerljivke (npr. »švindlar«), umanj-kale pa niso niti grožnje kot na primer: »Kaj boš ti, češ da te bom ubil? Ahtaj se, če prideš v Tinje ali Bistrico, tedaj jo boš dobil!«¹¹⁹

Omenili smo že prepir med sosedama Nežo J. in Marijo P.. Neža naj bi marca 1919 v Okoški Gori javno ozmerjala Marijo, da drži s tatom in jo pred radovedneži nesramno blatila. Nedo dolgo po tem eks-cesu sta si Neža in Marija znova skočili v lase. Neža naj bi po izpovedi Marije na sodišču »v sušcu 1919 kopala v vinogradu«. Ko je šla mimo, naj bi Neža naenkrat »skočila na me in me z motiko udarila 4krat po hrbtu in enkrat po desni roki. Od udarcev so se poznali nasledki in sem čutila bolečine 3 dni.«¹²⁰

Precej popadljiv mladenič je bil tudi sedemnaj-stletni Herman H., brivski vajenec v Konjicah, ki je 9. marca 1919 na konjiškem kolodvoru v nav-zočnosti več drugih grobo oklofutal Alojza F. in ga nahrulil: »Schau, dass du abfahrst. Du hast hier nichts zu suchen, du windischer Heuochs, du win-discher Powidl.« (»Glej, da odpotuješ. Tukaj nimaš kaj iskati, ti slovenski tepec, ti slovenski češpljevec.«) Skoraj mesec dni prej pa naj bi ga »zaradi narodno-sti in njegovega mišljenja« javno psoval, zaničeval in zasramoval v kavarni Evers v Konjicah: »Ihr verfluchten Jugoslovanen, ihr habt im Kaffeehaus nichts zu suchen, mit euerer Jugoslavija werdet ihr so bald abfahren müssen.« (»Prekleti Jugoslovani, v kavarni nimate kaj iskati, z vašo Jugoslavijo boste tako kmalu morali oditi.«) Razgretega mladeniča so obsodili na 5 dni zavora s poostrenim postom.¹²¹

Pravi srboritež je bil tudi obtoženec Janez K., ki naj bi marca 1919 v Novi vasi hudobno poškodoval tujo lastnino (razbil naj bi tri sklede in poškodoval hišna vrata), nato pa naj bi s fižolovo preklo lopnil po rami Antonijo K., »Mariji K. pa vrgel pivsko steklenico v glavo.«¹²²

Dokaj bojovite sestre Julijana, Sabina, Elizabeta in Terezija K. v Tepanju pa niso bile nič kaj vesele obiska Alojza M., ki je od njih zahteval nazaj svojo kravo (verjetno jo je za določen čas dal v rejo, op. a.). Namrgodene in nejevoljne sestre se s tem niso strinjale. Najstarejša Terezija naj bi se prva zakadila v Alojza, ga udarila s hlevskim stolom po glavi in ga telesno poškodovala. Nato naj bi se ga lotile še preostale sestre. Alojz je na sodišču povedal, da je »med tepežem dobil rano na desnem zapestju, ki je hudo zatekla.«¹²³

Zaradi surovega postopanja z ostarelo taščo, 89-letno Ano N. pa so kar 5 dni zavora prisodi-li Cirilu M. Možakar naj bi jo pred več ljudmi v Zbelovski gorci obsipaval z grdimi besedami: »Co-pernica, prokleta hudičeva baba, strela stara, da bi kmalu crknila.« Obtoženčeva žena Frančiška, ki se je odrekla pravni dobroti, pa je pričala proti možu, češ, da zmerja njeno mati tako rekoč vsak dan pred njunimi petimi otroki. Ciril se je na zaslišanju za-govarjal, da ni nikoli zmerjal ali tepel svojo taščo, »res je le, da sem ji nek lonec, v katerem je imela raz-lične ostanke jedi in ki je razširjal neznosen smrad po kuhinji, vrgel iz kuhinje, tako da se je skotalil v gozd.«¹²⁴

V času poveljne psihoze je kralj Alkohol očitno povsem zasvojil Marijo G., ki je na Veliki četrtek 1919 popivala v gostilni Pri Rupniku v Vitanjah. Natararica Ana G. ji je okrog 9. ure zvečer rekla, da je dovolj žlampala in da naj gre domov. Neodžejana Marija je bila užaljena, češ, da je ne sme nihče po-diti iz gostilne. Kasneje je pričakala natararico pri cerkvi, »jo udarila z roko po tilniku in jo pahnila, da je padla«. Natararica je na sodišču povedala, da ji je Marija »poškodovala desno roko«, da jo je »kar štiri dni bolela brada«, in da je dobila tudi »podplutbe na stranskem boku.«¹²⁵

Zavoljo posebne surovosti je bil kaznovan Janez O., ki je maja 1919 v Velikem Lipoglavu grozil Fran-cetu Z., »da ga bo z nožem razrezal« in ga ozmerjal »ferdamani kripel hudičev«. Pripomnim naj, da je

¹¹⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 169/19.

¹²⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 147/19.

¹²¹ Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«, str. 140.

¹²² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 175/19.

¹²³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 178/19.

¹²⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 190/19.

¹²⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 210/19.

U. 230/19
2

Glavna razprava

pred c. kr. okrajno sodnijo v Konjicah, oddelkom III, dne 20./5.19.

<p>Navzočni:</p> <p><u>Dr. Jenko</u> sodnik.</p> <p><u>Slernerik</u> zapisnikar.</p> <p><u>Brigita Köhne</u> zasebni obtožitelj.</p> <p><u>I. Rudolf</u> njegov zastopnik.</p>	<p>V kazenski stvari</p> <p>zoper <u>Miheta Šejtegl</u></p> <p>zaradi razžaljenja časti (§. 487, 488, 491 k. z.)</p> <p><u>Miha Šejtegl</u> obdolženec</p> <p>zagovornik.</p>
---	--

Za dokazovanje potrebne reči so se prinesle v sejno dvorano.
 Ob 9 uri se proglasi seja za pričeto, kazenska stvar se okliče.
 Razprava se vrši javno.

Sodnik opominja obtožen ce, naj pazi na obtožbo, ki se bode čitala, in na tek razprave.
 Na to se čita obtožba.

Obtožen _____ odgovarja na splošna vprašanja: 1. Ime in priimek, rodbinsko in klicno ime; 2. kraj, dežela in dan rojstva; 3. domovinska občina, okraj in dežela; 4. vera; 5. rodbinski stan (samec, oženjen, vdovec, ločen); 6. poklic in služba v poklicu; 7. šolska omika; 8. imovinske razmere; 9. zadnje bivališče (dežela); 10. ime roditeljev; 11. vojaška služba, naborni letnik, vojaško krdelo; 12. prejšnje kazni.

Miha Šejtegl, rojen v Žečah, 1867 28. avgusta v Konjice pristojen, r. k. oženjen, posestnik v Žečah, pise in čita, ima neka premoženja, starisi: Stefan in Jozefa, rojena, Korpynik, nekaoznovan.

Form. 269 St. P. O. (Slovenisch.) (Ehrenbeleidigung mit Schuldspruch nach §. 487, 488, 491 St. G.) IV./1901

Primer zapisnika glavne razprave v slovenščini z dne 20. maja 1919.
 (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0619 Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah)

bil Franc Z. vojni invalid, ki je imel namesto nog protezi.¹²⁶

Okrajno sodišče v Konjicah pa je zahtevalo strogo kazen tudi za Franca V., žagarja iz Skomarj, ki je maja 1920 po kratkem prepiru namerno udaril Alojza G. z litrsko steklenico po glavi. Franc se je sprva branil, da mu je Alojz grozil z nožem, končno pa je priznal, da je samo mislil, da išče nož.¹²⁷

Viktor Podkrajšek je julija 1920 ob zagovoru na sodišču potožil, da tast in tašča neprestano ščuvata njegovo ženo proti njemu in da se žena »vsled teh hujskarij prepira z menoj«. Vzrok za prepire pa je seveda tičal drugje, namreč v Viktorjevi neprestani vinjenosti, ki je pogosto botrovala k temu, da se je »v svojem razburjenju /.../ spozabil tako, da je prevrnil svojo ženo in poškodoval tasta in taščo«. Viktor je, kot je razvidno iz zapisnika, dejansko večkrat »butnil na tla svojo ženo, ki je imela v naročju otroka«, s pestmi pa se je lotil tudi njenih ostarelih staršev. Potem ko je stopil pred sodnika, je svoje »podvige« seveda skesano obžaloval.¹²⁸

Ženske opazovanega miljeja so se med prepiri predvsem zmerjale. Kričale so na primer: »*ti ferdamana prokleta coprnica*«, »*ferdamana baba*«,¹²⁹ kot smo videli, pa ni manjkalo tudi bolj surovih razprtij z uporabo sile. Kot primer si oglejmo srečanje preužitkarice Terezije T. z njeno snaho Marijo T. Terezija jo je »*pred več ljudmi*« ozmerjala: »*ti se goniš kakor presica v štali, ti si čisto gnila od same žlehtnobe, frdamana rujava strela*«, nato pa jo je »*s toporiščem sekire dvakrat udarila*« in ji še rekla, »*da mora vse dati pod ključ, ker ona vse ta boljše požre*«. ¹³⁰

Vrnitev s fronte domov je bila za marsikoga boleča. Tudi Avgust P., ki si je »*bil svoj čas dober s Katarino K.*« in je imel z njo »*ljubavno razmerje*« je oktobra 1918 v Tepanjskem vrhu svojo nekdanjo

ljubezen premikastil s palico. Jezilo ga je, da se je »*ljubavno razmerje med vojno ohladilo*« in da ga je opravljala pred znanci in starši.¹³¹

Vsakdanjik opazovanega miljeja je torej večkrat napolnjevalo precej surovo vedenje v spremljavi celega registra zmerljivk in psovok. Barvito prostaško govorico, večkrat pospremljeno z nasiljem, nam potrjuje še kakšen primer.

Dokaj popadljiva je bila na primer Alojzija K., posestnica v Spodnjem Doliču, ki je pred več ljudmi ozmerjala Petra H., da je »*smrkavec, falot, kurbir*« ter vrgla za njim opeko. On jo je ozmerjal nazaj s »*koruznica, copernica, ferdamana baba, kurba*« in jo opomnil, »*da se je z njegovim očetom vlačila*«. ¹³²

Obtoženec Jožef V. pa je v Dražji vasi pri Žičah javno žalil čast Roze P. z besedami: »*Vrit idi baba vsranka*«. V prepir sta se vmešala še Jožefov oče Filip V. in brat Avgust V.. Vpričo več ljudi sta ozmerjala Rozinega moža Karla P. Filip mu je rekel: »*Ti si poherc in stradar, ti kradeš*«. Avgust pa: »*Ti si smrkavec, ti poherc*«. Karlu so grozili, da ga bodo pretepli, da mu bodo stolkli vozove pred njegovo kovačijo in razbili njegov plot.¹³³

Sosedje so se večkrat prepirali tudi zaradi pešpoti oziroma voznih poti, ki so prečkale posest enih oziroma drugih. Ker je ena takih pešpoti prečkala vinograd Ignaca L., se je ta zaradi uporabe »bližnjice« velikokrat sporekel s sosedo Elizabeto L.. Slednja naj bi konec februarja v enem izmed prepirov Ignaca žalila s psovkami kot so »*butl, žnodrivec, vrag grdi*« in proti njemu naj bi zamahnila tudi z motiko. Kasneje so se obtožbe izkazale za neutemeljene.¹³⁴

Tudi Terezija K. iz Črešnic se je nekega dne kot razbesnela nevilhta znesla nad Antonom A., češ da nima pravice voziti gnoj čez njeno dvorišče. Surovo

¹²⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 278/19.

¹²⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 230/20.

¹²⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 299/20.

¹²⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 547/19.

¹³⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 25/20.

¹³¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 60/20.

¹³² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 66/20.

¹³³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 67/20.

¹³⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 117/20. O prepiru, razburjenju in tepežu zaradi vozne poti glej tudi: SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 179/19.

Pozdrav iz Zreč. Tamkajšnje gostilne so bile za protialkoholne borbe leglo alkoholizma in razvrata. V njih so se dogajali prepiri, grobe žalitve časti, nasilje in medsebojna obračunavanja pod močnim vplivom kralja Alkohola. (Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

ga je ozmerjala: »Ti strela suha, ne boš vozil tu, ti bom s sekiro presekala glavo.« Obsodili so jo na 100 kron denarne kazni, v primeru neizterljivosti pa na 10 dni zapora.¹³⁵

»Kurba, črna si ko pes«

Miha Š. iz Zreč je 20. maja 1919 na glavni obravnavi pred okrajno sodnijo v Konjicah priznal, da je 15. aprila 1919 v Lubejevi gostilni v Zrečah rekel obtožiteljici Brigiti K. »kurba, črna si ko pes« in jo s tem žalil in oropal časti. Miha se je izgovarjal, da ji je to rekel samo zaradi tega, ker ga je hotela poljubiti pred njegovo ženo, s katero sta se oglasila na kozarček. Pred ženo naj bi ga zmerjala »črni hudič«. Brigita K. je bila v gostilni s svojimi otroci in v družbi Jakoba P. Kot je povedal Miha, so ga po žaljivem incidentu vsi skupaj še naprej pili. Izrecno je poudaril, »da ga je obtožiteljica držala okrog rame« in da je govorila, »da si bodo spet dobri«. Trdil je, »da mu je zasebna obtožiteljica žalitev izrecno odpustila«.

¹³⁵ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 154/20.

Brigita K. je to na sodišču vztrajno zanikala, razburjeni Miha pa si je na dan sodne obravnave z izrečenimi žaljivkami izkopal še globljo jamo, saj je Brigito kar vpričo sodnika dr. Jenka ozmerjal, da je »svinja«. Za svoj »prestopok zoper varnost časti« je moral plačati 100 K denarne globe.¹³⁶

Brigito K. sicer srečamo še v enem kazenskem spisu, iz katerega razberemo, da ni imela ravno lepega življenja. Njen zakonski partner Štefan K. je z njo delal nadvse grdo in jo pretepal, »tako da je ona na svojem životu škodo trpela«. Po prepiru zakoncev, ki se je vnel 4. maja 1919, se je nasilni Štefan po ustaljeni navadi zopet surovo znesel nad partnerico. Vzrok prepira je bil povsem banalen. Štefan je namreč v navalu ljubosumja Brigiti očital, da se je »prepozno vrnila od maše«, zato jo je »z nogu sunil v spolovilo in v notranjo stran stegen. Poznale so se podplutbe in otekline, ki so kvarile zdravje Brigitte K. 10 dni.« Sodišče je 4. junija 1919 Štefanu K. izreklo strog ukor in kazen 50 K za »bolestnino«, ki jo je »smatralo

¹³⁶ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 230/19.

poškodbi primerno«, ter plačilo 10 K za zdravniško spričevalo. Zastopnik Brigite K. dr. I. Rudolf je v tej zasebni tožbi sicer zahteval, da naj se ji prizna 100 K »boleznine« in 10 K za zdravniško spričevalo.¹³⁷

»Čula je značilno škripanje postelje«

Skrb za javno moralo v opazovanem miljeju ni bila prepuščena samo materi Cerkvi in organom, ki so preganjali njene kršitve. V majhnih podeželskih skupnostih je bila neprestano na preži tudi socialna kontrola, ki so jo izvajali podeželani in podeželanke ter je bila seveda zaradi poznavanja lokalnih razmer in prebivalcev tudi mnogo bolj učinkovita v primerjavi s tisto v večjih mestih (še zlasti pa velemestih), kjer je med prebivalci vladala anonimnost in odtujenost. Skupnost podeželanov je imela večji vpogled v stanje javne morale, njene mu nadzoru pa dostikrat niso ušle tudi grešne spolne prakse. Pri njihovem opisovanju je seveda treba biti nadvse previden, saj se ne gre povsem zanašati na govorice, obrekovanja ali opravljanja, še zlasti zlobnih in škodoželjnih jezikov, ki so marsikomu ali marsikateri obrezali čast, jih črnili, grdili in sramotili ali, kot na primer v primeru nezakonskih mater, stigmatizirali.

Zlobne jezike so si v opazovanem miljeju brusile predvsem ženske, ki so, glede na ohranjene dokumente okrajnega sodišča, z raznimi razžalitvami in večkrat tudi s pomočjo izmišljotin sramotile druge članice ali člane skupnosti. V sodnih spisih se kot primer žrtve zlobnih jezikov pojavlja, denimo, Kristina U., ki so jo vzele na piko Roza K., Marija F. in Ana L. Kristina se jim je očitno morala hudo zameriti, saj so vedele o njej res veliko povedati. S svojo bujno domišljijo so nekoč na Tolstem vrhu širile govorice, »da hodi Karl Kukovič vsaki dan na večer k njej in da dobi zato 5 kron«. S svojimi izmišljotinami so sploh sramotile ubogo Kristino, ki bi jo lahko v javnosti spravile ob dober glas, zato se je ta odločila za zasebno tožbo zaradi razžalitve časti.¹³⁸

Z obrekovanjem ni skoparila tudi Magdalena A. iz Dražje vasi. Javno je razglašala, da naj bi »fantje

Nežo R. v neki hlev zaprli, tam celo noč spolno rabili in potem po njej scali«.¹³⁹

Precej strupen jezik pa sta imela tudi Urša in Miha F., ki sta Jakoba Š. »ozmerjala in obdolžila sramotnih lastnosti« z besedami: »Hudir, bolezen si dobil skozi babe, imaš gnilo rit« ter »zdaj boš pa še ti rezan«. S tem sta ga »izpostavila javnemu sramotanju«, Urša pa mu je proti glavi pretela še s sekiro, rekoč: »Velike noči ne boš ućakal«. Urša in Miha sta si s tem prisluzila tri dni zapora poostrelega z enim trdim ležiščem.¹⁴⁰

Prestopek zoper javno nramnost obravnava tudi ovadba zoper Ferdinanda K., češ, da je oktobra 1918 »v Loćah obljubil zakon, zapeljal in onećastil Julijano G.«. Zgodba se je začela nekega deževnega dne v gostilni Waland. »Pod pretvezo, da ji posodi dežnik, je šla Julijana G., da bi ne vzbudila ljudskega zanimanja, par minut za njim na njegovo stanovanje. Tam ji je jel govoriti, da jo ljubi in da jo namerava poročiti. Tekom četrt ure, kakor izhaja iz izpovedbe Angele W., ki je pri oknu prisluškovala in ćula znaćilno škripanje postelje, jo je pregovoril, da je legla v njegovo posteljo in da se mu je vdala.« Julijana je bila »v spolnem življenju izkušena ženska«. Sama je povedala, »da je imela leta 1916 nezakonskega otroka«. Po dogodku je dne 17. oktobra obtožencu napisala pismo, kjer beremo tudi sledeće vrstice: »Vendar verjemi, moj dragi, zanesla se ne bodem nikdar več na nobenega fanta, kajti odkar traja vojna, imajo fanti dekleta samo za igraće, koje rabijo, dokler se jih ne navelićajo. Torej sedaj nam ostane samo še zabava, ljubezen pa spi. /.../ Te vrstice Ti pošiljam toliko, da veš, da mislim na Te, a ko jih prećitaš, prosim zažgi to pismo, da te ne bo več spominjalo in Tvoje srce vznemirjalo.«

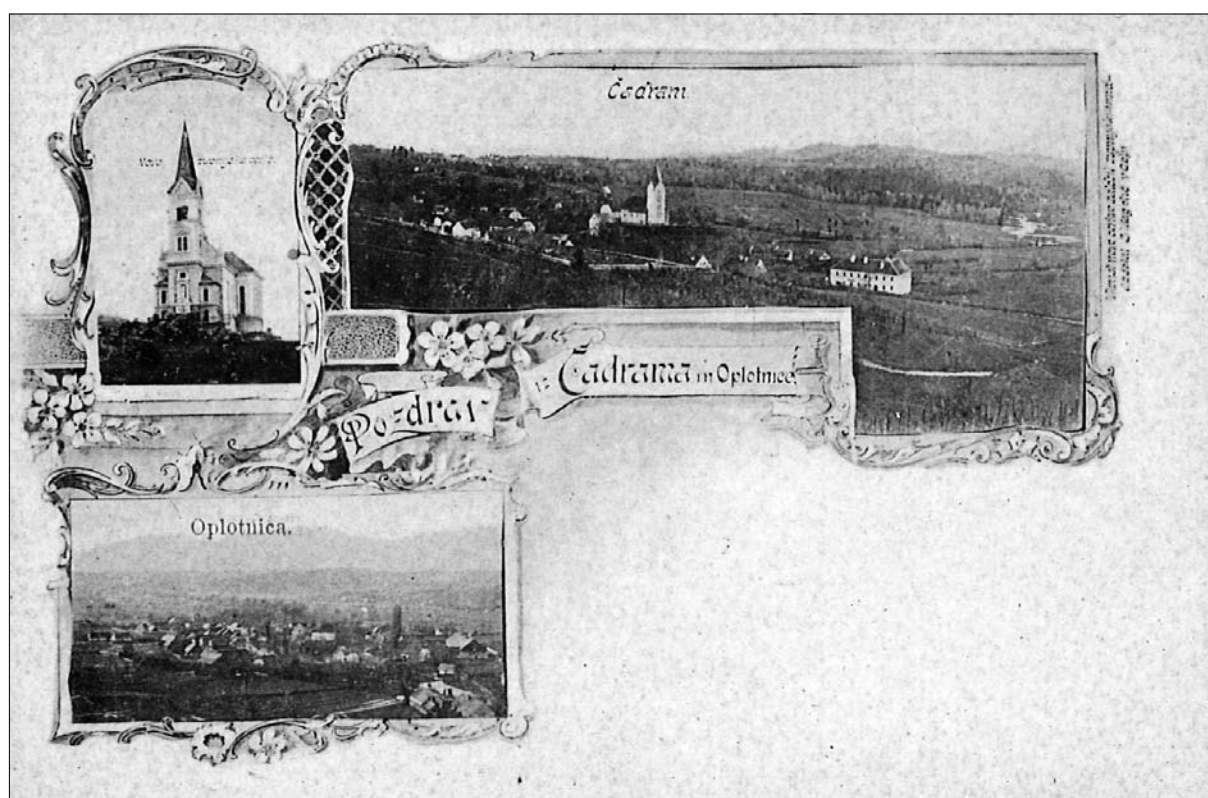
A prestopka zoper javno nramnost, ki naj bi ga zagrešil Ferdinand K., ni mogla dokazati. Še več. Sodišće je menilo, »da spolno zrela in izkušena ženska, ki se pusti pod pretvezo, da dobi dežnik, zvabiti v toliko, da gre sama za moškim v njegovo stanovanje, ki potem tekom četrt ure zleze v posteljo in se mu uda, pać ne sme govoriti o tem, da je

¹³⁷ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 242/19.

¹³⁸ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 126/20.

¹³⁹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 171/20.

¹⁴⁰ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 114/20.

Pozdrav iz Čadram in Oplotnice. (Osrednja knjižnica Celje, Zbirka razglednic)

zapeljana«. In tudi omenjeno pismo, »pisano pod svežim utisom dogodka«, naj bi kazalo, da je Julijana še vedno »upala, da si pridobi obtoženca«. Po mnenju sodišča se na podlagi omenjenih dejstev o domnevnem zapeljevanju »pač ne da izvajati, da bi jo bil on zapeljal«. ¹⁴¹ Sodišče je obtoženca oprostilo.

Na poseben odziv okolja so pogosto naletele nezakonske matere. Zaradi neskladnosti z družbenimi normami in pričakovanji so bile skupaj z nezakonskimi otroki nezaželene in potisnjene na družbeni rob in s tem socialno izključene. Med sodnimi spisi se je med drugim ohranil tudi naslednji primer:

Sestri Marija in Matilda M. sta na javnem kraju, namreč na občinski cesti pri Brezju, brez posebnega razloga očitali Ivani R. njene nezakonske otroke. Marija ji je zabrusila: »Take se bo kdo usmilil, ko jih polno miga okoli nje.« Matilda pa ji je rekla: »Saj res migajo.« S tem sta javno izrekli »sramotne zadeve iz zasebnega življenja«. Vnel se je »živahen ženski

prepir«, v katerega se je vključila tudi Ivanina sestra Barbara. Vse štiri so si očitale nezakonske otroke. ¹⁴²

Pretirana spolna sla je včasih botrovala tudi izbruhom nasilja. Močna pijanost zaradi preveč popitega vina in huda potreba po »spolnem združevanju« sta, denimo, prispevali k nasilnemu obnašanju Franca D. »Kritičnega dne« je udaril Ano L. »s prazno roko po glavi s tako silo, da se ji je vlila kri« in to samo zato, ker se je branila, da bi šla z njim. Franc je dobil 5 dni zapore. ¹⁴³

Razpravljanje v zvezi z moralo in spolnostjo pa naj zaključi nadvse slikovit prestopok žalitve časti, ki ga je pod močnim vplivom popite žlahtne kapljice zagrešil razočarani povratnik s fronte, petindvajsetletni samski delavec Jakob K. iz Zreč. Jakob očitno ni maral kaplana Antona P. iz Čadrama. Obsojal ga je, da je kriv, da ga je spraval na fronto in ga s tem pahnil v vojne strahote. Ob prešernem

¹⁴¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 196/19.

¹⁴² SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 402/19.

¹⁴³ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550, U 131/20.

veseljačenju s pivskim bratcem se je domislil, da osovraženemu kaplanu napiše pismo, ki je nato »javno krožilo po Oplotnici« in se je glasilo:

»Prav lepe pozdrave Ti pošiljajo fanti iz Čadramske fare, pozdravljamo te nič više nič niže ko mačka rep zdiže, kar je pa više nas pa naj Čadramski kaplanič v rit piše, vošimo ti dober dan in topel drek v tvoje bregeše, da bi še bolj smrdel ko si smrdel do sedaj, da bi te povsod nagnali koder se boš klatil, če ne bodo sedaj in to še niso do zdaj, se pa pripravi za naprej, če še mi pridemo po sreči domov, saj se ti ni treba troštat kaj dobrega od nas, mi bomo že prestali naše trpljenje in mučeništvo, kar si nam tako od srca želel, ki si nas gonil pod orožje in oster meč, pa si le lagal in lajal iz prižnice, da gremo samo na 6 teden-ske orožne vaje in ko te mi nismo hoteli poslušat in ti tudi ni nobeden verjel, ko si nas gonil, potem pa ko nas nisi mogu sam spraviti si pa orožnike začel pošiljat, ti si mislil, da mi tega ne vemo, pa mi vemo dobro vso tvojo prokletu politiko, saj mi vemo, zakaj si se tako opiral, ker si mislil, da če fante k vojakom spraviš boš bolj brez skrbi sam deklete fukal, pa le fukaj za sedaj, ti boš deklete naše, mi bomo pa potem tebe fukali, pa ne s kurcam, namreč s palcami. Sedaj te še enkrat pozdravljamo čez hribe in doline, črez kušarjave jame naj te taužent hudičev iz Čadramske fare vzame z Bogom na veselo snidenje po tvojem hrbtu. Spisala sta Jurij Bik na Kozjem vrhu št. 10 po postavi in Urban Kosmatač na Skurbanem vrhu št. 50 po postavi. Kurc te gleda.«¹⁴⁴

Kaplan Anton P. je Jakoba K. obtožil, da je z inkriminiranim pismom storil prestopke zoper varnost časti (§§ 491 in 496 KZ), češ, da ga je »pred več ljudmi dolžil zaničljivih lastnosti in misli, izročal javnemu zaničevanju in dajal grde besede«, junija 1919 pa, da naj bi šel odločno predaleč z žaljivim »odprtim pismom v Oplotnici«.

Že kaznovani Jakob K. jo je na glavni obravnavi na č. kr. okrajni sodnji v Konjicah (po prevratu so namreč še vedno uporabljali stare obrazce, na katerih so prečrtali c. (cesarsko) in obdržali samo k. (kraljeva) okrajna sodnja, v naslovu razsodbe *V imenu Njegovega Veličanstva Cesarja!* pa so prečrtali Cesarja in dopisali Kralja) dobro odnesel,

¹⁴⁴ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 340/19.

saj je »zasebni obtožitelj obtožbo umaknil«, zato ga je sodnik dr. Jenko 17. decembra 1919 »v smislu § 259:2 KPR oprostil«.¹⁴⁵

Pretresljiva zgodba o vojaškem povratniku

Mnogi vojaki so na frontah vélike vojne doživljali strašne grozote. Vojna je učinkovala na marsikaterega povratnika s fronte in imela za posledek različne posledice. Pri marsikomu je delovala kot »sprožilni vzrok psihičnih motenj«, pri vojaki-povratnikih so se pojavljale nevroze,¹⁴⁶ sindrom odvisnosti od alkohola in druge psihiatrične bolezni, samomorilnost.¹⁴⁷ Čeprav so se vrnili živi, so bili mnogi povratniki poškodovani, ranjeni, invalidni. V katoliškem tisku so že med vojno z grozo prišli do spoznanja, da je »najhujše zlo, kar ga je povzročila vojska, v tem, da se je porušila sreča marsikaterega zakona.«¹⁴⁸ Po vojni se je marsikatera ljubezen ohladila, kakšna ženska je naredila »spodrsrljaj« z drugim in moža pričakala v »blagoslovljenem stanju« ali z izvenzakonskim otročičem, čeprav sta tako država kot cerkev od soprogojakov pričakovali in tudi »zahtevali brezpogojno zakonsko zvestobo«.¹⁴⁹ Zavaljo zakonolomov in drugih vzrokov je skratka »nesporno, da je sama svetovna vojna imela vpliv na porast ločitev. /.../ Posledice nesoglasij med zakonci zaradi vojnih travm pa se kot ločitveni razlogi pojavljajo še vsa dvajseta leta prejšnjega stoletja.«¹⁵⁰

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ V nemško govorečem prostoru so med prvo svetovno vojno in tudi po njej vojake, ki so trpeli zaradi vojnih travm oz. vojne nevroze označevali kot *Kriegszitterer* ali *Schüttelneurotiker* (trpeli so torej za nekontrolirano drhtavico ali tremorjem). Psihično preobremenjenost je med drugim na primer povzročalo neprestano obstreljevanje s topovi. Fenomen vojne nevroze je bil desetletja po prvi svetovni vojni zatajevan. »Šele po vietnamski vojni so se začeli s tem natančneje ukvarjati in leta 1980 definirali fenomen kot posttravmatsko obremenilno motnjo.« – Komnacky, »*Kriegszitterer – Posttraumatische Belastungsstörungen bei Soldaten*, str. 153. K povedanemu naj dodam, da je leta 1993 revija *Borec* objavila nadrobno študijo, povezano z omenjenim fenomenom: dr. Kostnapfel, *Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanjih borcih*, str. 262-276.

¹⁴⁷ Kot primer lahko omenimo vojaka Franca Reberška, ki je »že pol leta po vrnitvi domov (19. 5. 1919) naredil samomor. Glej: Cvirn / Šepetavc, *Pisma slovenskega vojaka s soške fronte* (1917), str. 354.

¹⁴⁸ Cvirn, *Boj za sveti zakon*, str. 81.

¹⁴⁹ Prim.: Cvirn, »Župnik je rekel, str. 74.

¹⁵⁰ Hvalec, »Prokleta hrvaška baba, str. 50.

Nekateri vojaki pa so po povratku domov doživeli vse kaj drugega od pričakovanega. Takšna je tudi pretresljiva štorija o povratniku Antonu P. Mož, »ki je bil od začetka svetovne vojne na bojiščih«, po povratku od vojakov ni bil deležen toplega in vselega sprejema. Žena Marija P. ga je pričakala z zlovoljnim pogledom, na namrščenem obrazu ni bilo razbrati niti kančka veselja. Marija je namreč po moževi vrnitvi izgubila državno podporo, ki jo je »dobivala zase in za svoje otroke, v zadnjih mesecih v visokosti po 240 K«. ¹⁵¹ Izguba podpore, ki je vsaj nekoliko olajšala bedo in trdo življenje na majhnem kmečkem posestvu, je za Marijo in otroke očitno pomenila hud udarec. Po moževi vrnitvi so bili zato prepiri med zakoncema neprestano na dnevnem redu.

Kot so dognala poizvedovanja, se je obdolženka Marija »še tekom odsotnosti svojega moža napram drugim ljudem večkrat izražala, da bo v slučaju, če njen mož ne pade v vojni, gledala na to, da bo doma smrt storil, da ga bo doma ubila, da ga pa za sedaj še trpi, ker dobiva podporo, potem bo pa moral iti.« ¹⁵²

Dne 6. decembra 1918 sta prišla na kmetijo Antona P. dva nosača, da bi odnesla k zadnjemu počitku trupelce šestnajstmesečnega Ludvika P. Oče Anton, ki je Ludvika menda zaplodil na vojaškem dopustu, je pri umrlem otročiču prebedel dve noči in se ulegel k počitku šele potem, ko so otroka že odnesli. Mati Marija je obe noči prespala. Po Ludvikovem pogrebu, ki se ga ni udeležil noben član rodbine P., se je Marija lotila luščenja koruze, Anton pa rezanja zelja. Nekaj časa sta bila tiho in se posvečala delu, a Marija ni dolgo zdržala in znova je bil ogenj v strehi, ko je začela zbadati moža, »zakaj je prišel domu, kjer ga ni treba«. Med prerekanjem je Marija kar naenkrat pograbila »4 kg težko železno zagozdo« ter mu jo vrgla »v razdalji kakih 6 – 7 korakov v obraz /.../ in ga po mnenju sodnih izvedencev težko poškodovala, tako da je bilo povrh v nevarnosti tudi levo oko. Anton P. si je izmil rano in se nato vlegel na peč, kjer je ostal prilično do druge ure popoldne, ne da bi se bila obdolženka prikazala. Nato je šel v svojo posteljo v hlev in zaspal. Tam ga je čez poldrugo uro zbudil njegov svak Alojz

C. in ko se mu je približal, ga je začel obdelovati z ostro motiko po glavi in nogah. Ker mu je obdolženec zapovedal, da se mora s postelje umakniti, ker ga sicer ubije, je zapustil Anton P. brez suknje in klobuka hlev, toda pred vrati ga je čakala svakinja Neža C., tretja obdolženka, in zamahnila s sekiro proti njegovi glavi. Anton P. se je pravočasno sklonil in dobil vsled tega le lahko poškodbo na notranji dlani, nato pa zbežal k viničarju Štefanu Š., kjer si je izmil rano in odkoder sta ga potem zanesla Alojz in Štefan B. na svoj dom. Čez tri dni se je odpravil Anton P. k zdravniku v Poljčane in nato k svojemu bratu v Stanovsko, ker ga doma ne trpe, akoravno je do polovice lastnik skupnega posestva.« ¹⁵³

Obdolženi so očitno že dolgo načrtovali, da se bodo Antona P., če bi se vrnil od vojakov domov, znebili. To je bila pravzaprav kar nekakšna javna skrivnost. O tem, da bo ubila svojega moža, če se vrne domov, ni razlagala naokrog samo Marija. V mali skupnosti, ki je seveda omogočala večjo in obenem tudi bolj zanesljivo socialno kontrolo nad njenimi članicami oziroma člani ter sploh nadzor nad vsemi javnimi izjavami, govoricami in dogodki, je tudi Antonov svak Alojz C. »ob neki priliki javno izjavil, češ da Anton P. na Papeževem niti uro ne bo več gospodar, kajti on ga bo počakal in ubil in spravil proč.« ¹⁵⁴

Marija P., Alojz C. in Neža C. so se zaradi teže storjenega hudodelstva marca 1919 znašli na zatožni klopi celjskega okrožnega sodišča kot višji instanci okrajnega sodišča Konjice, ki ni imelo pristojnosti za težje delikte. Obdolženi so bili hudodelstva težke telesne poškodbe, in sicer: Marija P. po § 152 KZ, saj naj bi Antona tako telesno poškodovala, »da se mu je vsled tega najmanj za dvajset dni zdravje pokazilo ali zmožnost, svoj poklic opravljati, odvzela, da se mu je um zmešal ali pa težko pohabljenje naklonilo.« ¹⁵⁵ Alojz C. in Neža C. pa sta bila zaradi uporabe smrtno nevarnega orodja in dogovarjanja z Marijo P. obdolžena po § 155 KZ. Za Marijo P. je

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889 ali Kazenska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke. Pervi del. Od hudodelstev. XXXVI. Del. 117. Ces. Patent 27. maja 1852. Kazenska postava. Pervi del. XVII. In XVIII. poglavje. §§. 150-155; § 152, str. 524.

¹⁵¹ SI_ZAC/0619, OSSK 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566, U 250/19.

¹⁵² Prav tam.

zakon predvideval kazen pol do enega leta ječe, ki se lahko v primeru oteževalnih okoliščin podaljša do petih let. Za hudodelstvo Alojza in Neže C. pa je avstrijski kazenski zakonik določal težko in poostreno ječo od enega do petih let.¹⁵⁶

Epilog

Dobro ohranjeni zapisi okrajnega sodišča Konjnice o številnih lažjih kazenskih prestopkih in drobnih prekrških (zadeve U) sestavljajo barvit mozaik kratkih zgodb, ki verodostojno slikajo prepovedane prakse podeželanov Konjiškega. V teh mikrosgodbah se, kot smo ugotovili, odražajo najbolj trivialne situacije in plati vsakdanjega življenja navadnih ljudi po končani vojni, ki se morda komu ne zdijo vredne pozornosti. A vendarle nam študija primera ravno preko teh mikrostorij pokaže, kako je na že ustaljene prakse in dogodke vsakdanjega življenja »malega človeka« vplivala velika vojna in krizni čas pomanjkanja in težav z oskrbo po njenem koncu. Študija ugotavlja, da sta vojna in povojna kriza ustvarjali posebno atmosfero. Če ponovim, predstavljali sta nekakšen sprožilec, ki je v danih okoliščinah lahko botroval celi vrsti z zakonom prepovedanih in nezaželenih dejanj, torej celi vrsti prestopkov in prekrškov. V obravnavanem mikrokozmosu lahko na primer ugotovljamo, da so se podeželani in podeželanke Konjiškega radi zbirali v gostilnah, da so se pogosto pretirano vdajali kralju Alkoholu, pa tudi razvratu. Večkrat so bili tudi zelo nasilni, vzkipljivi, prostaški ter polni neotesanih zmerljivk in kletvic, ki so tvorile prav posebno govorico. Socialna kontrola »pohercev« je budno oprezala za moralnimi prekrški. Raziskava pokaže, da je večkrat prihajalo do preprirov, družinskega nasilja, telesnih poškodb, medsosedskega sporov, žalitev časti in dejanskih ali pa neutemeljenih obtoževanj. Po prelomu so še vedno obstajale tudi stare napetosti med Nemci in Slovenci, večinoma revni prebivalci pa so bili zelo nastrojeni tudi proti gospodi in možem postave. Mikrosgodbe pripovedujejo o malih tatvinah, zlasti živil in kurjave v času pomanjkanja in stiske, pa o prepovedanih nakupih in nezakonitih prodajah v času umikanja avstro-ogrske vojske. Vse to se je vključevalo v strategije preživetja, v dobi verižništva in navijanja cen pa tudi preračunljivosti. Študija primera pa s pretresljivo zgodbo o vojaškem

povratniku končno pokaže, da je bila vrnitev s fronte domov tudi za marsikaterega vojaka s Konjiškega prej boleča kot pa srečna.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Zgodovinski arhiv Celje

- SI_ZAC/0619, Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah 1898-1941 [v opombah skrajšano OOSK], AŠ 5, U 1918, 2-580.
 SI_ZAC/0619, Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah 1898-1941, AŠ 6, U 1919, 3-566.
 SI_ZAC/0619, Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah 1898-1941, AŠ 7, U 1920, 18-550.
 SI_ZAC/1319 Osnovna šola Slovenske Konjice, aš.1, Šolska kronika 1763-1919.

Pokrajinski arhiv Maribor

- SI_PAM/X0096/00004 Digitalizat dopisa ptujskega sodnika Štuhca, v katerem sporoča, da se nemško uradništvo na Ptuj pripravlja na »prelevitev«, prednost pa naj ima slovensko uradništvo. (3.10.1918), 2018 (Združeni dokumenti).
 SI_PAM/X0096/00047 Digitalizat dopisa, v katerem okrajno glavarstvo Konjice prosi Narodni svet za Štajersko za navodilo pri oddaji živil in .... spisovno gradivo Narodnega sveta za Štajersko 1918.10.27. (Združeni dokumenti).
 SI_PAM/X0096/00078 Digitalizat dopisa Jerneja Podpečana, vikarja v Konjicah, z opisom proslavitve razglasitve nove oblasti v Konjicah: spisovno gradivo Narodnega sveta za Štajersko 1918.10.31 (Združeni dokumenti).
 SI_PAM/X0096/00091 Digitalizat dopisa Ivana Verdника iz Meže ob Dravi [i.e. Dravograd] glede nastavitve slovenskih uradnikov na kolodvoru 1918.10.31 (Združeni dokumenti).
 SI_PAM/X0096/00091 Digitalizat Predlogi Alojzija Rakuna, odvetnika v Sevnici, za ravnanje ob prevratu: spisi Narodnega sveta za Štajersko.1918.10.22 (Združeni dokumenti).
 SI_PAM/X0096/00095 Digitalizat seznama javnih funkcionarjev v Marenbergu in seznam z imeni zaupnikov nemškega

¹⁵⁶ Prav tam, str. 524 in 525.

Volksrata v Mariborskem okraju.1918.31.10
(Združeni dokumenti).

SI_PAM/X0096/00100 Digitalizat obvestila vsem
župnijskim uradom in županstvom, da je
Narodni svet za Spodnjo Štajersko prevzel
1. novembra 1918 vlado ter navodila za
nadaljnje ravnanje (1918.10), 2018 (Združeni
dokumenti).

Časopisni viri

Ameriška domovina, 1919.

Deutsche Wacht, 1919.

Glasilo K. S. K. Jednote, 1919.

Jugoslavija, 1919.

Marburger Zeitung, 1919.

Nova doba, 1919.

Slovenski gospodar, 1918.

Straža, 1919.

Tiskani viri

Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku,
I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889
ali Kazenska postava zoper hudodelstva,
pregreške in prestopke. Pervi del. Od
hudodelstev. XXXVI. Del. 117. Ces. Patent 27.
maja 1852.

Literatura

Aplinc, Miran. »Morda bodo prišli še taki časi,
ko boste morali jesti tak kruh, kjer bodo
špice ven gledale.«: Odmev velike vojne
skozi organizacijo preskrbe v Šoštanjju v
času prve svetovne vojne in prevratne dobe,
Šoštanj: Muzej Velenje, Muzej usnjarstva na
Slovenskem, Gradiva 9, 2019.

Bizjak, Matjaž. Umik avstro-ogrske vojske skozi
slovenski prostor novembra 1918, *Prispevki za
novejšo zgodovino* XLIII – 1/2003, str. 25-36.

Cvirn, Janez / Šepetavc, Anton. Pisma
slovenskega vojaka s soške fronte (1917),
Savinjski zbornik, VI, Žalec, 1988, str. 353-363.

Cvirn, Janez. »Župnik je rekel, da bi bilo treba
ženske zapečatiti.«: Vpliv prve svetovne vojne
na ločitve zakonov, *Zgodovina za vse*, XI, 2004,
št. 2, str. 72-82.

Cvirn, Janez. *Boj za sveti zakon*; Ljubljana: Zveza
zgodovinskih društev Slovenije, 2005 (Zbirka
zgodovinskega časopisa, 30).

Cvirn, Janez. Die Slovenen und ihr Verhältnis
zum neuen Staat (Königreich SHS) 1918/1919.
V: Heppner, Harald / Staudinger, Eduard
(Hrsg.), *Region und Umbruch 1918: zur
Geschichte alternativer Ordnungsversuche*,
Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001,
str. 87-96.

Čuček, Filip. *Svoji k svojim: na poti k dokončni
nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem
v 19. stoletju*, Ljubljana: Inštitut za novejšo
zgodovino, 2016, str. 143-144.

Čuček, Filip. Problemi popisovanja občevalnega
jezika na Spodnjem Štajerskem (1880 –1910).
V: Šterbenc Svetina, Barbara et. al. (ur.),
*Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko
štetje v Avstrijskem primorju*, Ljubljana:
Založba ZRC, 2013, str. 129-142.

Čuček, Filip. Vpisal se je med Nemce, dasiravno
komaj za silo nemško tolče: Občevalni
jezik kot element manipulacije v popisih
prebivalstva 1880–1910 na Spodnjem
Štajerskem, *Zgodovina za vse*, leto XIV, št. 2.
2007, str. 57-68.

Dolenc, Ervin. Deavstrizacija v politiki, upravi
in kulturi v Sloveniji. V: Nečak, Dušan et al.
(ur.) *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju /
Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20.
Jahrhundert*, Ljubljana: Oddelek za zgodovino
Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani,
2004, str. 81-94.

Himmelreich, Bojan. Namesto zemlje črni kruh:
*Organizacija preskrbe z živili v Celju v času
obeh svetovnih vojn*. Celje: Zgodovinski arhiv
Celje, 2001.

Hvalec, Nina. »Prokleta hrvaška baba, se
obnašaš, kakor bi bila ciganske familije«:
Ločitve v dvajsetih letih 20. stoletja v luči
sodnih spisov celjskega okrožnega sodišča,
Zgodovina za vse, XXVII, 2020, št. 1, str. 39-56.

Jenuš, Gregor. *Ko je Maribor postal slovenski:
iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v
Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni
dobi*, Maribor: Znanstvenoraziskovalni
inštitut dr. Franca Kovačiča, 2011.

Komnacky, Christina. »Kriegszitterer –
*Posttraumatische Belastungsstörungen bei
Soldaten im und nach dem Ersten Weltkrieg*«,

Diplomarbeit / Diploma Thesis, Universität Wien, Wien, 2017 (dostopno na: <http://othes.univie.ac.at/45735/1/40021.pdf> – zadnji obisk, 16. 9. 2020).

- Kostnapfel, Janko.** Vojna kot sprožilni vzrok psihičnih motenj pri naših nekdanjih borcih, *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, letnik 45, št. 3-4, 1993, str. 262-276.
- Matić, Dragan.** Konec prve svetovne vojne – dokončni zaton nemštva na Slovenskem. V: Gabrič, Aleš (ur.), *Slovenski prelom 1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 2019, str. 231-249.
- Matić, Dragan.** Zamenjava vlog »zločinca« in »žrtve« v primeru sodnih zmot zaradi načrtnega zatiranja slovenščine kot uradnega jezika na sodiščih. *Acta histriae*/12/2004/1, str. 101-112.
- Mikola, Milko.** Razvoj uprave na Konjiškem od 18. stoletja do danes. V: *Zbornik Konjice z okolico*. Slovenske Konjice: Zgodovinsko društvo Konjice, 1996, str. 5-38.
- Stavbar, Vlasta.** *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*, Maribor: Založba Pivec, 2017.
- Studen, Andrej.** »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje«: Denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Konjice, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVIX – 1/2009, str. 129-142.
- Studen, Andrej.** »Odstranjevanje prejšnje zunanosti in ponemčevalnega stremjenja šolske oblasti«: preustroj šol na Spodnjem Štajerskem v prevratni dobi. V: Gabrič, Aleš (ur.), *Slovenski prelom 1918*, Ljubljana: Slovenska matica, 2019, str. 161-180.

Zusammenfassung

VON „VERDAMMTEN WEIBERN UND KERLEN“

Widerspiegelungen des Alltags in den Niederschriften des Bezirksgerichtes Konjice in der Umbruchszeit

Der Beitrag behandelt den Alltag der Bewohner von Konjice (Gonobitz, heute Slovenske Konjice) und der umliegenden ländlichen Gemeinden im Lichte von Dokumenten des Bezirksgerichtes Konjice unmittelbar nach dem Zerfall der Doppelmonarchie im Jahr 1918. Diese Zeit der Transition und Transformation zum neuen jugoslawischen Staat brachte auch in der Gegend von Konjice zahlreiche Veränderungen. Der Abschied der Slowenen vom alten Österreich war in den ersten Nachkriegsjahren auch von einem „Ethos der Rachsucht“ begleitet, das oft über den Gerechtigkeitsinn triumphierte. Am 29. Oktober 1918 wurden die nationale Befreiung und die Gründung des selbständigen Staates der Slowenen, Kroaten und Serben proklamiert, was auch von den Slowenen in und um Konjice gefeiert wurde. Auch nach der Vereinigung dieses Staates und des Königreiches Serbien in den gemeinsamen jugoslawischen Staat unter der Dynastie Karađorđević am 1. Dezember 1918 wurden in Konjice und den umliegenden Gemeinden großartige nationale Manifestationen veranstaltet. Die Nationalregierung des Staates der Slowenen, Kroaten und Serben, die zunächst die Verwaltung übernahm, proklamierte am 1. November 1918 in dem von ihr kontrollierten Gebiet Slowenisch als Amtssprache. Der Prozess der Slowenisierung und De-Austrifizierung war auf Schritt und Tritt sichtbar. Nach dem Zerfall der Monarchie fand sich auch das untersteirische Deutschtum „unter dem Druck der neuen Machthaber“. Viele Deutsche, die aktiv an der nationalpolitischen Konfrontation beteiligt waren, verließen den neuen Staat bereits am Beginn des November 1918. Ihnen folgten die höchsten Staatsbeamten und bald auch andere öffentliche Angestellte, die nach Entlassungen und dem Verlust der Amtswohnungen über Nacht ihre Existenzgrundlage verloren hatten. Die slowenische Presse verlangte die rücksichtslose Säuberung von allem, was Deutsch war und in irgendeiner Weise an das alte Österreich und die einstige deutsche

Herrschaft erinnerte. Es warnte vor der gefährlichen deutschen Gier nach slowenischem Land. Die neuen Machthaber richteten ihr Hauptaugenmerk auf Entlassungen deutscher Beamter, wobei sich – ähnlich wie bei der „deutschgesinnten Lehrerschaft“ – der allgemeine Grundsatz durchsetzte, dass Beamte deutscher Nationalität „Unterdrücker, die gehen müssen“ seien. Die „deutschen Elemente“ wurden auch bei der Bahn, der Post und den Gendarmerieposten durch slowenische ersetzt. Im Rahmen der Umwandlung deutscher Schulen in slowenische wurde die deutschgesinnte Lehrerschaft entlassen und es wurden slowenische Lehrer und Lehrerinnen eingestellt. In den Schulen wurde Slowenisch als Unterrichtssprache eingeführt und Deutsch abgeschafft, die Lehrpläne wurden geändert und auch Feierlichkeiten bekamen unter den veränderten Umständen ein völlig neues Antlitz und neue Schwerpunkte. Auch mit der Umgestaltung des äußeren Erscheinungsbildes der Städte und Märkte beeilte man sich. Die Verwendung deutscher Ortsnamen wurde verboten, die zweisprachige Amtsführung wurde abgeschafft und alle zweisprachigen Aufschriften – zum Beispiel auf Geschäften und Lokalen – wurden entfernt. Mit der Transition in den neuen Staat wurden außerdem deutsche Richter, Notare, Anwälte und andere Angestellte im Gerichtswesen durch slowenische ersetzt.

Der Umbruch brachte auch die Transformation der Amtsführung des Bezirksgerichtes Konjice, welches von da an in slowenischer statt in deutscher Sprache amtierte. Vom Dezember 1918 an wurden die Protokolle der öffentlichen Hauptverhandlung in Slowenisch verfasst und die Urteile wurden statt „Im Namen Seiner Majestät des Kaisers!“ von da an im Namen des Königs oder im Namen des Gesetzes ausgesprochen. Im Geiste der neuen Verhältnisse am Bezirksgericht Konjice sind auch alle Niederschriften verfasst, die für den behandelten Zeitraum erhalten sind.

Nach dem Umsturz tauchten „verschiedene Elemente, die unter dem Volk Unzufriedenheit gegen Jugoslawien säen“, auf. Die Obrigkeit rief die Menschen dazu auf, staatsfeindliche Elemente anzuzeigen. Das wäre gewissermaßen die Pflicht eines jeden zuverlässigen Slowenen. Die Intoleranz gegenüber den Deutschen nach dem Ende des Ersten Weltkrieges zeigte sich in zahlreichen Verhand-

lungen von Exzessen, bei denen man auf staatsfeindliche Reden, deutschtümplerische Gendarmen und deren vermeintlich ungerechtes Vorgehen gegenüber Slowenen trifft. Die neuen Zeiten nach dem Umbruch 1918 fanden in den gut erhaltenen Dokumenten des Bezirksgerichtes Konjice auch in den trivialsten und sogar banalen Situationen und Aspekten des Alltags ihren Ausdruck, die in der vorliegenden Fallstudie, die die Geschichten einfacher Menschen nach Kriegsende unter die Lupe nimmt, behandelt werden. Die Studie basiert auf Akten kleinerer strafrechtlicher Vergehen und Verstöße. Die Niederschriften geringfügiger Strafanlagen berichten dabei über die verbotenen Praxen der ländlichen Bewohner in der Gegend von Konjice.

Der langersehnte Friede ermögliche die Rückkehr der Soldaten von der Front. Er brachte den Bewohnern einerseits eine große Erleichterung, andererseits die Krise der Nachkriegszeit mit Entbehrungen und Versorgungsschwierigkeiten. All das wirkte sich in Konjice nach dem Umbruch auf den Alltag der „kleinen Leute“ am Land aus, wo man neben den üblichen und bereits verfestigten Alltagspraxen und -ereignissen auch auf eine bunten Strauß unüblicher, oft banaler und trivialer Praxen und Exzesse trifft, zu denen es auch in Folge des Großen Krieges und der mit Kriegsende verbundenen Krisensituation und veränderten Umstände kam. Der Krieg und die Krisenzeit danach schufen also eine besondere Atmosphäre und stellten eine Art Auslöser dar, der unter den gegebenen Umständen eine Reihe von laut Gesetz verbotenen und unerwünschten Taten – also eine Reihe von Vergehen und Gesetzesverstößen – nach sich zog. Der Beitrag behandelt den Zustand der öffentlichen Sicherheit, kleine Diebstähle in schwierigen Zeiten, Streitereien, Gerüchte, üble Nachreden, Ehrenbeleidigungen, Verstöße gegen die öffentliche Moral, Schlägereien, Rohheiten und Gewalttätigkeiten (oft unter dem Einfluss von zu viel Wein oder Schnaps), Preistreiberei und Schwarzmarktgeschäfte. Am beobachteten Umfeld vorbei bewegte sich nach Unterzeichnung des Waffenstillstands am 3. November 1918 auch „eine riesige Masse österreichisch-ungarischer Soldaten, die zuvor vier Jahre an der Front gekämpft hatten“. Den Rückzug der Soldaten begleiteten verbotene Praxen – Vergehen gegen das Staatseigentum – wie zum Beispiel der Verkauf oder

Ankauf von „ärarischen Pferden“, „ärarischen Gewehren oder Revolvern“ und anderer militärischer Ausrüstung aus Staatseigentum. Die Angeklagten rechtfertigten sich öfters damit, dass sie die Sachen von unbekanntem Soldaten gekauft und nicht gewusst hätten, dass der Kauf nicht erlaubt ist. Der Angeklagte Janez O erklärte vor Gericht, dass er sich den Herd nicht aneignen wollte, sondern es schade fand, dass dieser „in einer Baracke in der Gemeinde Brezje (blieb). Er brachte ihn also nach Hause und bewahrte ihn auf, ohne ihn zu benutzen, und war fest entschlossen, ihn zurückzugeben, wenn es nötig wurde.“ Aufrichtig beteuerte Janez, dass er „den Herd nicht versteckte, sondern jeder wissen konnte, dass er ihn hatte.“ Die Fallstudie mit ihrer erschütternden Geschichte eines Kriegsheimkehrers zeigt schlussendlich auch, dass die Heimkehr von der Front für manch einen Soldaten aus der Umgebung von Konjice eher schmerzhaft als glücklich war.

Schlagwörter: Slovenske Konjice, Erster Weltkrieg, De-Austrifizierung, Strafrecht, Alltagsleben

Damir Globočnik

Spominska plošča misijonarju Ignaciju Knobleharju v Škocjanu na Dolenjskem

GLOBOČNIK Damir, ddr., umetnostni zgodovinar, Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica, damirglobocnik1@gmail.com

27-76-051:929Knoblehar I.
395.4:929Knoblehar I.

SPOMINSKA PLOŠČA MISIJONARJU
IGNACIJU KNOBLEHARJU V ŠKOCJANU NA
DOLENJSKEM

Prvi pobudnik za postavitev spomenika misijonarju Ignaciju Knobleharju (1819–1858) in za prenos njegovega trupla iz Neaplja v domovino je bil neznani pisec v *Laibacher Zeitung*. *Zgodnja Danica* je objavljala sezname darovalcev (denar so zbirali predvsem duhovniki) in različna mnenja o lokaciji Knobleharjevega spomenika. Nekateri so se namesto za spomenik zavzemali, da bi denar namenili za misijonsko delovanje v Afriki. Spominsko ploščo Ignaciju Knobleharju so odkrili leta 1867 v župnijski cerkvi sv. Kancijana in tovarišev v Škocjanu na Dolenjskem, kjer je bil misijonar rojen. Marmorni medaljon s portretom misijonarja je delo kiparja Franca Zajca.

Ključne besede: Ignacij Knoblehar, Škocjan na Dolenjskem, *Zgodnja Danica*, Franc Zajec

GLOBOČNIK Damir, Ph.D, Ph.D, art historian, Langusova ulica 29, SI-4240 Radovljica, damirglobocnik1@gmail.com

27-76-051:929Knoblehar I.
395.4:929Knoblehar I.

MEMORIAL PLAQUE FOR THE MISSIONARY
IGNACIJ KNOBLEHAR IN ŠKOCJAN NA
DOLENJSKEM

The initiative to raise a monument in memory of the missionary Ignacij Knoblehar (1819–1858) and to relocate his body from Naples to Slovenia came from an unknown author in *Laibacher Zeitung*. *Zgodnja Danica* published the lists of donors (money was primarily gathered by priests) and various suggestions about the location of Knoblehar's monument. Some thought it would be better to send the money to the missions in Africa instead of erecting a monument. A memorial plaque for Ignacij Knoblehar was unveiled in 1867 in the parish church of St. Cantianus and His Companions in Škocjan na Dolenjskem, the missionary's birthplace. The marble medallion with the missionary's portrait was the work of the sculptor Franc Zajec.

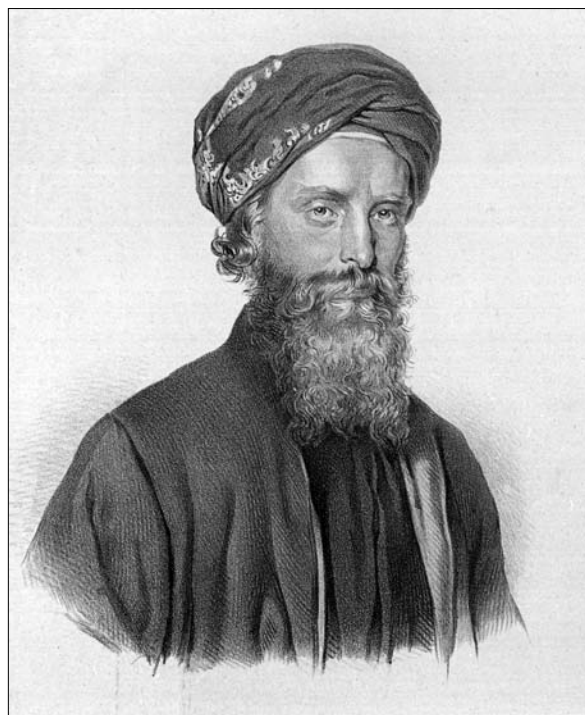
Key words: Ignacij Knoblehar, Škocjan na Dolenjskem, *Zgodnja Danica*, Franc Zajec

Ignacij Knoblehar je bil rojen 6. julija 1819 v Škocjanu na Dolenjskem. Za misijonarski poklic se je odločil, ko je prebral misijonska pisma Friderika Ireneja Baraga in leta 1837 v kapiteljski cerkvi v Novem mestu poslušal njegovo pridigo. Po dveh letih bogoslovja v Ljubljani je avgusta 1839 odšel v Rim na misijonski zavod Propaganda (Congregatio de propaganda fide), na katerega so ga sprejeli šele leta 1841, dotlej pa so mu dovolili obiskovanje jezikoslovnih predavanj. Študij je končal leta 1845. Naslednje leto so ga dodelili novoustanovljenemu apostolskemu vikariatu za srednjo Afriko. Osem mesecev je bival v Libanonu, da bi se med Maroniti privabil podnebjju, arabskemu jeziku in običajem, nato pa je odšel v Palestino in k Mrtvem morju. Iz Aleksandrije je preko Kaira in po Nilu februarja 1848 prišel v Sudan. Knoblehar in njegovi tovariši so si v Kartumu uredili misijonsko postojanko. Kmalu zatem je umrl apostolski provikar, poljski misijonar Ryllo, ki je Knobleharja določil za svojega naslednika. Postal je apostolski provikar za Osrednjo Afriko. Ustanovil je šolo za male črnce, ki jih je pred tem kupil kot sužnje. Novembra 1848 se je z jadrnico odpeljal po Belem Nilu proti jugu. Po dveh mescih plovbe je došel do krajev, ki jih dotlej ni videl noben Evropejec. Spletke trgovcev s sužnji so mu preprečile, da bi med Barijci ustanovil misijonsko postajo. Marca 1850 se je vrnil v Kartum in istega leta odpotoval v Evropo. Deželnemu muzeju v Ljubljani je izročil svojo etnološko in ornitološko zbirko, ki jo je zbral v Sudanu. Na Dunaju je pridobil cesarja Franca Jožefa I., ki je prevzel pokroviteljstvo nad sudanskim misijonom. Knoblehar je o svojem delu poročal tudi v Rimu. Avgusta 1851 se je v Trstu sešel s slovenskimi misijonarji Martinom Dovjakom, Janezom Kocijančičem in Matevžem Milharčičem. Septembra sta se jim v Kairu pridružila Jernej Mozgan in Oton Trabant. Z dvojbornico z železnim trupom, ki jo je Knoblehar poimenoval *Stella matutina* (Zgodnja danica), so odpluli po Nilu in decembra 1851 prispeli v Kartum. Leto kasneje je ustanovil misijonsko postajo v Gondokori, ki sta jo vodila Dovjak in Trabant. Mozgan je leta 1854 v Angveju ustanovil tretjo postojanko Sveti križ.

Knoblehar je v času svojega delovanja v Sudanu napravil šest potovanj po Nilu. Pod od Kartuma do Gondokora meri 1800 km, od Aleksandrije do najjužnejše točke, ki jo je dosegel, pa je 4100 km.

Knobleharjeva odkritja so vzbudila v Evropi veliko pozornost. Njegova poročila so objavljala izvestja Marijine družbe za pospeševanje katoliških misijonov v osrednji Afriki, ki je bila na Knobleharjevo pobudo ustanovljena leta 1852 na Dunaju. Leta 1850 je dr. Vinko F. Klun v slovenskem in nemškem jeziku izdal Knobleharjevo poročilo o prvem potovanju po Belem Nilu. Knoblehar je bil oktobra 1857 izbran za častnega člana dunajskega geografskega društva.¹

Potovanja in naporji so Ignacija Knobleharja izčrpali, vedno bolj je bolehal. Na začetku leta 1858 je zaradi nameranih pogovorov v Rimu odpotoval v Evropo. Umrl je 11. aprila 1858 v samostanu bosonogih avguštincev v Neaplju, star je bil 38 let. Pokopali so ga v kripti cerkve Santa Maria della Verità pri samostanu bosonogih avguštincev.

Josef Kriehuber, *I. Knoblehar*, 1850, litografija (Slovenski etnografski muzej, dostopno na www.erast.si)

Marijina družba na Dunaju je ob Knobleharjevi smrti oskrbela slovesno pontifikalno mašo v dunajski cerkvi sv. Petra (6. maj 1858). Na prošnjo odbora Marijine družbe je maševal apostolski nuncij v Avstriji in naslovni škof Tarsusa Antonio Saverio de

¹ *Zmago Šmitek, Klic daljnih svetov / Slovenci in neevropske kulture, Ljubljana 1986, str. 111–116.*

Luca. Med mašo so zapeli *Requiem*, ki ga je zložil vodja godbe Zupè; »poklonil ga je bil sv. Očetu za papeške rake in pokopališe in oni so ga blagovoljno sprejeli«, iz spoštovanja do pokojnega misijonarja pa so ga namenili za slovesno pontifikalno mašo. »Marijin odbor je z zahvalo to častno ponudbo sprejel, in tedaj so ta 'Requiem' zgolj imenitniši dunajski pevci in godci spevali.« Odborniki Marijinega društva, med katerimi je bil tudi škof Mešutar, so sedeli na črno pogrnjenih klopeh. »Ljudstva je bilo mnogo. Te posebnosti, ki so se slovitimu misijonarju v spomin obhajale, nam očitno spričujejo, kako je verliga delavca v nogradu Gospodovem ves katoliški svet spoštoval.«²

Neznani pisec v časniku *Laibacher Zeitung* je na začetku maja 1858 predlagal ustanovitev odbora, ki bo poskrbel za prenos Knobleharjevih telesnih ostankov na Kranjsko; shranili naj bi jih v farni cerkvi v njegovem rojstnem kraju. Naslednja naloga odbora bi bila Knobleharjev spomenik na primeren kraju na Kranjskem, morda kar v glavnem mestu, kjer je pokojnik prejel teološko izobrazbo. Spomenik naj bi smiselno zasnovali in izdelali domači umetniki. Stroške za spomenik bi pokrili darovi Knobleharjevih prijateljev, častilcev in rojakov. Podobno kot pritekajo sredstva za Vodnikov spomenik naj bi bilo tudi pri zbiranju denarja za spomenik Knobleharju. Denar, ki bo ostal po prenosu Knobleharjevih telesnih ostankov in postavitvi spomenika, naj bi bil namenjen pospeševanju misijonskih dejavnosti v Afriki. *Laibacher Zeitung* je zagotovil podporo omenjenemu predlogu enega svojih bralcev.³

Slovenski cerkveni list *Zgodnja Danica*, ki ga je urejal nabožni pesnik in pisatelj Luka Jeran (1818–1896), je kot primeren prostor za Knobleharjev grob in spomenik predlagal pokopališče pri sv. Krištofu v Ljubljani.⁴ Jeran je bil med Knobleharjevimi mi-

sijonarji. Knobleharju se je pridružil leta 1853, a se je moral zaradi bolehnosti vrniti. Od leta 1852 do smrti je urejal *Zgodno Danico*.

Zgodnja Danica je povezala različna prizadevanja za počastitev Knobleharjevega spomina in za prenos njegovih telesnih ostankov. 10. junija 1858 je objavila poziv uredništva, ki je vseboval več predlogov. »Misliti bi bilo, da to našo željo izpeljati gre prav za prav v področje slavne Marijine družbe na Dunaji, ktera vse misijonske zadeve oskrbuje; ona naj bi nam častitiga rojaka saj mertviga nazaj pripravila, ker nam ni bilo dano, živiga več viditi. Toda ta reč bi precej stroškov prizadjala, nekaj za prevažo, nekaj pa za spominek, kterih Marijina družba ne more terpeti, kakor slehern lahko previdi, ker ona ima družih misijonskih potreb čezobilno in prihodki bodo zmiraj manjši. Za stroške se tedaj morajo zbirke napraviti, ktere je pripravljena 'Zgodnja Danica' precej začeti sprejemati in naznanovati.« Darovi bodo potrjevali, da sta Knobleharjev spomenik in prevoz njegovega trupla v domovino odraz splošnega hotenja. *Zgodnja Danica* je pozvala posameznike, občine, župnije in dekanije, naj pismeno sporočijo svoje želje, da jih bo lahko posredovala odboru Marijine družbe na Dunaju. Predvidoma naj bi se odbor nato obrnil na avstrijskega poročnika v Neaplju, ki bo storil vse potrebno. Če pa zbranega denarja ne bo dovolj za prevoz Knobleharjevega trupla, mu bodo postavili vsaj spomenik pri sv. Krištofu v Ljubljani.

Zgodnja Danica je navedla tudi nasvet nekega visoko veljavnega gospoda, naj bi bila na spomeniku zapisana imena vseh duhovnikov, ki so umrli v misijonih v srednji Afriki; morda bi tak spomenik lahko postavili v cerkev pri sv. Krištofu.

»1. 'Zgodnja Danica' začne pobirati zbirke za spominek ranjčiga našiga rojaka, misijonarja in apostoljskiga Provikarja v srednji Afriki, v. č. g. Ign. Knoblehar-ja. Prosimo tedaj vse njegove rojake, vse Slovence in vse prijatle tega misijona in ranjčiga gosp. misijonarja, de naj bi pomočkov hitro pošiljati blagovolili, de se hitro kaj napravi, ker polževe poti se bojimo pri vsaki reči, tako tudi tukaj.

2. Naj se obenem naznanujejo tudi želje, de bi radi častito telo ranjčiga domá imeli, ker nanje opiraje bomo slavni odbor Marijine družbe za posredovanje v ti reči prosili.

² »Z Dunaja, 6. vel. travna«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 10.

³ »Vaterländisches«, *Laibacher Zeitung*, 1858, št. 102. – Pobuda za Vodnikov spomenik je bila dana leta 1857. 2. februarja 1858 (ob stoletnici Vodnikovega rojstva) so slovesno odkrili spominsko ploščo na Vodnikovi rojstni hiši v Šiški. Leta 1859 je izšel slovensko-nemški zbornik *Vodnikov spomenik (Vodnik-Album)*. Prizadevanja za Vodnikov kiparski spomenik so obudili leta 1869 in ponovno leta 1887. Vodnikov spomenik (prvi slovenski javni spomenik) so odkrili leta 1889.

⁴ »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 10.

3. Ako bodo zbirke dosti obilne, se bodo telesni ostanki ranjčiga Provikarja k nam prepeljali; ako manjši se bo samo spominek napravil. Ako pa kaj ostane, se bo za afrikanski misijon obrnilo; tako tudi ko bi bilo premalo za spominek.

4. V spominek se bodo sprejeli k poglavitni osebi ranjčiga gosp. Provikarja vsi slovenski rojaki, ki so v misijonu umerli.

5. Ako kdo še kako drugo željo sproži, se bo v preudarek vzela.

*Pristavek. Le darov obilno in pa hitro, vse drugo se bo doseglo! In Nomine Domini! Vredništvo.*⁵

Zgodnja Danica je objavljala sezname darovalcev in različna mnenja o Knobleharjevi posmrtni počastitvi. Denar so zbirali predvsem duhovniki. Več kot sto goldinarjev je prispelo iz Vipavske dekanije, iz Postojne 43 goldinarjev.⁶ Radovljiška dekanija je prispevala 64 goldinarjev, Metlika 23 goldinarjev.⁷ Dekanija v Stari Loki je zbrala 62 goldinarjev, duhovniki v Cerknem 20 goldinarjev,⁸ Kamniška dekanija 22 goldinarjev,⁹ Vrhniška dekanija 26 goldinarjev,¹⁰ Leskovška dekanija 28 goldinarjev, Novo mesto 14 goldinarjev.¹¹

Pisatelj Peter Hitzinger (Hicinger, 1812–1867), kurat v Podlipi pri Vrhniki, je bil za večji ali manjši kamnit spomenik z imeni vseh misijonarjev v Afriki. Če bo nabrano več denarja, naj preostanek namenijo afriškemu misijonu, »bodi si v zrejo mladih zamurčkov, ali v podporo misijonarjev, ali v zidanje kake cerkve v Afriki, po imenu sv. Ignacija, sploh pa kot stoječa naredba 'Knobleharjeva zaloga' (Knoblehersstiftung)«.

J. H. z Vipavskega je bil za Knobleharjev grob v stolni cerkvi in za spomenik v stolnici ali na šolskem trgu (Vodnikov trg). »Na pokopališe le ma-

lokdo gré, in kateri ptujic se bo potrudil tje ven zunej mesta spominek gledat iti?«¹²

Več ljubljanskih duhovnikov je zagovarjalo Knobleharjev spomenik v Šenklavžu (t. j. v ljubljanski stolnici), »in če je le kolikaj moč, de bi se telesni ostanki, če bi se nikakor ne mogli vsi, pa saj deloma na Kranjsko prepeljali, in de bi se saj nekaj, p. glava, s spominkam vred hranilo.« Postojnski dekan je bil za spomenik v ljubljanski stolnici ali pa pri sv. Krištofu.

Skladatelj in nabožni pesnik Luka Dolinar (1794–1863), duhovnik iz Šmartnega v Tuhinjski dolini, je poslal denar za prevoz Knobleharjevih zemeljskih ostankov v domovino ali za afriški misijon, ne pa za spomenik (»prazin monument«). Knoblehar naj počiva pri sv. Krištofu, tam ga vsi lahko obiščejo, »kdo pa bi ga hodil iskat v Škocjan?«¹³

J. G. iz Metlike je menil, da je prenašanje Knobleharjevega trupla na Kranjsko nepotrebno, »ker ves svet je pokopališče Božje in torej ni nič na tem, če je kdo tu ali tam pokopan. Kdor hoče za rajnciga moliti, zamore tudi domá in v domači cerkvi.« Spomenik naj bi stal na vidnem mestu, na Šentjakobskem trgu pri Marijini podobi, na šolskem trgu, v stolni cerkvi. »Pokopališe pri sv. Krištofu se premalo in večidel mlačno obiskuje, in spominek temkej bi le iz radovednosti obiskovali in ogledovali, nar manj bi jih kej molilo pri spominku; kdor pa noče moliti, naj na pokopališe ne gre in v cerkev ne prihaja.«

J. O. iz Mehovega je sporočil, da skoraj vsa dolenska stran (zlasti pokojnikovi starši) želi, da bi Knobleharjevo truplo prenesli v rodni kraj in spomenik postavili na pokopališču ob cerkvi v Škocjanu.

»Balantinov« iz Gorice je zagovarjal mnenje, da bi bilo koristneje poskrbeti za potrebe živečih misijonarjev, kot pa za prenos Knobleharjevih telesnih ostankov na Kranjsko. Tako kot v daljni tujini bi bili ti tudi doma skriti pod zemljo. Zato je smiselna rešitev spomenik, saj »ta pogosteje opomina gledavce zaslug rajniga, kakor zakopana mertvaška truga«. »In kje li zamore biti pristojneje mesto za spominke

⁵ »V zadevi ranjeiga vis. čast. gospoda Provikarja dr. Ign. Knoblehar-ja«, Zgodnja Danica, 1858, št. 12.

⁶ »Za dr. Knobleherjev spominek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 14.

⁷ »Za dr. Knobleherjev spominek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 15.

⁸ »Za dr. Knobleherjev spominek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 16.

⁹ »Za dr. Knobleherjev spominek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 23.

¹⁰ »Popravek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 26.

¹¹ »Za dr. Knobleherjev spominek«, Zgodnja Danica, 1858, št. 24.

¹² »Zastran Knobleherjeviga spominka«, Zgodnja Danica, 1858, št. 13.

¹³ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominka«, Zgodnja Danica, 1858, št. 14.

misijonarjev, kakor ravno v cerkvi – v svetišči tiste zveličane vere, katero so oni šli oznanovat med daljne neznabožne rodove, in iskat teh izgubljenih ovčic – za nebesa? /.../ Jest za svoj del sem prepričan, de spominka ni koj kdo bolj vredin, kakor misijonar; pa tudi, de za spominke misijonarjev ni pristojejnija kraja, kakor v cerkvi – na prav očitnim mesti. Ko bi imel jest kaj svetovati, bi svetoval za vse krajnske misijonarje po Afriki, en skupni spominek v stolni cerkvi krajnske škofije, in rajši še posebej vsacimu svojiga v cerkvi njegoviga rojstniga kraja, kakor pa prevaževati z velikimi potroški mertve trupla – le zgolj za prekopavanje.»¹⁴

Dekan Franc Kramer (1800–1884) iz Stare Loke je menil takole: Knobleharjevo truplo naj pustijo v miru počivati, denar, ki bo ostal po postavitvi spomenika, naj služi za misijonarsko delovanje, zaradi katerega je rajni Knoblehar »v sili svoje popotvanje v Evropo storil in svoje življenje dal«.¹⁵

Dekan v Kočevju Mihael Wolf je zagovarjal grob in spomenik v ljubljanski stolnici. Dekan Jožef Burger v Šmartnem pri Litiji je bil za spodoben cerkven spomenik, ki bi hranil tudi Knobleharjeve telesne ostanke. »Knoblehar je drag biser, ki se bo v zgodovini svetel, in ki ga kranjsko duhovstvo smé svojiga imenovati.«

P. z Dolenjske (najbrž kaplan v Slavini in nabozni pesnik Jožef Partel(j) (1805–1861)) je bil za ne predrag kamnit spomenik, zato da bo več denarja ostalo za misijone. Knobleharjeve telesne ostanke (relikvije) je potrebno vrniti v domovino: »Nism pa nikakor, in ménim, da večina bravcov ne, s tistimi enih misel, kateri pravijo, de naj se mu le sam spominek postavi, ker vse časti vreden starček, mož poln cerkveniga duha, gosp. L. Dolinar prazen spominek imenujejo. De pa njegove zemeljske ostanke na Kranjskim in sicer v Ljubljani imeti želimo, pa ni to naša misel, de bi se s tem hotli ponašati, ali pa ga v prazen ogled imeti; temuč naš namen sega v vero, po kateri nam tudi zemeljske ostanke keršanskih junakov, posebnih služabnikov in prijatlov Božjih gre v časti imeti, nad čimer je Bog sam svoje dopadenje, svojo

mogočnost in dobrotljivost dostikrat očitno pokazal. Res, de je celi svet tempelj Božji, in de je v enem oziru vse eno, naj truplo njegovo tu ali tam počiva; vemo pa tudi, de so se marsikdaj cele mesta, ljudstva, dežele za truplo kaciga aposteljna, merternika ali apostoljskiga moža potegovale. Kaj pa, če zastran našiga Knobleherja tiste dognane gotovosti nimamo, kakor pa pri svetnikih, že od Cerkve zato spoznanih, vender pa si ga drugači kakor že v nebesih misliti ne moremo. Vém še dobro iz duhovskega semeniša, kako je za razširo Božjiga kraljestva med neverniki ves gorel; spomnim se še ginljive prošnje do papeževiga poslanca na Dunaji zavolj sprejetve v propagando, ki nam jo je bral, iz ktere je puhtelo živo spoznanje sreče v keršanstvu, preserčna ljubezen in usmiljenje do neznabogov, ter duh praviga misijonarja; vém, de je zavolj tega že ovére in težave imel, še prejden je iz Ljubljane prišel; vém, de je bil že tačas pripravljen na vsakršno terpljenje in zatajevanje; in v razširjanji sv. vere terpeti in tudi neznano smert storiti si je v nar veči srečo štel. To pa povém le bolj iz lastniga nagiba in iz blaziga, častitljiviga spomina na rajnciga, kakor pa de bi samo s tem koga v kaki reči hotel preveriti. S tem le svoje lastne želje bolj vterdim, de naj bi se truplo rajnciga ali saj kak del njegov (glava) sem prepeljalo, in v Ljubljani v kateri cerkvi (pač v šenklaški cerkvi) primereno shranilo; ako bi se ne celo truplo, ampak le nekteri posamni udje (glava, roke –) sem spravili, naj bi se nekaj v un Škocjan dalo, kjer je bil rojen – s tem bi se tudi željam ondotnih Dolencov vstreglo. Spominek naj bi ravno v tisti cerkvi se postavil, v kateri bi se njegovi zemeljski ostanke shranili. Tako silo veliko bi pa, menim, to prepeljevanje (zlasti samo nekterih udov) vender ne stalo, de bi se ne moglo lahko zagotoviti. Všeč je meni tudi ta gospod Hicingerjev svet, de kar bi darovi čez omenjene stroške znesli, 'naj se oberne v prid afrikanskiga misijona, bodi si v zrejo malih zamurčkov (jez bi rekel ljubljanskih), ali v podporo misijonarjev (slovenskih, bi jez rekel, kadar bi kateri bili), ali v zidanje kake cerkve v Afriki, po imenu sv. Ignacija, sploh pa stoječa naredba 'Knobleherjeva zaloga' (Knoblechersstiftung), ne ko memgredoča izdaja'«¹⁶

Nek dobrotnik je obljubil 100 goldinarjev, če bodo Knobleharjeve telesne ostanke prenesli v kapelo sv. Franciška Ksaverija v cerkvi sv. Jakoba v

¹⁴ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, Zgodnja Danica, 1858, št. 15.

¹⁵ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, Zgodnja Danica, 1858, št. 16.

¹⁶ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, Zgodnja Danica, 1858, št. 18.

Ljubljani. Tudi apostolski provikar Matevž Kirchner, ki se je tedaj mudil v Ljubljani, je bil za kapelo sv. Frančiška Ksaverija. Obljubil je, da si bo na Dunaju prizadeval glede prenosa Knobleharjevega trupla, ko bo potrebno, pa se bo podal tudi v Neapelj.

Peter Hitzinger je bil prav tako za kapelo sv. Frančiška Ksaverija, v kateri se je se je Knoblehar rad zadrževal tudi ob zadnjem obisku Ljubljane. »... *ondi je prostor za ostanke gosp. Ignacija Knobleharja; ker je v tléh stara Jezuitska raka; ondi je prostor za večji spominek, kakoršen se Vam zdi primerjen, ondi si ga tudi tisti vošijo z veliko radostjo, kateri imajo gospodarstvo čez cerkev. Nikjer drugod tega ne najdete; ondi je pa tudi zraven altar sv. Ignacija, kerstniga patrona Knobleherjevega, kar je meni posebin vzrok, vse to Vam opomniti.*«

Nek visok ljubljanski duhovnik je zagovarjal ljubljansko »duhovnico« (bogoslovno semenišče). »*Ondi je gospod Ignaci Knobleher začel svojo posebno pripravo za duhovski stan, od ondod je tudi on šel za daljše pripravljavanje v Rim in v ondašnja propagando. Ta duhovni rojstni kraj je pač vreden, kakor vsakteri drugi.*«¹⁷

Iz moravške dekanije se je oglasil J. V. z naslednjim predlogom: kakih 50 do 100 goldinarjev naj bi določili za večerno mašo, ki naj bi se opravljala v Škocjanu. »*Ko se pa s preselitevjo pozemeljskih ostankov rajnciga provikarja, in z minljivim ker časnim spominkam njemu v čast pečamo, ne pozabimo njega samiga, to je: njegove duše. Res je, ranjki gospod provikar se je trudil za Božje kraljestvo, in se vojskoval junaško za razširjanje večne resnice na vročim polji srednje Afrike; njegove dela so gotovo v bukvah življenja zapisane; pa bil je on človek, toraj človeškim slabostim kolikor toliko podveržen, ko vsaki drugi, in ko bi morde kaka reč ga zaderževala, tam v večnosti od svojiga truda in vojskovanja že zdaj uživati, bi li ne bilo za nas napčino, nekeršansko, ako bi mu stavili minljive spominke, v molitvah pa ga pozabili, ter bi za njegovo dušo nič ne poskerbeli?*«

»Kr.« iz cerkniške dekanije je predlagal: v vsaki cerkvi, v kateri je bil krščen slovenski misijonar, naj bi vzdali kamen z datumoma njegovega rojstva in

smrti v Afriki. Večji spomenik misijonarjem naj bi stal v Ljubljani. Knobleharjeve telesne ostanke bi morali prenesti v Afriko. »... *zakaj imè Abuna Saliman se izgovarja iz mnogih ust černih rodov globoko doli v daljni Afriki. Divje kardela, desiravno so še tičale v vražnim neznanobogstvu, ugledavši v svojim obližji Abuna Solimana, so nehale neusmiljeno se med seboj kavsati, so mirno položile na stran vsmertivno orožje, ter so pazljivo poslušale miroljubne besede slavniga provikarja. Kakšno spoštovanje morajo pa še le tisti do njega imeti, če je tudi njih število še majhno, ki so se srečno znebili ajdovskih zmot! Ali niso nekđaj Egipčani v veliki časti imeli mertvih trupel svojih ljubljencov, ki so jih celo k mizi postavljali, kadar so obedovali, in njih dela pripovedovali? Naj zvedo Afrikanci, ki so rajnciga provikarja vidili, poznali in ga željno poslušali, de je njegovo truplo v Afriko pripeljano, se bodo gotovo razveselili, vzajemno si njegove dela dopovedovali in občudovali njegovo trudapolno življenje; tudi bodo kaj rade pobožne duše tje romale, kjer bodo počivale kosti Abuna Solimana, tu bodo hvalile Boga za neprecenljivi dar sv. vere, ki ga bodo z gorečnostjo prosile, de naj se skoro usmili celiga Kamoviga rodú. Kdo vé, če bi Božja previdnost ne blagovolila pri nevednih Afrikancih se tega pripomočka s posebnim načinom poslužiti, de se sv. vera hitreje razširi in vterdi po afrikanskih širokih in dolgih okolical.*

Če kdo komu kako stvar daruje, je on potlej njen posestnik. Kaj mar ni rajnki provikar svojiga trupla Afrikancam daroval? Kajti zapustil je roditelje, znance in domovino iz ljubezni do revnih Afrikancev. Iz nagiba ljubezni do svojih siromašnih ovčic se je bil on poslednjič v Evropo podal, kjer se je nadjal raznih pomočkov v dušni in telesni prid Afrikancov nabrati. /.../

Ako bi kdo ranjciga provikarja v poslednji dobi njegoviga življenja vprašal, kje želi pokopan biti? bi se mu bilo to vprašanje nepotrebno zdelo; in če bi ga bil še nadleževal, bi bil berž ko ne rekel, de želi, naj bi njegovo truplo tam počivalo, kjer počivajo njegovi duhovni tovarši, ki so se z njim trudili, in kjer bodo počivali Afrikanci, za ktere je radovoljno težko breme nosil, de bi jih Kristusu pridobil in sebe zveličal.«¹⁸

¹⁷ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, Zgodnja Danica, 1858, št. 20.

¹⁸ »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, Zgodnja Danica, 1858, št. 22.

Nabožni pisatelj, kaplan v Cerknici Andrej Likar (1826–1865) je v *Novicah* predlagal, da bi spomenike maršala Radetzkega, Vodnika in Knobleharja postavili v park Zvezda. »Bela Ljubljana in ž njo slovenska domovina, spolnuje lepe dolžnosti spoštovanja in hvaležnosti do slavnih mož, verlih rojakov, ker se pripravlja s častnimi spominki očitno proslaviti Radeckega, Vodnika in Knobleharja, in s tem pokazati vesvoljnemu svetu, kako se spoznava in spoštuje zasluženja verlih rojakov za državo, národnost in vero. Prav tako! ker kdor stavi drugim slavne spominke, slavi ravno s tem tudi sebe; država, národnost in vera so pa tudi trije tečaji, okoli katerih se suče vse naše življenje od zibeli do merzlega groba; za nje živimo, za nje moramo darovati vse dušne in telesne moči, ako hočemo biti zvesti državljani, pošteni domorodci in dobri kristjani. O tem ni nobene dvombe. /.../

Velika lepota ljubljanskega mesta je brez dvombe zvezdno drevoredje (Sternallee). Ondi se shaja in sprehaja v hladivni senci košatega drevja ljubljanska gospôda, in ptujec, pridši v Ljubljano, ako se ogleduje le nekoliko po mestu, zaide gotovo tudi v to prelepo drevoredje. Zato pa skerbi hvalevredna mestna gosposka, da je ta kraj lep in vabiven za domače in ptuje. In glejte, tû sem bi jaz postavil vse tri spominke (in kolikor bi se jih postavilo morebiti še v prihodnje) vsacega posebej na eno zeleno tratico med potmi po drevoredji. Ogradil bi jih z ličnimi železnimi ograjami, in sedanje lesene ograje do njih bi toliko odperl, da bi prišel lahko vsak do njih, ter ogledoval njih saj dopersne podobe in prebiral v kamen ali železo zapisane spominke besede. Zvezdno drevoredje, že zdaj lepo, bilo bi potem še toliko krasneje, ker bi ga zališali spominki imenitnih mož, ki jih po vsej pravici v zvezde kujemo zavolj njih mnozega zasluženja, in ker so in bodo tudi zmeraj nam in našim naslednikom svitile zvezde občudovanja in posnemanja – uzori ljubezni do cesarja, narod in vero. Šetajočega po sprehajališču bi hladilo prijazno drevje na telesu, ozir na spominke pa bi unemal dušo za vse blago, edino pravo in sveto. Lepota ljubljanskega mesta bila bi potem še le prava krasota – radovališa za dušo in telo.«

Andrej Likar je menil, da Knobleharjev spomenik ne spada v cerkev, temveč na javni prostor. »Ljubljana in vsa domovina se je vdeleževala njegovega dela in truda; postavite tudi njegov spominek na prav očiten kraj, da vidijo njegove dobra dela in

hvalijo Očeta, ki je v nebesih.« Sredstva, potrebna za prenos Knobleharjevih telesnih ostankov na Kranjsko, naj se namenijo »v prid nesrečnih zamurcov« (za afriške misijone).¹⁹

L. M. Krajnc je glede Knobleharjevih telesnih ostankov zagovarjal nasprotno mnenje kot Likar: »Knobleher je v diki zveličanstva umerl! Že zavoljo tega se ne sme na njegov grob pozabiti; dežela in narod tirjata od nas, da truplo njegovo nazaj pride, in da se bo k večnemu miru v farno cerkev, v kateri je on zakrament sv. kersta prejel, s svečanostjo položilo.« Krajnc je opozoril, na primere pozabljenih grobov zaslužnih mož, katerim niso postavili nagrobnega spomenika (Mozart, sv. Ciril in Metod). »V prihodnjih časih imamo ravno tega za Knobleherjev grob se bati, kateremu ne bode noben spominek na raki samostanske cerkve v Napoli postavljen; zavoljo tega mislim, toliko dnarjev se bo lahko nabralo, da bo vošilo mnogih dopolnjeno, in da bo slavno društvo, ktero si je nalogo postavilo, Knobleherju spominek postaviti in truplo njegovo iz Napola v njegovo domovino pripeljati, da bo v svoji farni cerkvi k večnemu miru položeno, in za znamenje, da je on tam pokopan, izrezan marmoren kamen postavljen, – na vsako vižo ta lepi nalog do konca izpeljalo!« Krajnc se je glede javnega Knobleharjevega spomenika strinjal z Andrejem Likarjem.²⁰

Odbor Marijine družbe na Dunaju je 29. julija 1858 prejel 140 goldinarjev. Zahvalil se je za poslani denar in obljubil, storiti vse, kar je v njegovi moči, »de bi se spolnila želja, v Ljubljano dobiti telo ranjčiga provikarja Knobleher-ja.«²¹

Januarja 1859 je bil na voljo že precejšen znesek (4 cekini, 904 goldinarjev in 45 krajcarjev).²² Do konca marca je bilo za spomenik zbranih 931 goldinarjev in štirje cekini. Nekaj prispevkov je prišlo tudi iz tujine.

¹⁹ Andrej Likar, »Prijazna beseda o spominkih«, *Novice*, 1858, št. 32. – Spomenik maršala Radetzkega so leta 1860 postavili v Zvezdi. Radetzkyjev poprsni kip je bil delo dunajskega kiparja Antona Dominika Fernkorna (1859), podstavek za spomenik je izdelal kamnoseški mojster Ignacij Toman ml.

²⁰ L. M. Krajnc, »K prijazni besedi o spominkih«, *Novice*, 1858, št. 34.

²¹ »Glasi zastran Knobleherjeviga spomenika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 17.

²² »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 1.

Luka Jeran je 7. januarja 1859 prosil ljubljanski škofijski ordinariat za dovoljenje, da bi se Knobleharjevi zemski ostanki prepeljali v domovino in položili v grobnico v šentjakobski kapeli sv. Frančiška Ksaverija. 11. januarja 1859 je ordinariat poslal negativno odločbo, saj »ne razvidi posebnih vzrokov k takimu prenašanju, de pa vender temu odmenu noče nasprotovati, in ako se ranjciga ostanki prepelejo, de zamorejo le na kakim pokopališu počitek najti, naj pripravniši morebiti na todnim vesoljnim pokopališu pri sv. Krištofu, kjer že več visokozašlužnih škofov in mašnikov počiva, ker je devanje merličev v cerkvene rake že od l. 1788 odpravljeno itd.« »K temu pristavi visokočastito škofijstvo, de v ta namen nabrani denar bi se utegnil naj primerniši obrniti v napravo spodobniga (einfachen) grobniga spominka s primernim napisam in pa v obletnico za dušni pokoj imenovaniga ranjciga, v kateri naj bi se pa tudi spominjalo krajnskih misijonarjev, ki so v Afriki umerli: Martina Dovjaka, Mat. Milharčiča, Janeza Kocjančiča in Jožefa Lapa.«²³

Odbor Marijinega društva za pospeševanje katoliških misijonov v osrednji Afriki je bil podobnega mnenja kot škofijski ordinariat, »de namreč ni posebno tehtnih vzrokov za prenašanje ranjciga apostoljskiga provikarja dr. Knobleherja iz Neapelna v Ljubljano, zlasti ker bi ta reč tudi v zdravniško-policijnem oziru zadela na zadržke; in to še tolikanj manj kaže, ker se po določnim izreku kn. škofijstva na more doseči prevagljiva želja, de bi se kosti ranjciga gospoda provikarja shranile v mestni farni cerkvi pri sv. Jakopu.« Primerna spominska počastitev bi bil skupni nagrobni spomenik Knobleharja in drugih v Afriki umrlih duhovnikov s Kranjske in obletne maše.²⁴

Knobleharjev prijatelj in bližnji rojak Jožef Partel, ki je septembra 1858 zagovarjal prevoz Knobleharjevih telesnih ostankov v domovino, je po objavi škofijskega odloka spremenil svoje mnenje. V *Zgodnji Danici* je pisal, da je Knoblehar od mladosti gorel samo za zveličanje duš in da bi prevažanje njegovega trupla nasprotovalo njegovi miselnosti in ponižnosti. Ker škofijski ordinariat ne dovoli pokopa v cerkveni grobnici, je bolje, da ostane tru-

plo v grobnici avguštincev v Neaplju, kakor pa da bi ga pokopali pri Svetem Krištofu. »... in morebiti kedaj v časih, od Božje previdnosti napeljanih, njega častitljivi ostanki, z nezanesljivostjo v zemlji iskali.

Bog bo v tem milostno ohranil afrikanski misijon, kteriga je ranjki provikar dr. Knoblehar s prevelikim trudam in z gorečimi prošnjami k Bogu vtemelil, in priprošnji neomadeževane Device Marije zročil; véra se bo tam vkoreninila; véрни in kedaj njih domorodni duhovni, za duhovski stan že od Knobleharja v rimsko propagando poslani zamorski mladeniči, bodo želeli častitega vtemeljitelja telesne ostanke pri sebi imeti.«

Knoblehar nikoli ni želel, da bi njegovo truplo počivalo v domovini. Partel piše, da je bil od leta 1841 v tesnih pisemskih stikih s Knobleharjem. Iz 22 pisem je razvidna edinole njegova želja – darovati življenje za spreobrnitev nevernikov in malikovalcev. Knobleharja nikoli ni obhajala misel, da bi se vrnil v domovino. Glede na Knobleharjeva prizadevanja ne bi bilo primerno, če bi njegovo truplo pričakovalo vstajenje v domači zemlji in ne v krajih njegovega delovanja.

Po Partelovem mnenju bi bilo potrebno poskrbeti za (železno) krsto v kriпти cerkve Santa Maria della Verità pri samostanu bosonogih avguštincev. Na krsti naj bo primeren napis, tako da bo mogoče njegove zemske ostanke zanesljivo najti. Primeren spomenik pa bi bilo potrebno postaviti pri krstnem kamnu v škocjanski cerkvi, kjer je bil pokojni Knoblehar krščen. V ljubljanskem semenišču naj bi vzdali kamnito ali litoželezno ploščo z zlatim napisom v latinščini: *Iz tega semenišča so l. 1851 in 1853 šli v vročo Afriko spreobračat zapušeni Kamov rod pod vodstvom apostoljskiga provikarja dr. Ignacija Knobleharja, rojeniga itd. Martin Dovjak, Matevž Milharčič, Janez Kocjančič in Jožef Lap.*²⁵

Uredništvo *Zgodnje Danice* je večino nabranega denarja (737 gld.) naložilo v hranilnici. Župniku J. Kunsteljnu v Škocjanu so poslali 100 goldinarjev, ta pa se je zavezal, da bo ustanovil spodobno obletno mašo – to naj bi bil Knobleharjev »dušni spominek« (duševni spomenik). Domenili so se,

²³ »V Ljubljani«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 2.

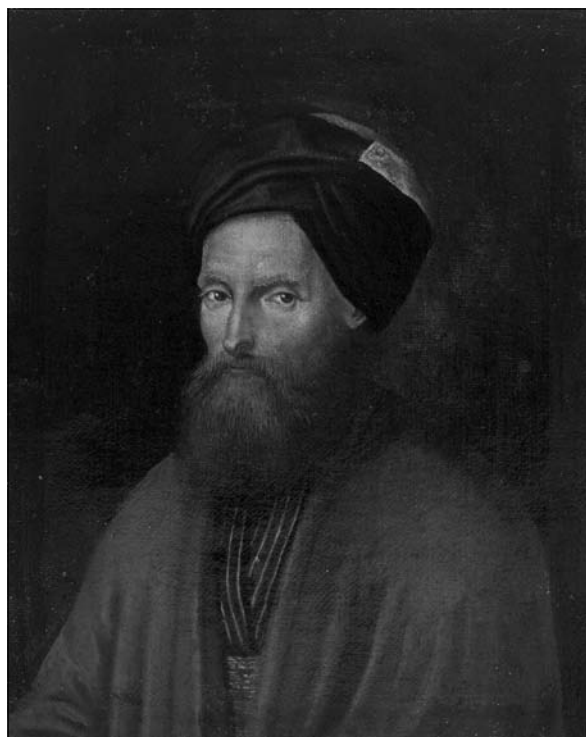
²⁴ »Zastran prenašanja Knobleherjevega trupla in njegovega spominka«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 5.

²⁵ Jožef Partel, »O prepeljavi ranjciga provikarja dr. Knobleherja«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 5.

da bodo v škocjanski cerkvi pri krstnem kamnu vzdali ploščo z napisom. Apostolskega provikarja Matevža Kirchnerja, ki je bil takrat v Italiji, so prosili, naj bi se v Neaplju ob Knobleharjevi krsti napravil napis in naj bi se pri avguštincih ustanovila obletna maša. Kirchner je odgovoril, da so v Neaplju že vzeli zadevo v roke in bo kmalu poslal poročilo. »Tamkaj bo prav primerno, ker bo velika množica zamurcov k obletnici hodila in se v svoji misli za misijon poživiljevala. Že zdaj jih je tamkaj bliz 50 černakov (med njimi Jožef Slovenski ali mlajši, in Aleksander, ki sta bila poprej v Ljubljani), gotovo pa jih bo zmiraj še le več.«²⁶

Zgodnja Danica je aprila 1860 pisala, da name-rava Kirchner, ko se bo iz Evrope vračal v Kartum, naročiti v Aleksandriji lep kamen z napisom (spominsko ploščo) in ga postaviti v cerkvi v Kartumu. Plačali ga bodo iz vsote, naložene v ljubljanski hranilnici. S preostankom denarja pa naj bi v novi misijonarski postaji Šelal ustanovili »zadužbino« ali manjšo »štiftungo«. Kirchnerju so pisali, naj na spominsko ploščo da vklesati tudi imena drugih umrlih misijonarjev. »Ako bi pa hotli kterikrat pozneje tudi drage košice ranjčiga v vinograd njegoviga truda prenesti, se bo zgodilo zanesljivo s petdesetkrat manjšim trudam, kot bi se zdaj na Kranjsko.«²⁷

Zgodnja Danica je junija 1860 objavila Kirchnerjevo obvestilo, da je plošča iz belega kararskega marmorja za kapelo v Kartumu izdelana in da jo bo vzel s seboj. Okvir in okras v obliki krone sta bila iz črnega marmorja. V sredini je bil »žarni venec« (najbrž venec z žarki) s klasjem in grozdom. Napis je bil latinski in se je glasil: *Memoriae rev. Dom. Ign. Knoblecher, Provicarii apost. Africae centr., qui in medio laborum apostolicorum cursu Neapoli decesit. Anno 1858, die 13. Apr. R. I. P. (V spomin prečastitemu gospodu Ign. Knobleharju, apostolskemu provikarju v centralni Afriki, ki je sredi apostolskih naporov umrl v Nepalju 13. aprila 1858. Naj počiva v miru.)* Ploščo je za 362 piastrov (12 tolarjev in 23 piastra) v Aleksandriji izdelal podobar Ugolini. Vzdali naj bi jo v kartumski kapeli poleg velikega

Franc Pustavrh (1828–1871), Ignacij Knoblehar (kopija po Matevžu Langusu), olje, platno, 17 x 13,8 cm (Narodni muzej Slovenije)

oltarja. Podobno ploščo naj bi vzdali tudi v Neaplju.²⁸

Leta 1860 so s posredovanjem stolnega dekanu Jožefa Zupana z denarjem, ki so ga zbrali za spomenik, od hčera slikarja Matevža Langusa (1792–1855) kupili Knobleharjev portret. Langus je Knobleharja portretiral med njegovim obiskom v domovini leta 1850. »Naš sloveči malar g. Langus ga je izobrazil (malal) v njegovi popolnoma turški obleki s turbanom na glavi in častitljivo brado, kar je prav dobro zadel.« Novice so tedaj predlagale, da bi po portretu naredili litografijo, ki bi bila objavljena v Knobleharjevem potopisu.²⁹ Stolni dekan Zupan je menil, da je najbolj primeren prostor za portret, za katerega so leta 1860 plačali 65 goldinarjev, semeniška kapela.³⁰

²⁶ »Iz Ljubljane«, Zgodnja Danica, 1859, št. 9.

²⁷ »Zastran Knobleherjevega spominka«, Zgodnja Danica, 1860, št. 8.

²⁸ »Iz Aleksandrije«, Zgodnja Danica, 1860, št. 12. – Matevž Kirchner je spomladi 1860 uredniku Zgodnje Danice poslal nekaj listov iz Knobleharjevega dnevnika, mdr. dve njegovi pesmi. »Ponosno pesem romarja« je Knoblehar napisal maja 1839 v Ljubljani, nemško pesem »Abend-Wehmuth« pa septembra 1840 v Škocjanu (prav tam).

²⁹ »Novičar iz Ljubljane«, Novice, 1850, št. 35.

³⁰ »Iz Ljubljane«, Zgodnja Danica, 1860, št. 15.

Slovstveni spomenik

Zgodnja Danica je februarja 1862 objavila pobudo za Knobleharjev »slovstveni spomenik«, t. j. razpiše naj se nagrada za pripovedno pesnitev o njegovem junaškem življenju. Slavospev naj bi imel naslov Abuna Soliman. Afričani so Knobleharja namreč imenovali Abuna Soliman (»naš oče Salomon«). »Mladeniči slovenski, verli pesniki! veseli bodite, de imate na Slovenskim vredno snovino za junaške speve, zbirajte vire in lotite se slavniga dela. Ko bi drugi Slovani kaj taciga imeli, gotovo bi vedili poslaviti in preslavljati. /.../

Utegnil bi kdo ugovarjati, de pri tem djanji ni imenitnih zmág, tehtnih nasledkov itd., kakoršni so pri epopeji potrebni. Ta misel je čisto napčna; zakaj ako se višji, nadzemeljski oziri z zemeljskimi in vidnimi sklenejo, so tukaj tako imenitne, tehtne in težavne dela, kakor pri malo kateri epopeji. Velikanski sklep v misijon iti, zamurce rešiti, prvo popotvanje na Belo reko, tako deleč gori pod ravnik brez pomočkov, pridobljena silna veljava pri zamurskih poglavarjih, pri turkih in evropejcih, pri evropejskih kraljih, zlasti v Rimu, v Avstrii, vstanovitev Marijine družbe, zlasti pa kljubovanje neprijaznemu obnebjju pri večkratni bolezni, počasnim bolehanji,.... junaški sklep že v nar poslednji bolezni, vse življenje zamurcam posvetiti, ako se zdravje poverne... enake reči z vmesnimi dogodbami posvetljevane in pesniško zmalane... bi bile kaj silo častitljiviga. Povsod bi se mogla kazati vitezova silna ljubezen do zamurcov, ktera ga je do smerti žgala.«³¹ Nagrado je prejel Anton Umek Okiški (1838–1871) za epsko pesnitev *Abuna Soliman*, ki jo je objavil naslednje leto.

Knoblehar je spomenik, t. j. spominsko ploščo, v župnijski cerkvi sv. Kancijana in tovarišev v Škocjanu na Dolenjskem dobil leta 1867. Poldrugi meter visoki spomenik, ki spominja na epitaf, je izdelal ljubljanski kamnosek Ignacij Toman ml. iz belega marmorja. Samo okvir je iz črnega marmorja. Marmorni medaljon s portretom misijonarja v arabski obleki je delo kiparja Franca Zajca (1821–1888), ki se je zgledoval po Langusovem oziroma Kriehuberjevem portretu Knobleharja.

Spominska plošča Ignacija Knobleharja v škocjanski cerkvi (*Dom in svet*, 1895, št. 21, str. 656).

Sonja Žitko ugotavlja, da se je pri Knobleharjevi spominski plošči uveljavil romantični klasicizem. »S sentimentalno zazrtim pogledom je upodobljenec izoliran, zaprt v le njemu znana občutja in misli in s svojim intimnim svetom odmaknjen od opazovalca.« Ta vsebinski poudarek je imel romantičen značaj. Neoklasicizem je prisoten pri jasnem, ostro začrtanem obrisu portreta na abstraktnem ozadju. Pod ploščo z napisom je angelska glavica. Takšna smeha je bila značilna za romantiko in njeno povezovanje umetnostnega in sakralnega območja.³²

Pod Knobleharjevim portretom so sveto-pisemske besede iz *Sirahove knjige*: *Po deželah tujih narodov je hodil; dobro in hudo med ljudmi skušal. – Njegov spomin ne bo zginil, in po njegovem imenu se bo popraševalo od roda do roda.* Sir. 39.«

Napis se glasi: »Ignacij Knoblehar, sicer Abuna Solliman, doktor sv. pisma, apostoljski misijonar in

³¹ Luka Jeran, »Iz Ljubljane, 8. sveč.«, *Zgodnja Danica*, 1862, št. 6.

³² Sonja Žitko, *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1989, str. 33–34.

provikar v srednji Afriki, naj se s tem znamenjem v živem spominu ohrani.

Rojen je bil 6. mal. serp. 1819 v Škocijanu in keršen v pričujoči cerkvi. Izšolal se je v Novem mestu in v Ljubljani; po apostolstvu koperneč prišel ko bogoslovec leta 1841 v Rim; 1842 prehodil velik del Evrope; 1843 je bil sprejet v rimsko propagando; 14. sušca 1845 postal ondi mašnik; 1846 se podal na Jutrovo, bival 8 mescev v Gaziru na Libanu, obiskal nadalje Jeruzalem in druge svete kraje. L. 1847 se podal skoz Egipt v misijon, prišel 11. svečana 1848 v Hartum v Sudan in pričel misijonariti. S tovarši iz Slovenskega, Tirolskega itd. vstanovil misijone v Hartumu, pri sv. Križu in v Gondokori med zamurci. Vojskoval se je 10 let z neprijaznim obnebjem in terdim zamurskim duhom, se bolan vernil v Evropo, in na poti 13. mal. trav. 1858 v Neapelnu dokončal svoj ték, kjer tudi počiva v rakah Avguštinske cerkve. – Z njim v misijonu so bili slovenski sinovi: Milharčič, Mozgan, Trabant, Dovjak, Kocijančič, Lap, – vsi umerli v svojem poklicu. Bog jim daj večni mir! Postavila domovina 1867.

Misijonarji, ki so zaradi nezdravega podnebjaja in mrzlice umrli v Afriki, so bili: Martin Dovjak (+1854) iz Šentjerneja, Janez Kocijančič (+1853) iz Mošenj, Matevž Milharčič (+1853) iz Slavine, Jernej Mozgan (+1858) iz Koprivne pri Črni na Koroškem, Oton Trabant (+1854) iz Pišec in Jože Lap (+1855) iz Preddvora.

Spominsko ploščo v cerkvi v Škocijanu so odkrili 29. avgust 1867. Slovesno črno mašo je pel škocjanski rojak Jožef Orešnik. Po sveti maši je trebanjski dekan Jožef Rozman ob »mertvaški raki« sredi cerkve z drugimi duhovniki odpel »Libera« in opravil mrtvaške molitve. V molitvah so se spomnili misijonarjev, ki so pred Knobleharjem umrli v Afriki. Dekan Rozman je blagoslovil spomenik, ki so ga vzdali na steno na moški strani. »Škocijanska cerkev je bila pri ti slovesnosti ljudi natlačena, dasiravno je bil delovni dan, ker prišli so bili ne le iz domače fare, ampak tudi od drugod.«

Po slovesnosti je deželni poslanec grof Barbo podelil sadjerejcu J. Rozmanu iz Dobroške vasi srebrno svetinjo. Po »šolskem spraševanju« je bil obed v župnišču, na katerem so proslavili god domačega župnika J. Kunsteljna. Po obedu so izročili

Knobleharjevi materi Ani (+1882) manjšo vsoto denarja. »Po obedu pa so pričujoči gosti skazali prav lepo keršanskega usmiljenja, ki se veselim gostjam kaj lepo podá; ubogi že do 76letni materi ranjcega Knobleharja, vdovi, so zložili 17 g. 33 kr. Silno razveseljena je bila mati, tudi pričujoča pri ti slovesnosti, in sprejela je lepi dar s priserčno hvaležnostjo. Gotovo ne bo nikoli tega dneva pozabila. Pa tudi gg. gostom bo ta dan za vselej v spominu ostal, in da bi se ta spomin globokeje vterdil, so gosp. fajmošter med nje razdelili precej iztisov knjige 'Abuna Soliman' z ranjcega Knobleharja podobo, ki jih je gospodarstvo zaloge za Knobleharjev spominek za to slovesnost odmenilo. – Pogrešali smo le samo nekterih gospodov iz Ljubljane, s katerih pričujočnostjo bi se bila slovesnost še povikšala, ktere je pa zaderževala dalečina in še bolj drugodne opravila in zadeve, da se niso vdeležili, akoravno so želeli.«³³

Franc Zajec je v serijo kipcev (odlitki v mavcu), v kateri so bili sv. Ciril in Metod, papež Pij IX., Friderik Irenej Baraga, France Prešeren, Anton Martin Slomšek,³⁴ hrvaški škof Josip Juraj Strossmayer, Lovro Toman, Janez Vajkard Valvazor, Jurij Vega, Valentin Vodnik in škof Anton Alojzij Wolf, okrog leta 1870 uvrstil tudi Knobleharja.³⁵

Na Knobleharjevem grobu v Neaplju leta 1871

Skupina Kranjcev je 10. marca 1871 obiskala Knobleharjev grob v Neaplju. Zgodnja Danica je objavila podrobno poročilo o potovanju v Rim in Neapelj. Kripto so po Knobleharjevi smrti prvič odprli. Delavci so dvignili kamnite plošče, ki so zakrivale vhod v kripto. Po 24 stopnicah se je 16 ljudi spustilo v kripto. Knobleharjevo truplo je bilo v beli krsti, zaklenjeni s ključavnicami. »Vzdignili so pokrov in zagledali smo skoraj same koščice velikega afrikanskega misijonarja. Glava je bila v stran obrnjena, kar se je utegnulo zgoditi pri odpiranju truge. Od moža, ki ga je preslavljal vsa srednja Afrika in cela Evropa, ki so si pašati šteli v čast z njim znanje imeti, smo videli še nekoliko nekdanj lepe brade,

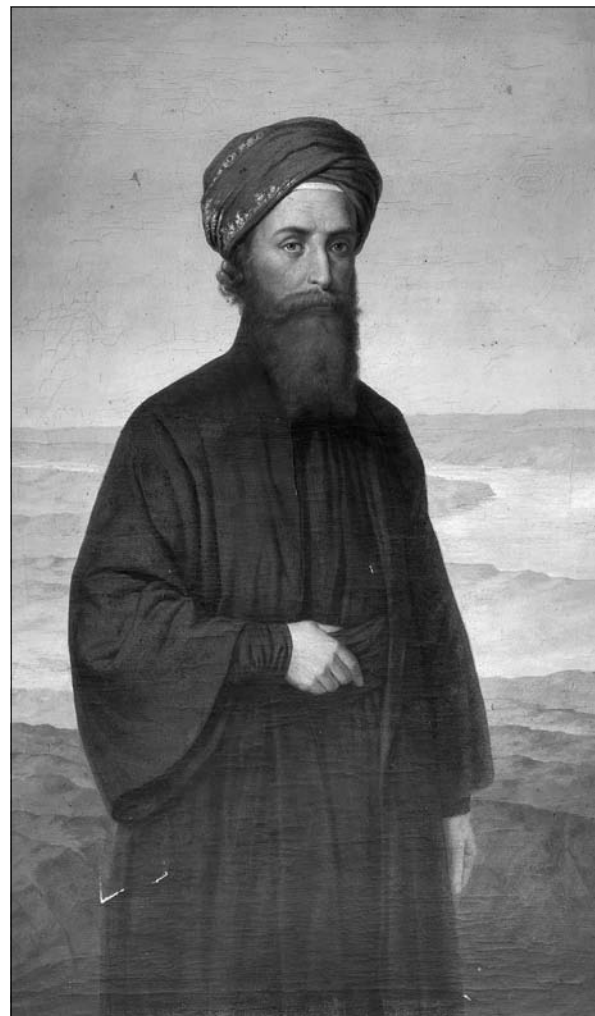
³³ J. O. Lepstanski, »Od Škocijana na Dolenskem 12. kim.«, Zgodnja Danica, 1867, št. 27.

³⁴ Mariborska čitalnica je leta 1865 dala pobudo za Slomškov spomenik. Odkrili so ga leta 1878 v prezbiteriju mariborske stolnice.

³⁵ »Iz Ljubljane, Zgodnja Danica, 1871, št. 10.

Knobleharjeva spominska plošča v cerkvi v Škocjanu
(Foto: Damir Globočnik)

Henrich Wettach (1858–1929), Ignacij Koblehar. Wettach je oljni portret, ki je danes v škocijskem župnišču, naslikal po Kriehuberjevi litografiji iz leta 1850.
(Foto: Andrejka Nose)

ki je bila zdaj kakor zmedena pajčevina; motoz, s katerim si je zavezoval vijolčasto obleko, in če cele čevljičke pri znožji; drugo je bilo kostenjak in prav vmes. Nekaj pa je bilo še posebej ginljivo. Na persih, ter ob sercu smo našli lesén križec iz oljkinega lesá, ki je bil še cel in lepo ohranjen. Po podobi, kakor je izdelan, mislim, da ga je imel še iz Jeruzalema seboj in naj berže ga je to znamenje odrešenja spremljalo po njegovih misijonih.«

so trugo spet zabili.« Luka Jeran je s privoljenjem o superiorja vzel s seboj leseni križec.³⁶

Pisec poročila o obisku Knobleharjevega groba, ki omenja, da je bil s Knobleharjem v Egiptu, je bil Luka Jeran. Jeran je dal nad Knobleharjevo glavo napis in venček s trakom v barvah trobojnice. Ko je namreč Jeran neki večer pred odhodom v katoliški družbi govoril o potovanju v Neapelj, je Regali sve-toval, naj s seboj odnesejo venec iz Knobleharjeve domovine in mu ga s primernim napisom položijo na grob. Regali in njegova soproga sta prispevala venec. »Ko smo precej na tanko vse pregledali in odpravili, smo 'De profundis' z drugimi molitvami, ki smo jih s potertim srcem z njim obmolili. Potem

Viri in literatura

Časopisni viri

- »Vaterländisches«, *Laibacher Zeitung*, 1858, št. 102.
- »Novičar iz Ljubljane«, *Novice*, 1850, št. 35.
- L. M. Krajnc:** »K prijazni besedi o spominkih«, *Novice*, 1858, št. 34.

³⁶ Luka Jeran, »Slovenci v Rimu pri sv. Očetu Piju IX. 5. in 6. sušca 1871«, *Zgodnja Danica*, 1871, št. 12; Luka Jeran, »Kranjci na grobu Ignacija Knobleharja v Neapeljnu 10. sušca 1871.«, *Zgodnja Danica*, 1871, št. 13.

- »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 10.
 »Z Dunaja, 6. vel. travna«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 10.
 »V zadevi ranjeiga vis. čast. gospoda Provikarja dr. Ign. Knoblehar-ja«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 12.
 »Zastran Knobleherjeviga spominka«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 13.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 14.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 14.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 15.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 15.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 16.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 16.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 17.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 18.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 20.
 »Glasi zastran Knobleherjeviga spominika«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 22.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 23.
 »Popravek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 26.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1858, št. 24.
Andrej Likar: »Prijazna beseda o spominkih«, *Novice*, 1858, št. 32.
 »Za dr. Knobleherjev spominek«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 1.
 »V Ljubljani«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 2.
 »Zastran prenašanja Knobleherjevega trupla in njegovega spominka«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 5.
Jožef Partel: »O prepeljavi ranjčiga provikarja dr. Knobleherja«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 5.
 »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1859, št. 9.
 »Zastran Knobleherjevega spominka«, *Zgodnja Danica*, 1860, št. 8.
 »Iz Aleksandrije«, *Zgodnja Danica*, 1860, št. 12.
 »Iz Ljubljane«, *Zgodnja Danica*, 1860, št. 15.
Luka Jeran: »Iz Ljubljane, 8. sveč.«, *Zgodnja Danica*, 1862, št. 6.

- J. O. Lepstanski:** »Od Škocijana na Dolenskem 12. kim.«, *Zgodnja Danica*, 1867, št. 27.
 »Iz Ljubljane, *Zgodnja Danica*, 1871, št. 10.
Luka Jeran: »Slovenci v Rimu pri sv. Očetu Piju IX. 5. in 6. sušca 1871«, *Zgodnja Danica*, 1871, št. 12.
Luka Jeran: »Kranjci na grobu Ignacija Knobleharja v Neapeljnu 10. sušca 1871.«, *Zgodnja Danica*, 1871, št. 13.

Literatura

- Jaklič, Franc:** *Apostolski provikar Ignacij Knoblehar in njegovi misijonski sodelavci v osrednji Afriki*. Ljubljana: Ljudska knjigarna, 1943.
Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov / Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Borec, 1986.
Žiberna, Marjan: Misijonar in raziskovalec, ki je Krko zamenjal za Nil. *Spletni vir:* <https://www.era.si/2018/07/misijonar-in-raziskovalec-ki-je-krko-zamenjal-za-nil> (dostopno: oktober 2020)
Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

Zusammenfassung

DIE GEDENKTAFEL FÜR DEN MISSIONAR IGNACIJ KNOBLEHAR IN ŠKOCJAN IN UNTERKRAIN

Der Missionar Ignacij Knoblehar (geb. 1819) verstarb am 11. April 1858 in Neapel. Er wurde in der Krypta der Kirche Santa Maria della Verità beim Kloster der Augustiner-Barfüßer begraben. Zu Beginn des Mai 1858 schlug ein unbekannter Autor in der „Laibacher Zeitung“ die Gründung eines Ausschusses vor, der für die Überführung der sterblichen Überreste Knoblehars nach Krain und ein öffentliches Denkmal sorgen sollte. Die vom geistlichen Dichter und Schriftsteller Luka Jeran redigierte Zeitung *Zgodnja Danica* veröffentlichte im Juni 1858 einen öffentlichen Spendenaufruf für das Denkmal. Einzelpersonen, Gemeinden, Pfarren und Dekanate wurden aufgerufen, ihre Wünsche schriftlich mitzuteilen, damit sie dem Ausschuss der Marianischen Kongregation in Wien, die für

die Überführung von Knoblehars Leichnam in die Heimat sorgen sollte, übermittelt wurden. Zgodnja Danica publizierte Verzeichnisse der Spender (das Geld wurde vor allem von Geistlichen gesammelt) und verschiedene Meinungen über den Standort des Denkmals für Knoblehar (der Friedhof beim hl. Christoph, der Dom, die Kapelle des hl. Franz Xaver in der Kirche des hl. Jakob, der Park Zvezda in Ljubljana, die Kirche oder der Friedhof in Škocjan). Das Denkmal hätte auch ein Denkmal für alle slowenischen Missionare, die in der Fremde verstorben waren, darstellen können. Einige setzten sich dafür ein, das Geld statt für ein Denkmal für die Missionstätigkeit in Afrika zu verwenden.

Die Redaktion der Zgodnja Danica legte das gesammelte Geld in der Laibacher Sparkasse an und machte mit dem Pfarrer von Škocjan in Unterkrain – dem Geburtsort des Missionars – aus, dass er für eine Gedenktafel in der Pfarrkirche des hl. Kanzian und seiner Geschwister sorgt. Die am 29. August 1867 enthüllte Tafel erinnert an ein Epitaph und ist ein Werk des Laibacher Steinmetzes Ignacij Toman jun. Das marmorne Medaillon mit dem Porträt des Missionars stammt vom Bildhauer Franc Zajec (1821–1888), wobei das von Langus bzw. Kriehuber geschaffene Porträt Knoblehars als Vorbild diente. In der Inschrift auf der Tafel werden die Missionare erwähnt, die infolge des ungesunden Klimas und des Gelbfiebers in Afrika verstorben waren. Im März 1871 besuchte eine Gruppe aus Krain das Grab Knoblehars in Neapel.

Der apostolische Provikar Matevž Kirchner ließ im Jahr 1860 eine Gedenktafel für die Kapelle in der Kirche in Karthum herstellen. Zgodnja Danica veröffentlichte im Februar 1862 einen Aufruf für Knoblehars „literarisches Denkmal“, das heißt einen Preis für ein Erzählgedicht über sein heldenhaftes Leben.

Schlagwörter: Ignacij Knoblehar, Škocjan in Unterkrain, Zgodnja Danica, Franc Zajec

Stanislav Južnič

Marian Koller: Sloviti bohinjski astronom

JUŽNIČ Stanislav, dr., diplomirani inženir fizike, Kalifornijski interpretator slovenske kulturne dediščine, Dunajska 83, SI-1000 Ljubljana, juznic@hotmail.com

52:929Koller M.

MARIAN KOLLER: SLOVITI BOHINJSKI ASTRONOM

Bohinjski astronom Marian Koller (1792-1866) je bil zvezda predpreteklega stoletja. Njegovo delo dandanes znova dobiva na pomenu osredotočenem na Daltonov minimum sončevih peg kot protiutež drugim razlagam globalnega segrevanja oziroma ohlajanja. Razen Hallersteina mu med slovenskimi astronomi ni bilo para. Predvsem pa je bil poglobitveni mentor Jožefa Stefana.

Ključne besede: Marian Koller, Bohinj, Jožef Stefan, Daltonov minimum Sončevih peg, zgodovina astronomije in tehniškega šolstva.

JUŽNIČ Stanislav, Ph.D. History, BA Physics. Californian interpreter of Slovenian heritage, Dunajska 83, SI-1000 Ljubljana, juznic@hotmail.com

52:929Koller M.

MARIAN KOLLER: FAMOUS ASTRONOMER FROM BOHINJ

The Bohinj native, astronomer Marian Koller (1792-1866), was a star of the 19th century. Today, his work is gaining in importance again, focusing on the Dalton Minimum of sunspots as a counterbalance to other explanations for global warming. Apart from Hallerstein, Koller was unparalleled among Slovenian astronomers. Above all, he enabled the success of Jožef Stefan.

Key words: Marian Koller, Bohinj, Jožef Stefan, the Dalton Minimum of sunspots, history of astronomy and technical education,

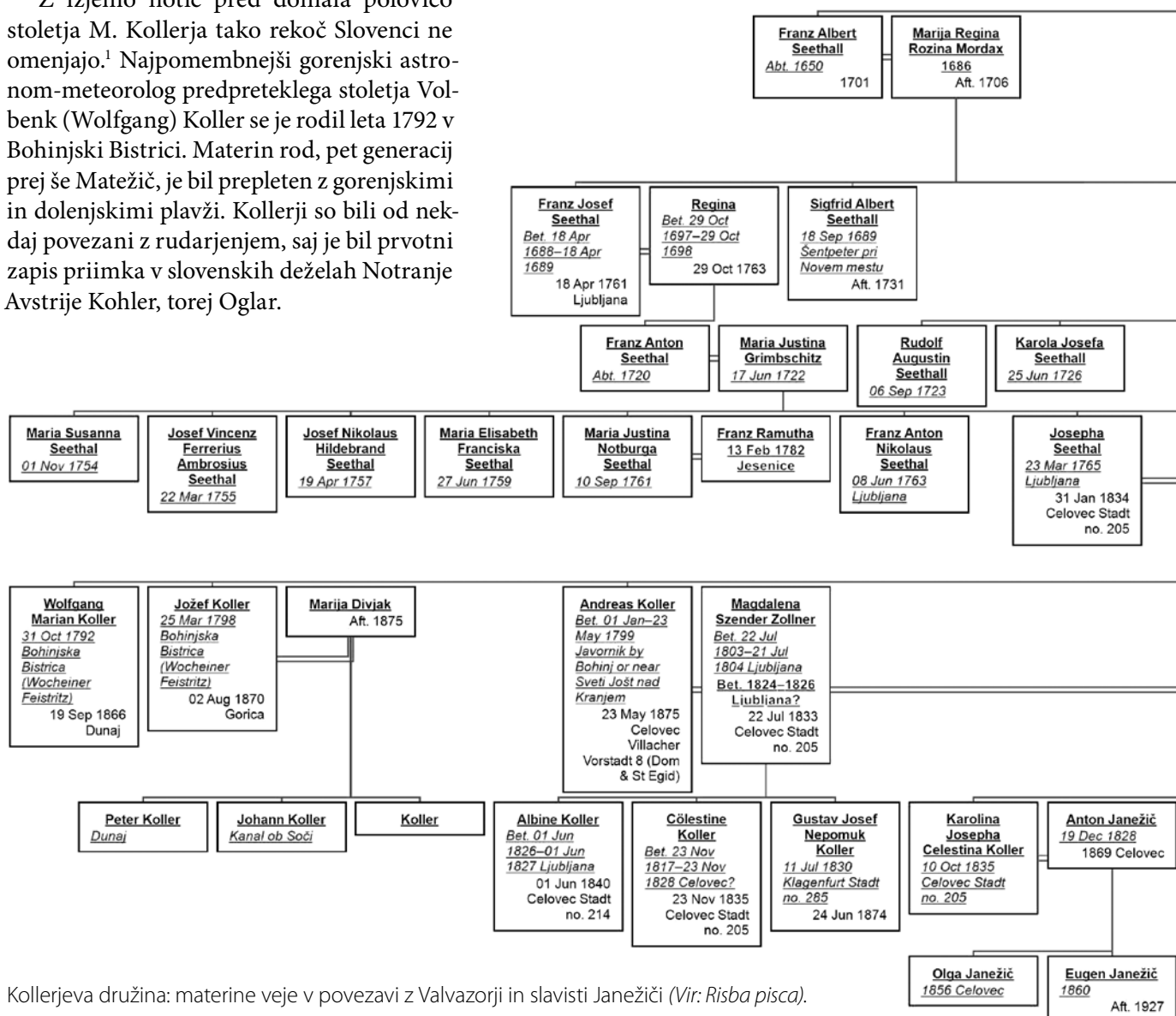
Uvod

Med raziskovalci vesolja zlepa ni bilo pomembnejšega od Bohinjca Kollerja. Podobno kot njegov starejši sorodnik v 7. kolenu Avguštín baron Halberstein, je bil tudi Koller redovnik, ki je veliko več od svojih predhodnikov objavljaj v vodilnih astronomskih medijih. Za nameček pa se je še nadvse uspešno kosal s številnimi upravnimi in profesorskimi dejanji in nehanji.

Pot k zvezdam nad Bohinjem

Z izjemo notic pred domala polovico stoletja M. Kollerja tako rekoč Slovenci ne omenjajo.¹ Najpomembnejši gorenjski astronom-meteorolog predpreteklega stoletja Volbenk (Wolfgang) Koller se je rodil leta 1792 v Bohinjski Bistrici. Materin rod, pet generacij prej še Matežič, je bil prepleten z gorenjskimi in dolensjkimi plavži. Kollerji so bili od nekaj povezani z rudarjenjem, saj je bil prvotni zapis priimka v slovenskih deželah Notranje Avstrije Kohler, torej Oglar.

Upravitelj v Bohinju Ignac Potočnik iz Kropce se je delu odpovedal v letu 1788, saj so se mu predvidene reforme Žige Zoisa zdele pretežke. Zato je upravo prevzel Volbenkov oče Andrej Koller, ki ni bil velik strokovnjak za fužinarstvo, postal pa je skrben in natančen izvajalec Zoisovih ukrepov s postavitvijo novega plavža leta 1791 vred. Izšel je iz nove generacije ne-jezuitskih pretežno neformalno ali zunaj habsburških meja izšolanih inženirjev pred uvedbo realnih tehniških šol njegovega prorojenca Volbenka-Mariana Kollerja po pomladi narodov. Primerljivi njegovi sodobniki so bili di-

Kollerjeva družina: materine veje v povezavi z Valvazorji in slavisti Janežiči (Vir: Risba pisca).

¹ Bufon, Naravoslovec, 40; Klemenčič, Marian Koller, 16

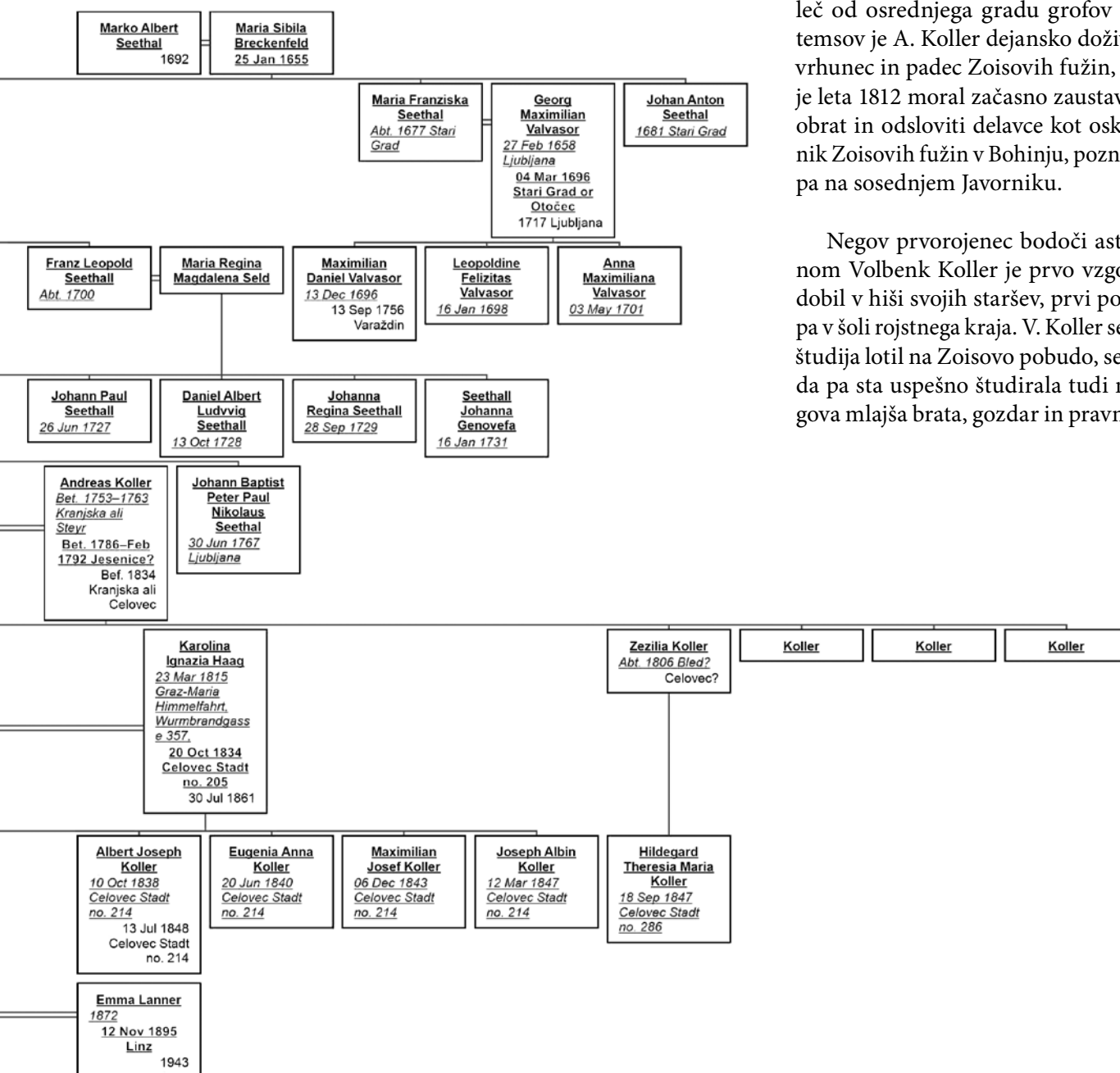
rektorji rudnikov v Idriji in Banski Štiavnici: Franc Anton pl. Steinberg in Samuel Mikovíny, tržaški gradbenik Vincenc Jurij baron Strupi (1733-1810) ali Baltazar Hacquet.

Andrej Koller je načrtoval Zoisovo bohinsko cesto z mostovi leta 1783 in jo dovršil čez šest let v letu 1789 skozi Sotesko po desni strani Save preko mostov. Prejšnje poti skozi Štenge na levi strani Save konjska vprega ni zmogla, zato so morali vo-

zove tam razpreči in pot nadaljevati peš.² Andrejev mlajši sin gozdar Jožef se je gotovo navzel očetovih idej pri projektiranju ceste Solkan-Trnovo tri četrt stoletja pozneje med letoma 1855-1860.

Oče Andrej Koller je bil majhne postave, zato se ga je prijel naziv Kolarček. Pod francosko oblastjo je bil župan, dejansko pa je na Bohinjskem odločal prav o vsem. Zato so ga ljudje spoštovali in spraševali po nasvetih. V fužinski graščini na zahodnem robu naselja Bohinjska Bistrica neda leč od osrednjega gradu grofov Attemsov je A. Koller dejansko doživel vrhunec in padec Zoisovih fužin, ko je leta 1812 moral začasno zaustaviti obrat in odsloviti delavce kot oskrbnik Zoisovih fužin v Bohinju, pozneje pa na sosednjem Javorniku.

Negov prvorojenec bodoči astronom Volbenk Koller je prvo vzgojo dobil v hiši svojih staršev, prvi pouk pa v šoli rojstnega kraja. V. Koller se je študija lotil na Zoisovo pobudo, seveda pa sta uspešno študirala tudi njegova mlajša brata, gozdar in pravnik.

² Cundrič, Pozabljeno, 42

Najstniški študent med Ljubljančani

Leta 1802 je Koller prišel na normalko v Ljubljani in leta 1803 prešel v tamkajšnjo gimnazijo, ki jo je leta 1808 v 2. razredu humanitete končal z zelo dobrim didaktičnim napredkom. V zadnjem letu je opravil tudi izpit za zasebnega učitelja.³

V letih 1809 in 1810 je Koller z izjemnim uspehom poslušal oba filozofska letnika na Ljubljanskem Liceju (*k. k. Lyceum zu Laibach*), leta 1809 pa je opravil izpit latinskega zasebnega in hišnega inštruktorja za vse razrede srednje šole.

italijanščine in francoščine, ki mu je prišla močno prav pozneje ob obisku Pariza leta 1838. Leta 1810 mu je Idrižčan Hladnik predaval naravoslovje. Fiziko in matematiko je poslušal pri Gorenjcu Jenku do 14. junija 1810, nato pa je Žid Samuel Gunz prevzel matematiko, Kersnik pa vso fiziko. Kemije ga je učil mineralog Giovanni Maria (Jean Marie) Zendrini iz Brena pri Brescii, ki ga je po letu 1811 nadomestil ded pisatelja Janka Kersnika. Vodja šol je bil benediktinec Rafael Zelli. Kollerjev sošolec je bil že v gimnaziji Ribniški graščak Kopitarjev varovanec Jožef Rudež, ki je profesorju Jenku spodmaknil nevesto. Učitelji Bürg, Ettingshausen, Gunz,

Ljubljanska profesorja, matematik Jenko in fizik J. K. Kersnik, sta se takole podpisala pod ocene svojih študentov aprila 1810. Redovalnico sta zaključila ob bodočem ljubljanskemu škofu Idrižčanu Antonu Wolfu kot profesorju teorijske in praktične filozofije, bodočemu tržaško-koprskemu škofu Mateju Ravnikarju kot profesorju verskih nauk in bodočemu kanoniku Luki Burgerju kot profesorju filologije (*Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL LJ 184 Klasična gimnazija v Ljubljani*).

Leta 1810/11, v času francoske zasedbe Kranjske, je Koller študiral splošno kemijo, naravoslovje in matematiko (z oceno *l'optime*) na *École centrale de médecine de Laibach*, prav tako pa se je željno učil

Neumann, Jenko in Kersnik so blagodejno usmerili mladega Kollerja.

³ Črnivec, *Ljubljanski*, 348

Zoisov štipendist na Dunaju

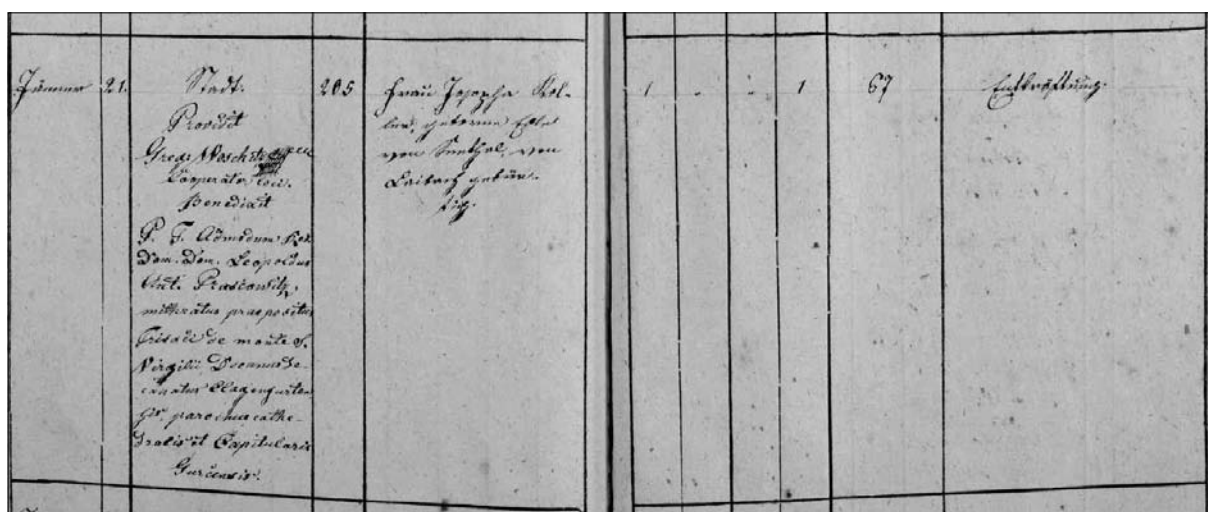
Pokrovitelj baron Zois je želel, da bi se mladenič izučil za njegovega montanista v cesarsko-kraljevi rudarski akademiji v Banski Štiavnici (*Bergakademie zu Schemnitz*), vendar so ta načrt ovirale neugodne politične razmere Napoleonovih dni. Bržkone je oče A. Koller po malem že slutil, da se Zoisova železarska ladja nepreklicno potaplja pod udarci Napoleonovih blokad in boljšega švedskega jekla. V. Koller je raje odšel na dunajsko univerzo in se tam leta 1811/12 posvetil študiju matematike pri znamenitem astronomu Bürgu. Pri njem je briljiral (*cum nota eminentiaeu*) z dobro ljubljansko Gunzovo podlago. Leta 1812/13 je poslušal matematična predavanja *ex mathesi forensi* z oceno *primam cum eminentia*.

Gorenjec iz Repenj pri Vodicach Jernej Kopitar se je rad norčeval iz svojega kranjsko-dunajskega sosesda Bohinjca Kollerja, še posebej glede mladostnih simpatij do dunajskih deklet. Kopitar je s cesarskega Dunaja poročal Zoisu v Ljubljano: »Koller bo čez

tudi za pogubljanje mladih ljudi je samo eden. Matematični izpit je opravil kot prvi med odličnjaki.«⁴

»Koller je v vseh pogledih v odlični kondiciji, za katero se mora zahvaliti rojaku Jugovicu,⁵ kateremu sem ga priporočil. Pogosto se ob nedeljah in drugih praznikih s šefovo družino odpravi na deželo. Njegov delodajalec je gospodarski direktor pri grofu Moritzu Christianu Johannu Friesu (1777-1826),« ki je kot alzaško-švicarski protestantski bančni direktor podedovane v monarhiji najpremožnejše dunajske trgovske hiše igral na Dunaju podobno vlogo kot Zois v Ljubljani. Fries je bil kot zbiratelj naravoslovnih knjig do bankrota leta 1826 ume-tnostni mecen Beethovna, Haydna in F. Schuberta, njegovo dunajsko palačo pa je vsaj že leta 1838 prevzel drugi dobrotnik ljubljanskih astronomov Simon Sinas baron Hodos-Kizdia (1810-1876).

Knjižničar in nato administrator dunajske dvorne knjižnice Kopitar je nadaljeval: »Dobro je videti tudi Ljubljančan Francišek (Fran) Weber«, ki je bil prvi do dobitnika premije s štipendijo čemše-

Pogreb Kollerjeve matere v Celovcu leta 1834 (Arhiv krške škofije Celovec)

štiri dni zasedel mesto hišnega učitelja s plačo 200 florintov v dunajski valuti, s prehrano in podobnim pri gospodarskem svétniku grofa Friesa. *Gran fortuna per lui* v vsakem primeru, kajti sumim, da mu je ljubka oseba pri njegovi sedanji hišni gospodinjii preveč všeč. Obiskuje naravoslovna predavanja kemika-botanika Johanna Baptista Andreasa viteza Scherer-ja (1755 Praga-1844 Dunaj), toda ob vsem mu ostaja veliko prostega časa za inštruiranje. Le malo zabavljam. Na svetu je samo en Dunaj, toda

niškega župnika Tomaža Jurija Rumplerja kot V. Kollerjev in J. Rudežev sošolec leta 1808 v 2. razre-

⁴ *Matheseos attestatam habet primam cum eminentia, Pismo Jerneja Kopitarja Žigi Zoisu z Dunaja 29. 4. 1812, ko je bil Koller star 19 let in pol (Vidmar, Korespondenca, str. 4)*

⁵ *Constantin Jugovits je bil profesor drugega gramatikalnega razreda na gimnaziji v Cluju leta 1812, Jovan Savić (Ivan Jugović, 1772 Sombor-7 November 1813 Zrenjanin) je bil tisti čas na Dunaju, Anton pl. Jugović (* 1782) se je leta 1815 poročil kot okrožni komisar v Postojni.*

du ljubljanske humanitete. S Knafljevo štipendijo je študiral medicino na Dunaju leta 1814.⁶ Nato je služboval v Dalmaciji, Postojni, Kamniku, Ljubljani, Rijeki, Pazinu, Zadru in Trstu kot potomec ljubljanskega doktorja medicine Antona pl. Webra, Zoisovega sorodnika preko porok v družini Kappus pl. Pichestein.

Kopitar je pribil, da je »za Kollerja že bil skrajni čas, da je dobil več dela: saj je brezdelje že začelo kazati svoj škodljivi vpliv. Matematiko je opravil z odliko (*eminentia*), spričevala iz naravoslovja pa nisem videl. Nekoč sem ga očetovsko posvaril in upam, da bo sedaj vse dobro.«⁷

Nato Kopitar javlja, da »Kollerja ni na spregled. Kollerjev profesor nekdanji celovski učitelj astronom Johan Tobias Bürg (1766-1836), je bil za tri leta oproščen dolžnosti, v tem času ga je nadomeščal profesor trgovskega računstva na realki, po letu 1815 na novi dunajski Politehniku Joseph Hantschl (1769-1826), znanec Zoisovega nečaka in krščenca Antona pl. Bonazza (1785-1853), lastnika fužin v Mislinjah, ki je živel na Hrvaškem po poroki z nečakinjo zagrebškega škofa Vrhovca leta 1809. Weber se pritožuje, da mu Koller iz meseca v mesec ostaja dolžan 50 florintov v dunajski valuti.« Kopitar je zanj zapisal »*Clodius accusat moechum*« po latinski šaljivki zoper Ciceronovega sovražnika Klavdija, znanega ženskarja. Klavdij obtožuje prešuštnika, ko skuša krivec preusmeriti pozornost od sebe obtožujoč za svoj greh drugega, tako kot populistični politik Publius Clodius Pulcher (93-52 pr.n.št.), ki je imel baje opraviti celo s Ciceronovo nevesto. Kopitar se torej norčuje iz Webrovega pritoževanja nad Kollerjem, saj si tudi sam sposoja denar: »Koller je namreč od maja dolžan 30 florintov v dunajski valuti tudi Kopitarju. *In somma* (če vse seštejem) se mi dozdeva, da bi mladi gospod želel kakšno postransko darilo. *Sed haec interea inter nos. Nil nocebit illi, aliquid expertum esse* (Toda to za sedaj med nama. Nič mu ne bo škodovalo, če bo kdo izvedel): globoko ne sme pasti, saj mora zaradi razmer v hiši gospodarskega svétnika grofa Friesa, v kateri je od 3. maja 1812 do leta 1814 služboval kot hišni učitelj, vedno paziti na ugled. Sicer pa je Bohinjec!

Vendar te ne bi želel vplesti; pozabi! Zoisov kopist Vincenc Karnof pa naj – kar se mene tiče – spet piše očetu A. Kollerju. Weber in Koller (W. & K.) sta študenta *et punctum!*« Kopitar je je dodal opazko »Jenko?« glede gorenjskega profesorja Jožefa Jenka, ki ga je priporočal Zoisu.⁸

Bohinjec Koller je kot študent matematičnih ved zasebno poučeval na Dunaju. Zois je Kopitarju odpisal, da bi celo sam kril Kollerjeve dolgove, če jih ne bo preveč, saj je Zoisa, tako kot Friesa, prizadela Napoleonova trgovska blokada.

V tem času je Koller opravil več izpitov za pridobitev matematične katedre, vendar so predstojniki raje upoštevali starejše učitelje. Nakar je majhna, na videz nepomembna okoliščina postala odločilna za Kollerjevo prihodnost tik pred dunajskim kongresom, ki je krojil usodo sveta med 1. novembrom 1814 in 9. junijem 1815. Kongresnike je zabaval bloški rojak balonar Gregor Kraškovič. Vnet šahist Koller je zvečer v dunajski kavarni igral šah z enim izmed vodilnih dunajskih šahovskih mojstrov. Bržkone je bila to kavarna *Zur Goldenen Krone*, kjer so radi šahirali poglobitni prestolnični virtuozi Anton Wittthalm, grof Johann Somssich in Johann Baptist Allgaier (1763-1823). Zraven Kollerja je za mizo ždelo nekaj gospodov. Eden od njih je omenil, da že dlje časa zaman svojemu sinu išče učitelja francoščine in italijanščine, ne vedoč, kam se obrniti za dosego svojega namena. Koller ga je slišal, zato se je po končani šahovski igri začel z njim pogovarjati, poizvedujoč o vseh okoliščinah in pogojih. Končno je izjavil: »Ponujam se za to mesto«. Kazalo je namreč, da katedra njemu najljubše matematike zlepa ne bo na voljo, medtem pa je pač moral učiti zunaj Dunaja, prežec na priložnost. Tako je Koller ob koncu Napoleonovih vojn leta 1814 začel izobraževati otroke železarskega založnika Josepha Ludwiga, ki je ob Antonu Ludwigu trgoval v Steinbachu an der Steyr v Zgornji Avstriji še leta 1843-1848. Leta 1772 so tam vodili proizvodnjo nožev Johann Anton Ludwig Johann v Bad Hallu 10 km severno od Steinbacha, Johann Georg Ludwig na Hochgasse št. 9 v Steinbachu, in

⁶ Črnivec, *Ljubljanski*, 347-349

⁷ *Pismo Jerneja Kopitarja Žigi Zoisu; Dunaj, 13. 6. 1812 (Vidmar, Korespondenca, str. 4)*

⁸ *Pismo Jerneja Kopitarja Žigi Zoisu; Dunaj, 13. 2. 1813 (Vidmar, Korespondenca str. 3); Osnutek pisma Žige Zoisa Jerneju Kopitarju; Ljubljana, april 1813 (Vidmar, Korespondenca str. 4)*

Matthias Ludwig na Grünburg št. 64 v Steinbachu.⁹ V Steinbachu se je Koller kmalu zanašal na naklonjenost in ljubezen svojih učencev ob spoštovanju staršev in znancev, vključujoč Kollerjevo prijateljstvo z družino Josepha Redtenbacherja v Kirchdorfu pri Kremisu 15 km jugozahodno od Steinbacha. Joseph Redtenbacher je poročil Kollerjevo sorodnico Jožefo Marijo Terezijo rojeno Koller. Tisti čas je veja družine Koller živela tudi v Steinbachu. Redtenbacherji so mladeniča zelo cenili, pač bogato blagoslovljeni z otroci, Kollerjevimi dijaki. Trije sinovi Josepha Redtenbacherja, Joseph, Ludwig in Wilhelm, so skupaj z mrzlim bratrancem-svakom Ferdinandom Redtenbacherjem ustoličili sodobno znanost v srednji Evropi. Dr. Joseph Redtenbacher je kot profesor kemije na dunajski univerzi utemeljil dunajsko akademijo s Kollerjem med ustanovnimi člani, dr. Ludwig Redtenbacher je postal direktor cesarskega zoološkega dvornega kabineta, dr. Wilhelm Redtenbacher pa splošni zdravnik na Dunaju. Vsi trije so študirali fiziko pri Marianu Kollerju na filozofskem inštitutu v Kremsmünstru.

Meniški astronom

Sredi poučevanja v Steinbachu je med letoma 1814-1816 Koller večkrat obiskal 15 km oddaljeno opatijo Kremsmünster. Tam je spoznal znanstvena prizadevanja in delo benediktincev kot krono lastnih želja, podobno kot njegov nekdanji predstojnik Zelli in pozneje J. Stefanov profesor Ježičan Karl Robida. Tako se je leta 1816 Koller pridružil samostanu. Odlična zagotovila njegovih uporabnih znanstvenih zmožnosti so mu zagotovila dobrodošlico. V noviciat je vstopil 5. oktobra 1816 pod meniškim imenom Marian. Po poskusni dobi je Koller v letih 1817 do 1821 z izjemnim uspehom študiral teologijo na Liceju v Linzu (*Lyceum zu Linz*). Svoje ure je zapolnil z prizadevnim študijem matematike, ki mu je bila tako všeč.

13. junija 1821 se je Koller za vedno povezal z opatijo s slovesnimi zaobljubami. Nato je bil za duhovnika posvečen 18. avgusta in je 8. septembra 1821 kot novomašnik pridigal v cerkvi svetega Miklavža (Nikolaja) svojega domačega Bohinja, v središču leta 1788 ustanovljene župnije Bohinjska

Bistrica. Podobno se je sprva odločil njegov mlajši brat Andrej, ki mu je 30. 11. 1823 odhajajoči ljubljanski škof Avguštin Gruber podelil prvo tonzuro s štirimi nižjimi redovi, vendar se je Andrej kaj kmalu premislil s poroko v bogato ljubljansko družino Zollner (Colnar).

Novembra 1821 je pater Marian Koller postal sodelavec pri pastoralni oskrbi župnije Sipbachzell, vključeni v delo 5 km južnejšega samostana Kremsmünster. Ljubezen in spoštovanje župljanov si je ustvaril kot župnik, katehet in odličen govornik s prižnice, za kar je leta 1824 prejel tudi uradno pohvalo.

Tri leta je svoje pridige oblikoval v rokopis pričujoč o njegovi vnemi v poklicu polnem naukov krščanske religije razumljivim umu in srcu v preprostem, plemenitem jeziku.

Profesor in čuvaj fizikalnega kabineta (1826-1839)

Po smrti direktorja observatorija opazovalca sončevih peg P. Thaddäusa Derflingerja (1748-1824) so dekani filozofskih študij, direktorji konvikta in observatorija Kollerja poklicali nazaj v opatijo kot profesorja naravoslovja na filozofskem inštitutu v šolskem letu 1824/25. V začetku novembra 1824 je začasno prevzel katedro, leta 1826 pa je po ustrezni pripravi prevzel še stolico fizike. 17. februarja 1827 je na liceju v Linzu opravil rigoroz za oba predmeta z zelo dobrimi rezultati, po katerih ga je komisija potrdila za rednega profesorja obeh predmetov.

Med 19. in 26. septembrom 1837 sta se Koller in profesor botanike z mineralogijo v Kremsmünstru Basilius Schönberger (1807-1850) udeležila naravoslovnega zbora (15. *Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte*) v Pragi. Koller je o žalostnem stanju praškega observatorija 15. septembra 1837 pisal sodelavcu Augustinu Reslhuberju.¹⁰

Domala poldrugo desetletje je Koller skrbel za fizikalni laboratorij v opatiji.¹¹ Pri tem je med drugim nabavil več naprav povezanih s sodobnimi vakuumskimi tehnikami:

⁹ *Provinzial-Handbuch 1848*, 354-355; Kieweg, *Das ehersame*, 87; Reslhuber, *Eine Lebensskizze*, 354

¹⁰ Fellöcker, *Geschichte*, 266

¹¹ Fellöcker, *Geschichte*, 258-261

Leta 1833 je dobil *Windbüchse*, škatlo z vetrovi, v resnici zračno (vetrno) puško, ki jo je okoli leta 1779 zasnoval prodajalec železnih izdelkov urar Bartolomeo Girardoni (1729/1744-1799). Od leta 1780 so jo uporabljali tudi v habsburški armadi. Kollerju jo je podaril samostanski ekonomist Friedrich Häusler. Ob njej je Kollerju prav prišla še naprava za prikaz Mariottovega zakona za stisnjen in razredčen zrak.¹²

Imel je Plateaujev anorthoskop, od 8. decembra 1835 pa še podoben Stampferov stroboskop za ceno 4 fl.¹³

Leta 1827 si je omislil napravo za predstavitev vseh pomembnih elektro-magnetnih poskusov Oersteda, Ampèra in drugih kot tako imenovani Ampèrov okvir izdelan po navodilih Baumgartnerja glede na opis priobčen v prvem zvezku Baumgartnerjevega in Ettingshausnovega dunajskega časopisa *Zeitschrift für Physik und Mathematik* leta 1826. Zanj je odštél 200 fl.¹⁴

Koller postane šef zvezdarne

Po nepričakovani smrti Derflingerjevega naslednika astronoma patra Bonifacija Schwarzenbrunnerja (1790-1830) je Koller prevzel vodenje observatorija. Zato se je odpovedal katedri naravoslovja ob koncu šolskega leta 1830, medtem ko je do konca študijskega leta 1839 obdržal predavanja fizike. Sedemnajst let je nadvse preudarno vodil opazovalnico.

Po smrti opata Josepha Altwirtha 4. maja 1840 so pri volitvah novega opata 23. septembra 1840 številni glasovali za Kollerja, absolutna večina volivcev pa ga ni izbrala v strahu, da bi njegova strogo znanstvena usmeritev onemogočila učinkovito upravo. Koller ni posebno zameril košarice, saj je bil novoimenovani opat Thomas Mitterndorfer (1797-1860) od nekdanj njegov pristen prijatelj. K njemu je pristopil z iskreno prisrčnostjo. Njun bratski odnos je nespremenjeno botroval harmoniji celotne opatije.

Ko so po smrti direktorja dunajskega observatorija Josepha Johanna edlera Littrowa (1781-1840) iskali zamenjavo, je opat Thomas pri ministrstvu priporočil Kollerja. Po dolgih pogajanjih ni bil izbran, a je že sama kandidatura počastila njegove zasluge za astronomijo. Leta 1842 je bil pač izbran Littrovov sin Karl edler Littrow (1811-1872), ki se seveda ni branil sodelovanja s Kollerjem.

1. marca 1843 je opat Thomas imenoval Kollerja za namestnika direktorja filozofskega študija in direktorja študentskega doma (konvikta), seveda pa je še nadalje ostal vodja direktorata observatorija. Koller je s svojim odličnim znanjem vodil študij-sko in izobraževalno ustanovo s tako previdnostjo, da so njegovo delo oblasti večkrat pohvalile. 13. decembra 1846 ga je čislal sam cesar dobrodušni Ferdinand, dolgoletni varovanec Kranjca Jožefa Kalasanca barona Erberga.

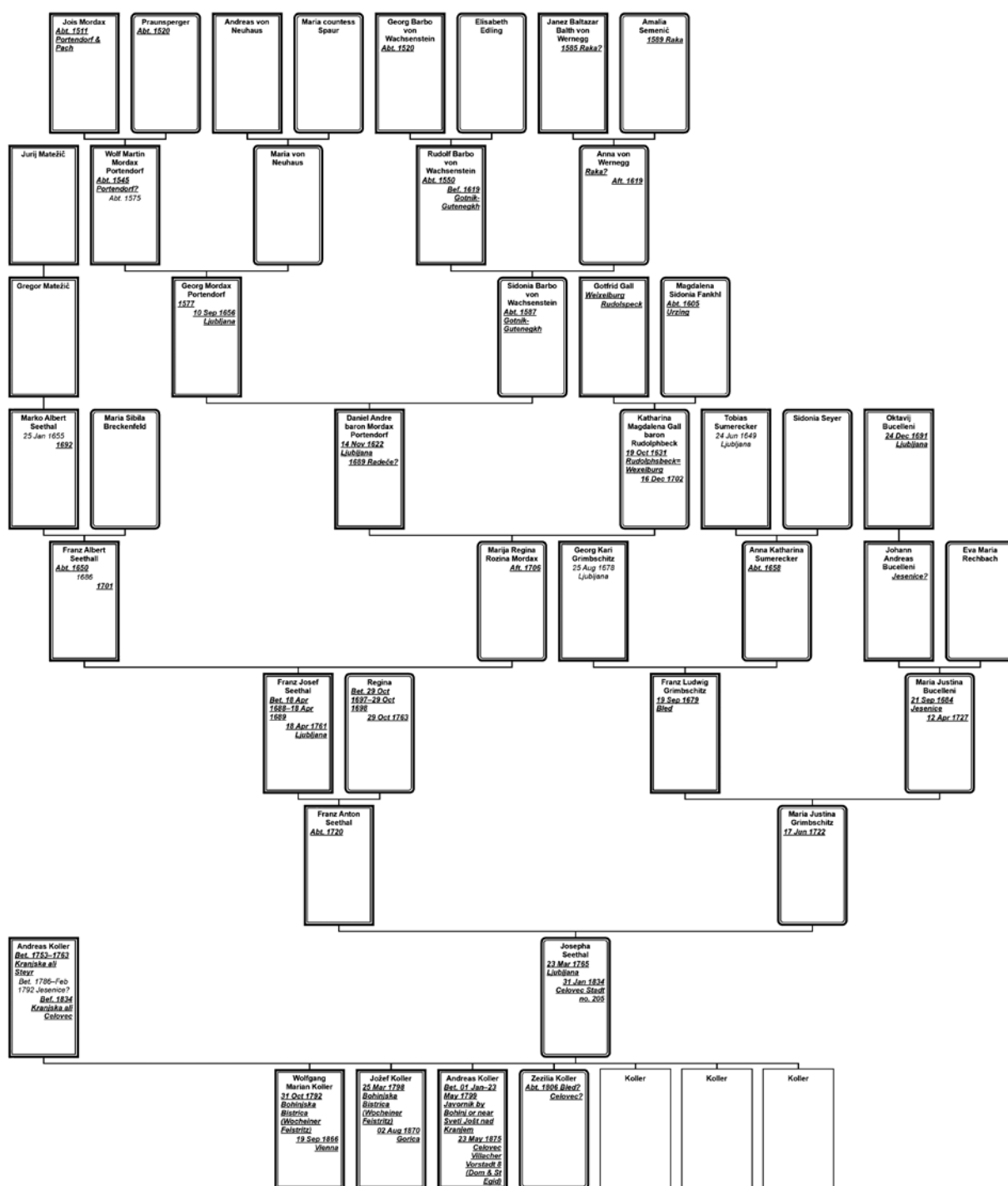
Koller je predaval v elegantnem jeziku. Odlikovala ga je stroga logična doslednost, ostrina presoje in izčrpna temeljitost. Bil je dobro usposobljen teoretik in odličen eksperimentator. Vneto se je lotil vsakega novega odkritja in izuma, ga uporabljal na svojih predavanjih in pokazal njegov pomen v teoriji ali praksi. Ko je študentom predstavil novo Oerstedovo in Faradayevo odkritje medsebojnih vplivov električnega toka in magnetizma, je dejal: "Gospodje, ta izum ima pred seboj veliko prihodnost!" Več študentov se je muzalo, ne zavedajoč se, kako naj bi ta navidezno majhna stvar sploh postala pomembna; in glej, čez nekaj let je sledila uporaba v telegrafiji, s katero misli ljudi urno prenašamo do najbolj oddaljenih točk.

Koller je za demonstracije nabavljal potrebno opremo in pripomočke ob posodabljanju fizikalnega kabineta in naravoslovne zbirke. Ko je leta 1830 prevzel vodenje observatorija, je bila njegova prva skrb pod vodstvom direktorja J. J. Littrowa in profesorja S. Stampfera dopolniti meritve poldnevnikov, ki so jih začeli v dobi cesarja Franca I. Meritev še ni bila povsem uspešna zaradi težav svojevrstne zasnove opazovalnice. Nalogo je opravil v popolno zadovoljstvo, tako da so se julija 1831 lahko začela redna opazovanja, ki so se nato nadaljevala brez prekinitev. Med drugim je določil potek standardne ure, lokacijo in napake poldnevnega kroga. Leta 1829 je določil geografsko dolžino svo-

¹² Fellöcker, *Geschichte*, 259

¹³ Fellöcker, *Geschichte*, 260

¹⁴ Fellöcker, *Geschichte*, 261

Kollerjeva družina po vseh vejah v povezavi s papežem iz rodovine Barbo (Vir: Risba pisca)

jega observatorija Kremsmünster z opazovanjem zvezde Alfa Kentauri in dognal razliko glede na observatorij v Parizu.¹⁵ Meril je lego lune, zvezd glede na Luno, planetov in številnih zvezd stalnic.

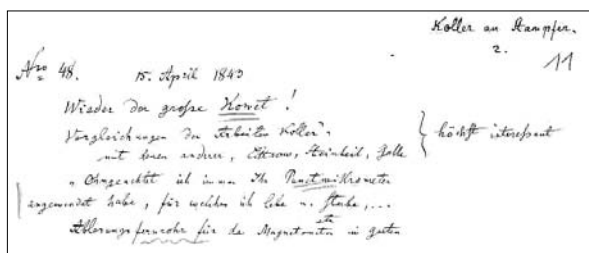
Leta 1831 je Koller uporabljal rotundo s kamnitim stebrom in vrtečo se kupolo na zgornjem delu svoje opazovalnice, prilagojeno za prenosno ekvatorialno (paralaktično) montažo teleskopa. Dobil jo je od Politehniškega inštituta na Dunaju s pomočjo opata Josepha Altwirtha. Imel je odprtino objektivna 28 linij (po 1/12 dunajskega palca, torej

¹⁵ Fellöcker, *Geschichte*, 244

zaslonko blizu 6 cm), 9-palčni sferni (urni) kotomer in 12 palčni deklinacijski krožni kotomer. Istega leta je skupaj s profesorjem Simonom Stampferjem dokončal namestitev zelo natančnega teleskopa z lečami Fraunhoferja, s katerim so od takrat naprej opazovali zlasti komete.

“Astronomske novice” Heinricha Christiana Schumacherja (1780 – december 28, 1850 Altona pri Hamburgu) so v zvezkih VIII do XXV prinesle številne rezultate Kollerjevega dela.

Od leta 1831 do 1834 in celo do 1836 je Kollerju pri astronomskih opazovanjih pomagal kolega benediktinec Wolfgang Danner (1792-1854), ki je kot profesor matematike na njunem liceju predaval teoretično in praktično astronomijo. Novembra 1834 se jima je na Kollerjevo pobudo pridružil benediktinec Augustin Reslhuber (1808-1875), potem ko je med letoma 1831-1832 opravil teološke študije na dunajski univerzi ob usposabljanju pri profesorju višje matematike Andreasu pl. Ettingshausnu, leta 1833 pa doštudiral astronomijo pri direktorju J. J. Littrowu. Reslhuber je postal Kollerjev adjunkt pri opazovalnici. Od leta 1840 jima je kot asistent pomagal pater Sigismund Fellöcker (1816-1887). Večje število pomočnikov je omogočilo razširitev obsega dela observatorija.

Koller o velikem kometu v pismu Fellöckerja 15. 4. 1843 (Direktions-Archiv der Sternwarte Kremsmünster), foto: dr. Amand Kraml.

Profesor Simon Stampfer je v prazničnih mesecih od 1831 do 1847 skoraj vsako leto obiskal observatorij kot iskreni prijatelj in svetovalec. Skupaj so med drugim merili poldnevni (meridianski) krog in:

- določili koordinate opazovališča;
- zgradili novo meridiansko opazovališče 918 dunajskih klafter južno od opazovalnice, ki je bila za nočno opazovanje osvetljena s posebno svetilko;

- trigonometrično določili razdalje novega opazovališča od središča poldnevnega kroga;
- pritrtdili zakrivljene niti na mikrometer poldnevnega kroga;
- raziskali ukrivljenost teleskopa;
- raziskali oblike stožcev osi vrtenja v meridianu za določitev popravkov;
- pritrtdili naprave za priročno določanje sprememb položaja alidade (ravnila vrtljivega okrog vijaka za določanje višine daljnega predmeta).

Meritve so izvajali pretežno po novih metodah profesorja Stampferja. Leta 1837 je Stampfer prvič izvedel svojo zamisel o mikrometru s svetlobno točko sredi vidnega polja za lažje opazovanje šibko osvetljenih teles, predvsem kometov.

Ko je leta 1836 pričakovana vrnitev Halleyjevega kometa (z obhodno dobo 75,3 let) vzbudila splošno pozornost astronomov, sta Koller in Stampfer ponoči med 21. in 22. avgustom domala v isti minuti prva v nemško pišočin deželah opazila komet, ki sta ga nato vneto merila.

Jeseni 1836 se je v kremsmünstrsko šolo vpisal sin Andreasa Ettingshausna, poznejši graški botanik Constantin. Njega dni je bil oče Ettingshausen, prav tako nekdanji gojenec gimnazije Kremsmünster,¹⁶ prezaposlen z urejanjem učbenika fizike in pripravo Cauchyjevega dela v povezavi s poznejšo graško disertacijo Franca Močnika. Zato ga je prijatelj Koller obveščal o sinovi uspešnosti.

Leta 1837 in 1838 je Kollerjeva opazovalnica odobrila pobudo kraljevega Britanskega astronomskega društva za sodelovanje pri izboljšanih meritvah položajev številnih zvezd stalnic za izpolnitev kataloga “Britanskega združenja za napredek znanosti”, podobno kot se je Valvasorju godilo poldrugo stoletje prej.

Leta 1842 je Koller seznam 208 na novo izmerjenih položajev zvezd opazovanih z meridiana Kremsmünstra za leto 1840 objavil v 12. zvezku *Memoirs of the (British) Royal Astronomical Society*. Pod Kollerjevim vodstvom pa je njegov pomočnik Sigismund Fellöcker dopolnil zvezdni atlas

¹⁶ Folk, Holovatch, *Crossing borders*, 4

berlinskega astronoma Johanna Franca Enckeja (1791-1865).

Astronomovo okno v vesoljni svet se odpre poleti 1838

Spomladi 1838 je Koller sprejel povabilo profesorja Andreasa pl. Ettingshausna za pot skozi severno Nemčijo in tedanjo Dansko preko Hamburga v London in Pariz, kar je bila zaželena priložnost za osebne stike z znanstveniki, s katerimi si je že dolgo dopisoval. Kje nabrati denar za kritje stroškov tako pomembnega potovanja? Opat Joseph Altwirth je dal veliko in prijatelji so pomagali, saj je Koller za razliko od Hallersteina in J. Stefana prav rad potoval. J. Stefan je seveda odraščal v veliko skromnejšem okolju, kjer so bila obsežna potovanja nedosegljiv luksuz.

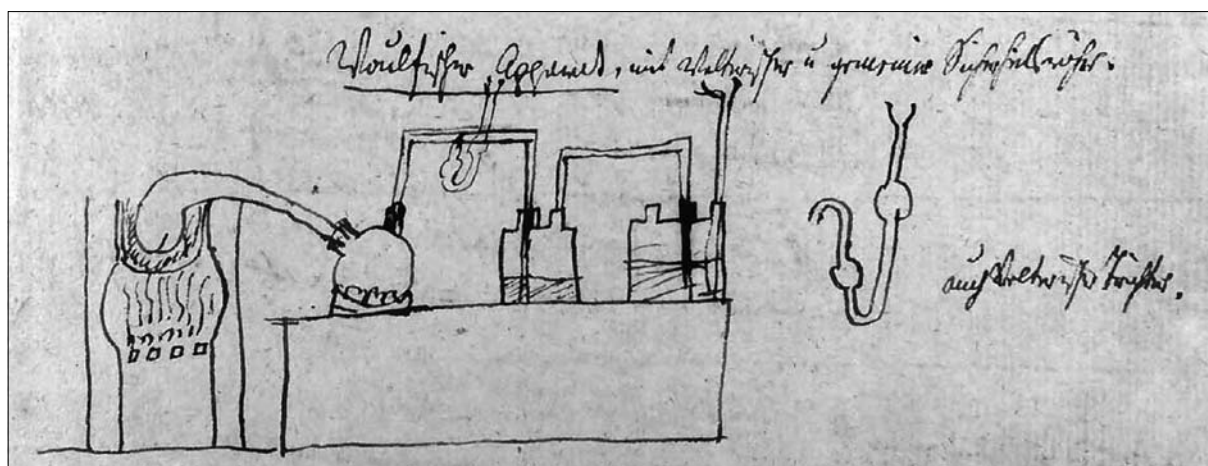
Za sopotnika se je sprva pripravljval Baumgartner, vendar je leta 1833 zbolel na grlu in omejil svoja dunajska predavanja, zato je odpovedal udeležbo na potovanju.¹⁷ 18. julija 1838 so Andreas Ettingshausen, Marian Koller in lvoški profesor fizike dr. Avgust Kunzek pl. Lichten (1795-1865) odpotovali z Dunaja v Prago, kjer so obiskali profesorja fizike z uporabno matematiko na univerzi Ferdinanda Hesslerja (1803-1865 Dunaj), profesorja mehanike in fizike na politehniku Karla Wersina (1803-1880) in profesorja matematike na politehniku Christiana Dopplerja (1803-1853), ki sta mu ducat let pozneje zavdala prav Ettingshausen in

Petzval. Seveda so se izogibali stikom z odstavljenim praškim univerzitetnim profesorjem filozofije religije, matematikom Bernardom Bolzanom.

Nato so se Koller in sopotnika nastanili v berlinskem hotelu *De Russie*. Tam so 22. 7. 1838 in naslednji dan uživali v družbi mladega Ettingshausnovega in Enckejevega švicarskega študenta Johanna Rudolfa Wolfa (1816-1893 Zürich), pozneje poglavitnega raziskovalca sončevih peg, in njegovega dunajskega prijatelja pravnik-politika frankfurtskega parlamenta leta 1848 Josepha Edler von Würtha (1817-1855).¹⁸

Koller je v Berlinu s sopotniki, Wolfom in Würthom najprej obiskal observatorij, žal pa ni srečal slavnega direktorja Enckeja. Johann Gottfried Galle (1812-1910), ki je leta 1846 prvi namenoma opazoval planet Neptun po računih Urbaina Jeana Josepha Le Verrierja (Leverrier), je bil prijazen vodnik po sobanah odlično opremljenega observatorija. Kollerjev predhodnik benediktinec Dom Placidus Fixlmillner (1721-1791) je med prvimi astronomi izračunal orbito Urana.

Dneve do 25. julija so popotniki izkoristili za obisk mehanikov, kot so bili nekdanji optik Alexandra von Humboldta August Daniel Oertling (1803-1866) z vajencem polbratom pozneje londonskim optikom Ludwigom Augustom Friedrichom Oertlingom (1818-1891), proizvajalec mikroskopov Friedrich Wilhelm Schiek (1790-1870) in

Skica steklenice irskega kemika-mineraloga Petra Woulfeja (1727-1803) v Kollerjevih predavateljskih pripravah (Koller-Manuskripte 15a, foto: Amand Kraml)

¹⁷ Folk, Holovatch, *Crossing borders*, 4

¹⁸ Wolf, Larcher, *Rudolf Wolfs Jugendtagebuch*, 3, 72

Wilhelm Hirschmann senior (1777-1847). Sprejeli so jih tudi Enckejev berlinski astronom slaven po zemljevidih Marsa in Lune dr. Johann Heinrich von Mädler (1794-1874), kemik-kristalograf Eilhard Mitscherlich (1794-1863) in prvi židovski član Berlinske akademije Peter Theophil Riess (1805-1883), ki je 23. aprila 1834 prinesel Ettingshausnovo pismo Kollerju v Kremsmüster čeravno sta Riess in Ettingshausen zagovarjala nasprotni teoriji elektrike. Pri Magnusu so izpeljali več poskusov s stiskanjem vode in različnih plinov ter zvokom sirene pod vodo, ki jo je Koller uporabljal tudi pri svojih predavanjih.

Iz Berlina so 25. julija ponoči odšli v Hamburg, kamor so prispeli čez dva dni. Med sprehodom po mestu so pohodniki opazili stavbo, ki so jo takoj prepoznali kot opazovalnico; to je bil observatorij navigacijske šole, katere direktor nekdanji britanski astronom Carl Ludwig Christian Rümker (1788-1862) je goste sprejel zelo prijazno in jim svetoval, kako naj izboljšajo svoj observatorij.

Ob 11. uri zjutraj so obiskali konferenčnega svetovalca H. Schumacherja v Altoni, slavnega urednika časopisa *Astronomische Nachrichten*, ki je po najtoplejšem pozdravu popotnikom povedal, da se bo naslednji dan oglasil pravkar imenovani novi baron John Herschel, povratnik iz Južne Afrike. Zato naj popotniki odhod v London odložijo za nekaj dni.

Medtem so spoznali Hendrika Johana Kesselsa (1781-1849) v tedaj danski pozneje pruski in nemški Altoni ter brate Adolfa (1806-1871) in Georga Repsolda v Hamburgu. Obiskali so Schumacherjevo odlično zbirko instrumentov vključno s planimetrom.

29. julija je na prijateljski večerji Schumacher medsebojno seznanil popotnike, sira Johna Herschla, Kesselsa, poznejšega Schumacherjevega naslednika v Altoni in pri urejevanju revije *Astronomische Nachrichten* Christiana Augusta Friedricha Petersa (1806-1880), Rümkerja in brate Repsold. Naslednji dan so obiskali delavnico bratov Repsold, v kateri so sestavljali velik meridianski krog kot veliki pasažni instrument za opazovalnico Friedricha Georga Wilhelma pl. Struveja (1793-1864) Pulkova (Pulkowa) 19 km južno od Peterburga. John Her-

schel si je podrobno ogledal objektiv refraktorja 380 mm s slovitega inštituta leta 1826 umrlega J. Fraunhoferja v Münchnu. Koller je kmalu naročil naprave pri mojstrih, ki jih je spoznal med potjo. Herschel je medtem obiskal Gaussa v Göttingenu in v sosednjem Hannoveru svojo slovito teto astronomko Caroline Lucretia Herschel (1750-1848).

Po prijetnem poslavljanju od prijateljev v Altoni in Hamburgu so 1. avgusta pluli na parniku za London v družbi Johna Herschla.¹⁹ Ladja se je morala spoprijeti z udarnimi vetrovi, zato so popotniki v London prišli šele ob 18. uri 3. avgusta.

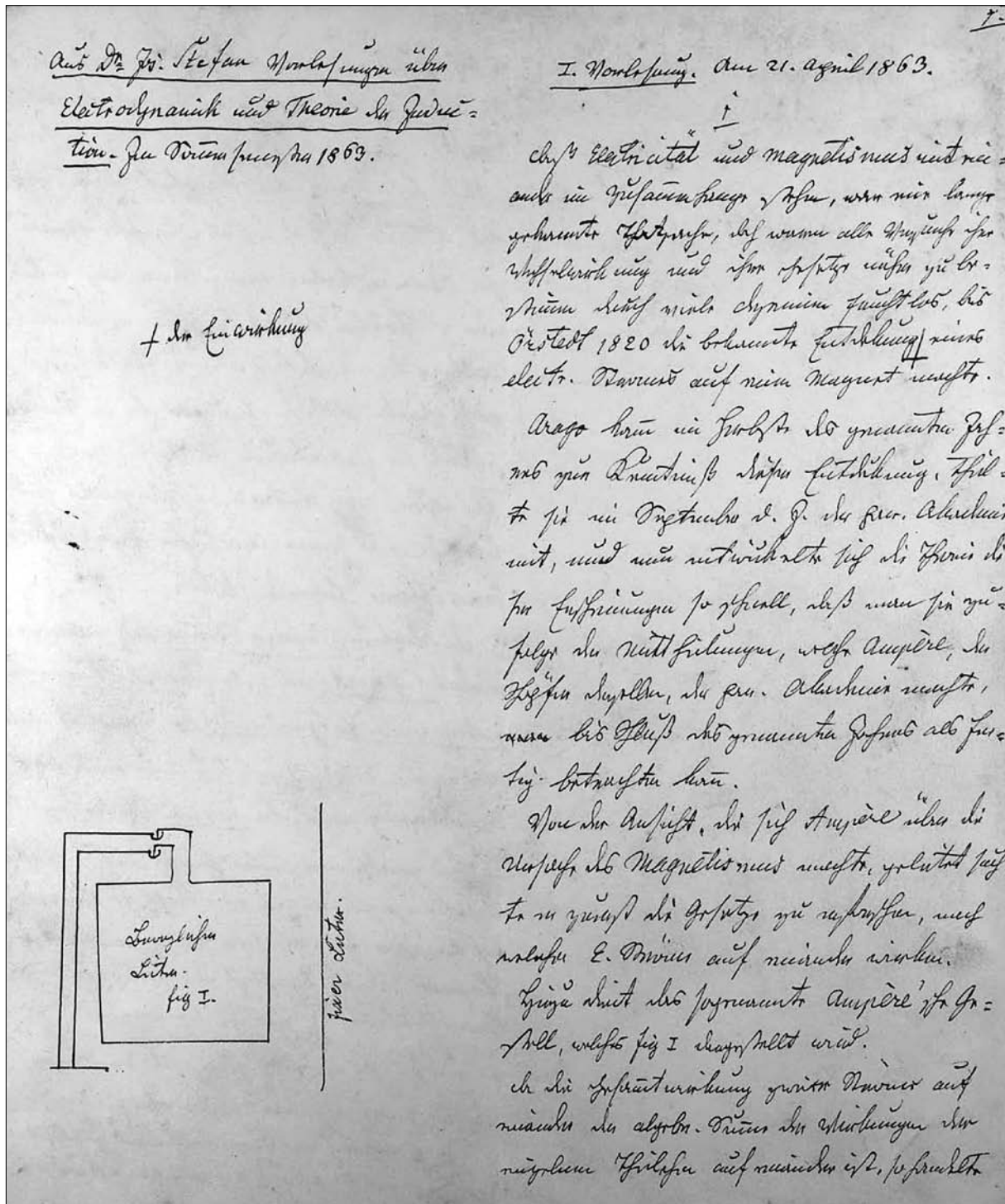
4. avgusta je sledil obisk leta 1832 ustanovljene galerije Adelaide, polne praktične znanosti razstavljenih predmetov združujočih poučevanje z zabavo. S številnimi predmeti fizike, naravoslovja, kemije in tehniških ved jih je seznanil vodnik Edward Marmaduke Clarke (1805/1806-1859), soustanovitelj Londonske družbe za elektriko. Clarke je ustanovil svoje podjetje z instrumenti in majhnim gledališčem v bližini galerije Adelaide. Leta 1840 je bil imenovan za predavatelja v sami galeriji Adelaide, kar mu je omogočilo dodatno oglaševanjem lastnih izdelkov.

6. avgusta so Koller in sopotnika zajtrkovali pri Johnu Herschlu. Obedi so se udeležili še predsednik kraljeve Astronomske družbe Francis Baily (1774-1844), Wheatstone in Babbage; slednji je goste popeljal v svojo hišo in jim razložil načrtovani računalniški stroj desetletje po svojem obisku Postojne in Dunaja. Babbage je obiskal Postojnsko jamo in se oskrbel z zbirko proteusov. 17. januarja 1828 se je v knjigi postojnskih gostov podpisal na poti iz Firenc proti Dunaju in Berlinu. Od 30. avgusta do 6. oktobra 1828 sta bila tudi Humphry Davy in zdravnik John J. Tobin v Ljubljani, nato pa sta na poti do Trsta prečkala postojnsko območje; pozneje sta se na poti nazaj znova zadržala v Postojni do 13. oktobra 1828.²⁰ Babbage ali Zoisov prijatelj Davy sta se ob takšnih priložnostih morda že srečala s Kollerjem, saj je tudi Koller rad obiskoval svoje rojstne kraje. 22. oktobra 1825 je Koller s potovanja po Beneškem v samostansko zbirko Kremsmünster prinesel človeško ribico (*Proteus*

¹⁹ Fellöcker, *Geschichte*, 269

²⁰ Južnič, *Babbage's calculating*, 215-216

Kollerjevi zapiski Stefanovih predavanj o elektrodinamiki in indukciji z uvodno skico Ampèrove naprave (Koller-Manuskripte 32, foto: Amand Kraml).

anguinus). Dal jo je uloviti v Magdalenini jami pri Postojni, ohranil pa jo je do avgusta 1828. Oktobra 1828 je v samostan prinesel drugega proteusa, ki je živel do julija 1829.²¹ Opazovanje proteusov je

Koller nekako podedoval od svojega patrona Zoisa, ki je sicer človeške ribice njega dni nabavljaval s svoje posesti pri Stični. Poleg številnih drugih združenj je bil Koller kot zaveden Bohinjec namreč tudi član kmetijskih družb (Landwirthschafts Gesellschaften) Zgornje Avstrije, Spodnje Avstrije in Kranjske, prav

²¹ Fellöcker, Geschichte, 145

tako pa član Muzejskega društva (*Landes-Museums Verein*) Zgornje Avstrije, bržkone pa tudi Kranjske, Hohenwartovemu vabilu na ljubo.²²

Naslednji dan so londonski popotniki obiskali kabinet Charlesa Wheatstoneja (1802-1875) v Somersethouse. Na ogled jim je postavil elektromagnetni telegraf, svoj govorni aparat, napravo za določanje hitrosti svetlobe, napravo za interferenco zvoka itd. Sledil je obisk meteorologa Johna Davida Robertona, pomožnega tajnika Kraljevega društva, ki mu je Koller predal meteorološke meritve narejena za Herschla v Kremsmünstru. Ogleдал si je knjižnico društva z Newtonovim rokopisom in prvim teleskopom vred. Ob poznejšem obisku Bailyja mu je Koller predal seznam 208 fiksnih zvezd, ki ga je na meridianskem krogu na novo sestavil v Kremsmünstru.

Sledili so obiski Babbagea in Johnovega vnuka George Dollonda (1774-1852), kjer so si ogledali veliko lepih optičnih in fizikalnih instrumentov, predvsem nov polarizacijski instrument po konstrukciji Georga Biddella Airyja (1801-1892).

9. avgusta so potovali v Slough, Windsor, Eton. Na vrtu v Sloughu so si ogledali velikanski teleskop pokojnega sira Williama Herschla. Desetega avgusta so pri Faradayu občudovali veliko baterijo slovitega ljubitelja kranjskih Alp pokojnega sira Humphry Davya. Koller je 11. avgusta obiskal še observatorij v Greenwichu.

Naslednje dni so popotniki posvetili obisku znamenitosti Londona in ponovno obiskali galerijo Adelaide, ogledujoč si mikroskop polnjen s pokalnim plinom za projiciranje majhnih predmetov na zaslon z uporabo reflektorjev, povečevalnih leč v zabavo občinstvu do prvih desetletij filma. Za napravo je skrbel galerijski predavatelj kemije William Maugham, gotovo pa mu je pomagal Clarke.

15. avgusta je Koller obiskal nadporočnika Williama Samuela Stratforda (1791-1853), urednika navtičnega almanaha, ki je že objavil številna Kollerjeva dela. Koller je obljubil nadaljnje meritve observatorija v Kremsmünstru. 17. avgusta se je

Koller znova odpravil v Greenwich, kjer ga je dobrohotno sprejel sloviti direktor Airy.

Potem ko so po šestnajstdnevem bivanju obiskali znamenitosti Londona, znanstvene inštitute in muzeje ter se osebno seznanili z naravoslovci, so zapustili angleško metropolo in odpluli 19. avgusta proti Antwerpnu, od tam pa nadaljevali pot do Bruslja.

21. avgusta so obiskali direktorja bruseljskega observatorija Adolpha Queteleta (1796-1874), obiskali observatorij in muzej in naslednji dan preizkušali sevanje in optične iluzije anorthoskopa Josepha Plateau-a (1801-1883).

Wolf je zaman poskušal najti Queteleta nekaj tednov pozneje, 14. in 16. septembra 1838. Po postdoktorskem študiju na Dunaju od 29. septembra 1836 do 8. aprila 1838 je Wolf potoval v istem času kot Koller od konca julija 1838 do 31. decembra 1838, vendar v nekoliko drugačni smeri: Berlin-Potsdam-Brandenburg-Magdeburg-Halberstadt-Göttingen-Gotha, nato Bonn-Bruselj-Pariz-Ženeva-Nyon-Lozana-Payerne-Bern-Zürich.²³

Zvečer 22. avgusta so se Koller in njegovi spremljevalci odpravili v Pariz, kamor so 24. avgusta prispeli ob 8. uri zjutraj. Mesec dni pozneje, 24. septembra, je Rudolf Wolf prispel tja prav tako z vlakom in se ustavil v pariškem zahodnem predmestju Saint-Cloud in v St. Germain skupaj z Aeppljem, Schmidom, Kublijem, dvema Dunajčanoma in drugim moškimi imenovanim Koller.²⁴ Kasneje leta 1849 je Wolf dokazal zamisel grofa Buffona, tako da je iglo več kot 5000 vrgel na kvadratke šahovnice, da je izračunal približek $\pi = 3,1596$, kar se je močno dopadlo enem najboljših kranjskih matematikov Ivu Lahu stoletje pozneje.

Po obisku urarjev Henri-Prudence Gambeya (1787-1847) in Louisa François Clémenta Bregueta (1804-1883) je 27. avgusta 1838 Koller odšel na sestanek pariške akademije znanosti, kjer je spoznal učenjake kot so bili Arago, Bouvard, Savary, Poisson, matematik Leonhard Christoph Sturm (1669–

²² Fellöcker, *Geschichte*, 253

²³ Wolf, Larcher, *Rudolf Wolfs Jugendtagebuch*, 80; Lutstorf, *Professor Rudolf Wolf*, 10, 12, 16, 22-24

²⁴ Wolf, Larcher, *Rudolf Wolfs Jugendtagebuch*, 82

1719), kemik Michel Eugène Chevreul (1786–1889), zoolog André Marie Constant Dumeril (1774-1860), geolog Alexandre Brongniart (1770-1847), vulkanolog-botanik Jean-Baptiste Geneviève Marcellin Bory de Saint-Vincent (1778-1846), Babinet, raziskovalec faznih prehodov Cagniard de la Tour (1777-1859) in Alexander pl. Humboldt.

28. avgusta je Koller obiskal pariški observatorij, kjer mu je direktor Alexis Bouvard (1767-1843) prijazno razkazal instrumente. 3. septembra je Koller večer preživel pri Jacquesu Babinetu (1794-1872) ob optičnih poskusih namenjenih mavrici, kristalografiji in meritvam mas planetov.

4. septembra je Félix Savart popotnikom razkazal svoj muzej pri *College de France*, kjer je bil tudi Jean Claude Eugène Pécelet (1793-1857). Kasneje je sledil obisk pri Claude Pouilletu (1790-1868) na konservatoriju za umetnost in obrt. Štiri desetletja pozneje leta 1879 je Kollerjev varovanec J. Stefan v svoji najbolj znameniti razpravi določil temperaturo Sonca z meritvami Pouilleta in poskusi ženevskega profesorja Charlesa Soreta, da je izračunal prvo smiselno vrednost za temperaturo Sonca 5580°C.

Naslednje dni so popotniki obiskali Araga, Cauchyja, proizvajalca leč Charlesa Chevallierja (1804-1859) in hodili na izlete okoli Pariza. Cauchy se je pravkar vrnil iz Gorice, Ettingshausen pa se je z njim posvetoval glede optike že septembra 1834 v Pragi. Proti domu so se napotili 12. septembra čez Freiburg im Breisgau, kjer je v naslednjih dneh 15.-27. septembra potekalo 16. srečanje nemških naravoslovcev in zdravnikov. Tja so prispeli 16. septembra. Potem so se udeležili srečanj z učenjaki, kot so bili berlinski geolog Leopold pl. Buch, oxfordski geolog M. Buckland, münchenski botanik dr. pl. Martius, baselski raziskovalec električne polarizacije dr. Schönbein, heidelberški fizik predsednik oddelka srečanja za fiziko-astronomijo-fizikalno geografijo Georg Wilhelm Muncke (1772-1847), würzburški kemik tajnik taiste sekcije würzburški profesor fizike s kemijo Gottfried Wilhelm Osann (1796-1866 Würzburg), optik Wilhelm Eisenlohr (1799-1872) s politehnike Karlsruhe. 20. septembra so odpotovali v Augsburg obiskati kanonika astronoma-meteorologa Augustina Starka (1771-1839). Starkova opazovanja Sončevih peg je pozneje

uporabil Wolf, čeravno Stark v svojo opazovalnico ni spuščal žensk, saj mu je vlečka neke hudomušne obiskovalke njega dni poškodovala pajkovo mrežo, s katero je skušal napovedovati vreme. Jeprški učitelj tako ni bil edini te baže.

V Münchnu je Kollerju in sopotnikom univerzitetni profesor matematike s fiziko Carl August pl. Steinheil (1801 Alzacija–1870 München) predstavil svoj popotni telegraf, centrifugalni stroj, heliotrop, magnetometer in idejo o novem heliostatu. Preostali del dneva je bil namenjen znamenitostim Münchna. 24. septembra sta se Ettingshausen in Koller na simpoziju v Freiburgu udeležila debat o strelovodu.²⁵

27. septembra zjutraj jim je sedem let poznejši zgodnji opazovalec Neptuna Johann Lamont (1805-1879) razkazal optične instrumente iz znamenite delavnice Fraunhoferja, naprave za določanje tlaka zraka in temperature, stroj za izračun loma, pripomoček za pretvorbo navideznih leg zvezd v povprečne; nov mikrometer na velikem refraktorju je pritegnil posebno pozornost. Istega dne so popotniki zapustili München. Koller se je čez Linz vrnil v Kremismünster, medtem ko sta pl. Ettingshausen in Kunzek nadaljevala pot na Dunaj.

Kollerjeva pot je prinesla najbolj razveseljive sadove. Kot odličen naravoslovec, ki je bil omejen v ozkem krogu (čeprav je imel že zelo lepe učne-opazovalne pripomočke), je bil v veliki meri v izoliranem položaju svojega delovnega mesta, samonikel v teoriji in praksi. Pomagal mu je zgolj povprečno usposobljeni mehanik, Učil se je pri ravnanju z instrumenti, ki jih je sproti pridobival. Na potovanju je Koller videl in se naučil veliko novega. Kolikor so bila sredstva na voljo, so bili novi instrumenti takoj kupljeni, drugi so bili naročeni. Kollerjev fizikalni kabinet je kmalu dobil zgledno opremo s same špi-ce tedanje tehnike in napredka naravoslovnih ved.

Osebnem poznanstvu najbolj odličnih strokovnih avtoritet je sledilo živahno dopisovanje, razpravljali so o novejših izumih in odkritjih, reševali dvome. Koller se je vrnil domov bogat s knjižnimi darili in obljubami za objave nadaljnjih meritev.

²⁵ Leuckart, Bericht, 63

Koller je bil z uspehom potovanja izjemno zadovoljen; botri zagotovljenih sredstev pa so si čestitali, da so ta denar znali prav vložili.

Šef zvezdarne žanje znanje

Leta 1842 je danski konferenčni svetnik C. H. Schumacher, ki je 8. julija odpotoval na Dunaj zaradi opazovanja popolnega sončevega mrka, nazaj grede obiskal Kollerja v Kremsmünstru; v samostanu je prebil nekaj dni. Gost je postal še posebej pomemben za observatorij, ker je s seboj nosil osem kronometrov, s pomočjo katerih je bila določena dolžinska razlika med Dunajem in zahodnejšim Kremsmünstrom 8" 59 s, kot izboljšava starejših meritev do napake 0,05.

Schumacher je prinesel tudi barometer, umerjen s tistim iz pariškega observatorija. Večkratna primerjava z Kollerjevim glavnim barometrom je pokazala absolutno napako +0,432 pariških črt, ki se uporablja za vsa opazovanja od takrat; seveda so izboljšali tudi starejše meritve.

Ko je prevzel vodenje opazovalnice, je Koller posebno pozornost namenil meteorološkimi opazovanjem in jim pripisal veliko večjo težo kot dotlej. V ta namen je nabavil nove instrumente in jih umeril. Povečal je število dnevnih zapisov in razširil sistem opazovanj, tako da so od leta 1831 merili zračni tlak, temperaturo, parni tlak, vlažnost zraka, vrsto-hi-trost-gostoto oblakov, smer in moč vetra, vrsto in količino padavin. Vsak dan so bile vključene beležke posebnih pojavov in kratka značilnost vremena.

Da takšno gradivo ni ostalo neizkoriščeno, so izračunali, sestavljali in objavljali v pregledne tabele ob koncu vsakega leta. Priobčevali so dnevna, mesečna in letna povprečja vseh opazovalnih podatkov. Od leta 1836 dalje je observatorij sodeloval tudi pri meteoroloških opazovanjih, ki so bila leta 1840 izvedena na predlog Johna Herschla v času enakonočij in solsticijev.

Leta 1840 in 1841 je Koller opravil zelo zaslužno delo z določitvijo urnega pretoka toplote za Kremsmünster iz bogatega materiala temperaturnih opazovanj od 1820 do 1839 po Besselovi metodi za izračun periodičnih naravnih pojavov. Rezultate so leta 1841 objavili v letnem poročilu

muzeja *Francisco-Carolinum* v Linzu. V dodatku k temu članku je Koller priobčil tudi poročilo "O temperaturi izvirske vode v Kremsmünstru".

Podobno delo je leta 1843 končal Koller pod naslovom "O urnih spremembah parnega tlaka in vlažnosti v zraku" iz desetletnih meritvah s psihrometrom od 1833 do 1842 v Kremsmünstru. Gradivi je dal tiskati v letnem poročilu muzeja *Francisco-Carolinum* v Linzu leta 1843. Delo je bilo toliko bolj zaslužno, saj se je dotlej le nekaj serij opazovanj nadaljevalo tako dolgo brez prekinitev beleženja tlaka in relativne vlage.

Na predlog velikih učenjakov Aleksandra pl. Humboldta in Friedricha Gauša so v četrtem desetletju 19. stoletja preiskave zemeljskega magnetizma pritegnile splošno pozornost naravoslovcev. V nekaj letih so to vejo naravoslovnih raziskav razvili v samostojno znanost. Tudi Koller ni želel zaostajati z lastnim prispevkom k raziskovanju skrivnostne magnetne sile Zemlje. Magnetni observatorij je ustanovil avgusta 1839. Po nastanku je bil drugi v Habsburški državi potem, ko ga je v Milanu prvi razvil Kollerjev prijatelj, nekdanji kremsmünsterski dijak Kreil. S postavitvijo Gaussovega magnetometra na štirinožne palice so se lotili opazovanj sprememb magnetne deklinacije. Leta 1840 je dodal še bifilarni (dvonitni) aparat s 25-funtsko palico za opazovanje sprememb v vodoravni intenziteti.

Od leta 1815 so občasno določali magnetne deklinacije z deklinatorijem Geoga Friedricha Branderja (1713-1783), od leta 1832 pa redno na začetku ali koncu vsakega meseca zjutraj in popoldne. Vendar to ni prineslo zelene zanesljivosti pri nepopolni postavitvi instrumenta. Prva opažanja z različnimi deklinatorijema (deklinajskega magneteta) je Koller izpeljal avgusta 1839 in še isto leto objavil v Gaussovih in Weberjevih *Rezultatih magnetne zveze* (*Resultate aus den Beobachtungen des Magnetischen Vereins*), ki so jih tiskali med letoma 1836-1841 pod uredniško palico Carla Friedricha Gaussa in Wilhelma Webra. Od oktobra 1840 nobena Kollerjeva meritev za zbirko iz Göttingena kot za kraljevo družbo v Londonu ni bila zapostavljena, razen če ni bilo posebnih ovir. Koller je pri tem napornem delu vpregel osebe opazovalnice, veliko profesorjev in mlajših gojencev samostana. Rezultate je priobčil v *Rezultatih magnetne zveze*

in v Lamontovih *Analih za meteorologijo in magnetizem Zemlje*.

Leta 1854 so v Kremsmünstru sestavili popolno zbirko vseh magnetnih opazovanj in določitev od leta 1839 do vključno 1850: »O magnetnem observatoriju v Kremsmünstru in rezultatih, ki jih je iz opazovanj iz leta 1839 do 1850 izbral P. Augustin Reslhuber, direktor opazovalnice«. Na Dunaju so jo tiskale državne tiskarne cesarskega dvora.

Junija 1841 je Koller na velikem opatijskem vrtu, daleč od vseh zgradb, zgradil leseno stavbo brez železa, v katero je trajno namestil Gaussov unifikarni (enonitni) magnetometer na štirinožne palice za določitev absolutne deklinacije in vodoravne jakosti. Občasno je izvajal absolutne določitve magnetnih količin in primerjave podatkov te naprave z Lamontovimi variacijskimi aparati, nameščenimi v opazovalnici.

V začetku leta 1841 so stanja variacijskih instrumentov začeli beležiti trikrat na dan ob 8:00, 14:00 in 20:00 po Göttingenskem času. Opazovanje se nadaljuje še danes, tako da ima opazovalnica Kremsmünster najdaljši neprekinjeni niz dnevnik magnetnih opazovanj na območju nekdanjega habsburškega cesarstva.

Pred imenovanjem na Dunaj je Koller spodbudil tudi nakup inklinatorija mojstra Repsolda, ki je bil dokončan šele leta 1848. S temi instrumenti je Koller v letih 1848 in 1849 na Dunaju večkrat določil deklinacije in rezultate junija 1850 poslal v opazovalnico. S podporo opata Thomasa Mitterndorferja je zagotovil prenosni teleskop z odprtino leč 19' 5" in goriščno razdaljo 21 centimetrov za magnetno opazovalnico ob zlatem žepnem kronometru H. Kesselsa evidentiranem pod št. 1304.

Kollerjeva opazovalnica in vse znanstvene zbirke, povezane z njo (kolekcije naravoslovja, fizikalni kabinet, naravoslovna knjižnica), so bile izjemno bogastvo. Nekatere veje je popolnoma preoblikoval, magnetni observatorij postavil na novo. Tako bo doba njegovega dela vedno ostala ena najbolj sijajnih v analih kolegija in opazovalnice.

Bohinjec posodablja tehniške šole in univerze

Kollerjeva znanja in dosežki kot profesorja in astronoma ter njegove zasluge med vodenjem dobro obiskane znane izobraževalne ustanove so odmevale v najširših krogih. Tako se je zgodilo, da je po smrti dvornega svetnika opazovalca sončevih peg in mrkov piarista Franca Cassiana Hallaschka (František Ignác Kassian Halaška, 1780-1847) kandidiral za njegovega naslednika na položaju dvornega svetnika referenta komisije za študije. Sin nekdanjega direktorja idrijskega rudnika Karl Borromäus Rudolf grof Inzaghi je Kollerja obiskal v Kremsmünstru 22. septembra 1847.²⁶ Pozornost komisije za izbor je bila tako usmerjena h Kollerju, 30. oktobra 1847 pa je bil res imenovan za vladnega svetnika referenta za filozofske tečaje Komisije za študijske zadeve (*Studienhofcommission*) kot predsednik filozofske fakultete cesarsko kraljeve dunajske univerze Ferdinanda I.

Ob veselju nad to počastitvijo je škof v Linzu Gregorius Thomas Ziegler (1770-1852) nastavil Kollerja na mesto pravega konzorcijskega svetnika za zasluge pri versko-moralnemu izobraževanju študentske mladine.

Koller je častni položaj prevzel v začetku decembra in se kmalu znašel v novi vplivni sferi. Da bi priznala in spoštovala Kollerjeve storitve v znanosti, ga je 26. januarja 1848 za svojega pravega člana izbrala cesarska akademija znanosti na Dunaju, ki jo je 1. februarja uradno ustanovil vrli cesar Ferdinand.

Ko je zapustil Kremsmünster, Koller ni imel pojma, kako usodno bo leto 1848 za državo, zlasti za Dunaj, podobno sodobnim negotovanjem proti rasizmu. Sredi vseh nevarnosti in pretresov je pogumno vztrajal na svojem službenem mestu in se konec oktobra le za nekaj dni pred grozečimi prekucuhi umaknil v opatijo Melk, od koder se je vrnil v začetku novembra.

Ko je bila leta 1849 Komisija za študijske zadeve razpuščena in so na njeno mesto postavili začasno ustanovljeno ministrstvo za bogoslužje in izobra-

²⁶ Fellöcker, *Geschichte*, 242

ževanje, je bil Koller tam zadolžen za srednje šole, politehničke, navtične in astronomske zavode.

29. oktobra 1849 se je zaradi začasnega zakona o reorganizaciji univerz Kollerjevo predsedovanje filozofske fakultete univerze na Dunaju končalo. Doktorski kolegij ni želel izgubiti svojega cenjenega in zasluženega člana upravnega odbora, zato je Kollerja v znak priznanja številnim in pomembnim službam znanosti in izobraževanja, z izrazom najglobljšega priznanja za osebne odlike z akklamacijo imenoval za člana doktorskega kolegija filozofske fakultete dunajske univerze in mu podelil doktorat za zasluge *de republica literaria optime meritis*.

Ko je bilo leta 1851 dokončno organizirano ministrstvo za bogoslužje in izobraževanje, je bil Koller izvoljen v ministrski svet.

27. maja 1859 je cesar Franc Jožef I. Kollerja počastil za 23 let zaslug. Tako je bil čislan profesor naravoslovnih ved, direktor opazovalnice in filozofskega inštituta Kremsmünstra, nato od leta 1847 v državni službi kot vladni svetnik-govornik pri Komisiji za študijske zadeve, po razpustitvi ud ministrstva za šolstvo, od leta 1851 ministrski svetnik za srednje šole, tehnične, navtične in astronomske zavode, zlasti zaslužen za briljantni hitri vzpon srednjih šol v monarhiji. Dobil je viteški križ cesarskega reda

Kollerjev portret z Leopoldovim križcem
(Direktions-Archiv der Sternwarte Kremsmünster),
foto: dr. Amand Kraml

Leopolda. Koller je s tem novembra 1859 napredoval tudi do višje plače ministrskega svetnika.

S svojimi odličnimi intelektualnimi sposobnostmi in neumornim navdušenjem je Koller pridobil temeljito in poglobljeno znanje o vseh predmetih, ki jih je obravnaval v naravoslovju, matematiki, fiziki, astronomiji, meteorologiji in zemeljskemu magnetizmu. Na Dunaju ni opustil zveze s samostanom in opazovalnico, ki mu je postala tako draga, ampak je ostal najbolj predan svetovalec in dobrotnik observatorija.

Vsako leto je, če sta poklicna dejavnost in zdravje dopuščala, obiskal svoj observatorij, kamor ga je vedno spremljal njegov zvesti prijatelj prof. S. Stampfer. V Kremsmünster je vedno znova prinesel zvrhan koš znanstvenih novic.

Koller se je izkazal za dobrotnika opazovalnice, saj je prispeval velik znesek za nakup novega refraktorja s 68 pariških linij široko odprtino objektiva leta 1857. Leta 1855/1856 je nabavil opazovalni dializni teleskop iz delavnice Simona Plößlla (1794-1868) s 37 linijami široko odprtino objektiva in goriščno razdaljo 40 centimetrov. Leta 1861 je po najnovejših načelih Gustava Starkeja (1832-1917), vodje astronomsko-mehanične delavnice politehničnega inštituta na Dunaju, sestavil teleskop s 24 linijsko lečo in 24-palčno goriščno razdaljo, z deset palčnimi navpičnimi in osem palčnimi vodoravnimi krogi. Z darili je knjižnico bogatil s številnimi dragocenimi deli znanstvene vsebine.

Koller se po imenovanju v državno službo ni odrekel znanosti, ki mu je v času počitka postala nujna sprostitev. Leta 1849 je Koller celo nastopil kot docent na dunajski univerzi in predaval "o sferični astronomiji". Koller je rad obiskoval tudi predavanja mlajših profesorjev, deloma tudi za svoje izobraževanje, predvsem pa v poklon njihovi nadarjenosti. Zato se je Koller udeležil predavanj profesorjev optika Josefa Petzvala, matematika dr. Franca Motha (1802-1879), astronoma dr. Carla Hornsteina (1824-1882) in dr. Jožefa Stefana.

Zdravnik Ernst Wilhelm Ritter von Brücke (1819-1892) je Stefana priporočil svetovalcu na ministrstvu za šolstvo in bogoslužje Kollerju, ki se je vsaj šestih semestrov celotnega ciklusa predavanj

osebno udeležil v Stefanovi učilnici med letoma 1862-1864, zadnjega v družbi mladega L. Boltzman- na. Kot Kranjec je imel Koller posebno rad Slovenca Stefana, ki je v Celovcu končeval benediktinsko gimnazijo v času županovanja Kollerjevega brata Andreja (1850-1852) prebirajoč učbenike Kollerjevega sopotnika Kunzeka. Stefan je bil celovski dijak Andrejevega svaka slavista Antona Janežiča pod Robidovim benediktinskim razredništvom, kar je Kollerju še posebej godilo. Kollerjevo priporočilo je omogočilo njegovemu slovenskemu rojaku Jožefu Stefanu strmo pot navzgor v sam vrh evropske znanosti in tehnike. Po Kollerjevem priporočilu je prav Stefan postal leta 1863 najmlajši profesor fizikalno-matematične znanosti na dunajski univerzi in 9. marca 1863 so-direktor fizikalnega inštituta. 27. aprila 1865 je kot redni član dunajske akademije znanosti bil prvi prejemnik nagrade Ignaza Liebena, 1. oktobra 1866 pa direktor dunajskega fizikalnega inštituta po Ettingshausenovi upokojitvi, le ducat dni po Kollerjevi smrti.²⁷

Koller je leta 1866 na ministrstvu sodeloval z Johannom Nepomukom Kleemannom (1808-1885) profesorjem zgodovine in latinske filologije, ki je poučeval v Pragi, Gorici in kasneje v Ljubljani, kjer je bil tudi ravnatelj gimnazije do leta 1850. Leta 1867 je prav Kleemann zamenjal Kollerja. Kollerjev sodelavec je bil prav tako Eduard Tomaschek, ki je pozneje postal baron. Koller je sodeloval z ministrskim svetnikom Johannom von Fontano in kriptogemistom Ludwigom Samuelom Josephom Davidom, baronom Hohenbühel Heufler zu Rasen-Perdonegg (1817-1885) pod poveljstvom šefa oddelka pisateljem Adolphom vitezom Kriegsom (1819 Dunaj-1884 Dunaj), ki je pozneje postal baron.

V zadnjem poletnem semestru 1866 je Koller poslušal razlage sina zdravnika Johann viteza Oppolzera (1808-1871), dr. Theodorja Oppolzera (1841-1886), katerega predavanj Koller ni samo skiciral, ampak jih je doma popolnoma izdeloval in zapisal. Poleg tega je v svojem stanovanju postavil majhen observatorij za astronomijo in meteorologijo, kolikor je to dopuščal prostor. Instrumente si je priskrbel od najboljših mojstrov.

²⁷ Čermelj, *Josip Stefan*, 32; Vaniček, *Schematismus*, 3, 108; Šubic, *Dr. Josip Stefan*, 65; *Stefanov Arhiv*, 9. 2. 1863 str. IV & 20. 9. 1866 str. 11-12; Höflechner, *Ludwig Boltzmann*, 15

Koller je bil zelo dejaven in na sestankih redko manjkajoč član cesarske akademije znanosti; le v zadnjih dveh letih se je pojavljal manj. Zato mu je bilo blizu toliko članov akademije, na primer mineralog Franz Xaver Mathias Zippe (1791-1863) ali Karel Kreil (1798-1862) kot nekdanji študent astronomoma Boniface Schwarzenbrunnerja v Kremsmüstru, od julija 1851 direktor dunajskega centralnega inštituta za meteorologijo in magnetizem Zemlje. Kollerjeva prijatelja sta bila tudi predsednik akademije Andreas baron Baumgartner (1793-1865), mineralog Franz Xaver Maximilian Zippe (1791-1863) in še posebej s Kollerjem tako intimno povezan profesor praktične geometrije na dunajski politehniko po letu 1825 Simon Stampfer (1792-1864), ki je izumil in patentiral stroboskop kot iluzijo kitajskih gibljivih slik prednika sodobnega kina leta 1832/33, neodvisno od sočasnih dosežkov Josepha Plateauja (1801-1883).

Kollerjev poziv na častno uradniško mesto je seveda prejel enoten splošen aplavz. "To je pravi človek!" Je bil splošen glas: "Je odličen učitelj v čast kateri koli univerzi. Kot vodja študijske in izobraževalne ustanove najbolj pozna dobrobiti in pomanjkljivosti prejšnjega učnega sistema; strog znanstvenik najboljše ve, kaj znanost potrebuje."

Koller je bil priča velike spremembe, ki jo je doživelo izobraževanje v Habsburški monarhiji po pomladi narodov. S svojimi posegi na reorganiziranem ministrstvu za šolstvo je dobil nalogo, da razvije srednje šolstvo mimo dotodanjih gimnazij. Leta 1851 so nastale šestrazredne srednje šole – realke vključno z ljubljansko na Vegovi. Njihova stvaritev je bila domala izključno delo Kollerja, ki ga je do konca življenja gojil kot svojega rodnega otroka in si ga prizadeval izpopolniti. S podporo državnih skladov in prispevki korporacij so srednje šole hitro postale prva in najbolj zanesljiva podlaga za uspešen vzpon habsburške industrije.

Največ pozornosti je bilo uporabljeno za razvoj strokovnega vajeništva, pridobivanje učnih pripomočkov in izbiro primernih krajev v Habsburški monarhiji. Minister za bogoslužje in izobraževanje grof Leo Thun je na predavanju izrecno poudaril Kollerjeve zasluge "za hitro rast srednjih šol v Habsburški monarhiji".

Koller je zelo dobro razumel, da imajo srednje šole veliko prednost za enega najštevilčnejših slojev, za srednji razred, poskrbel pa je tudi za tiste, ki niso primerni za visoko izobrazbo ali pa je zaradi pomanjkanja sredstev ne morejo pridobiti. Zato je organiziral srednje praktične tečaje za obrtnike in vajence (zvečer, ob nedeljah in prazničnih dneh), tako imenovane nižje tehniške šole.

Kot nadgradnjo srednjih šol je preuredil dunajsko politehniko in za njo še graško, kjer so kmalu vzgojili Nikolo Teslo. Nad srednjimi šolami je politehniko, poznejše tehniške univerze, preoblikoval za nadaljnje izobraževanje različnih predmetov. Koller jih je v zadnjih letih urejeval z neumorno dejavnostjo in preudarnostjo. 28. novembra 1860 je profesorskemu kolegiju na vseučiliščnem ministrstvu izročil statut o reorganizaciji. Začela so se pogajanja, statut je poleti 1865 sankcioniral cesar in kolegij profesorjev je moral predložiti svoje zahteve. Prijava na vlogo je prispela na ministrstvo in vsi papirji so morali iti skozi Kollerjevo roko. Nič ni bilo preveč za njegovo delovno silo razuma in svoje odločitve je sprejel z običajnim prepričanim taktom in jih predstavil ministru. Imenovanih je bilo že več kot 20 profesorjev in že je bilo določeno, da bo reorganizirani inštitut nastopil z delom 1. oktobra 1866. Manjkalo je le nekaj sestankov in nova stavba je bila pripravljena. Kollerjeva živahna želja se je izpolnila, vendar pa mu ni bilo dano praznovati praznični dan otvoritve.

Izkušnje so pokazale, da je treba v sistemu srednjih šol spremeniti in izboljšati veliko stvari, kar je Koller hotel tudi storiti. Že v začetku leta 1865 je bil v učiteljskem svetu sestavljen načrt reorganizacije srednjih šol, ki je prišel v oceno ministrskemu svetniku Kollerju. Koller je prijateljem večkrat dejal: "Rad bi opravil ti dve nalogi, reorganizacijo politehniko in reformo srednjih šol, potem pa se umaknem v mir mojega dragega Kremsmünstra." Z veseljem je rešil prvo nalogo, drugo pa je prepustil svojemu nasledniku.

Koller je leta 1854 odšel v Trst, da bi tamkajšnja akademijo za navtično znanost in trgovino podrgel poglobljenemu pregledu. Na podlagi tega Kollerjevega stališča so izdelali podroben elaborat potrebne reorganizacije te ustanove na najvišjem mestu, ki je bila deležna najboljšega priznanja.

Leta 1857 je Koller obiskal popolnoma organizirano politehniko *cesarja Jožefa* v Pešti (danes tehniška in ekonomska univerza v Budimpešti), višje srednje šole v Pešti, Budi in Bratislavi. Od 31. oktobra 1857 do poletja 1861 je Simon Šubic poučeval na višji realki v Pešti, leta 1859/60 pa se mu je tam pridružil še bodoči učitelj Nikola Tesla Martin Sekulić.

Istega leta 1857 je ministrstvo za šolstvo na zahtevo ministra za notranje zadeve napotilo Kollerja kot svojega zastopnika za svetovanje o ustanovitvi srednjih kmetijskih in gozdarskih šol, kjer se je kot vodilni strokovnjak izkazal njegov mlajši brat gozdar Jožef Koller.

Leta 1859 je M. Koller v imenu ministra odšel v Gradec, kjer je *Joanneum* in tamkajšnja srednja šola podrgel poglobljenemu pregledu. Koller med takšnimi inšpekcijskimi pregledi ni bil zadovoljen zgolj z osebnimi obiski in preverjanji, ampak je vedno izstavljal natančna in izčrpna poročila o rezultatih ugotovitev. Na čelu izobraževalne oblasti ni nastopal kot birokratski funkcionar, ampak kot odličen šolnik, ki zna ceniti posebne in pogosto zelo svojevrstne okoliščine pouka.

Koller je igral tudi ključno vlogo pri ustanovitvi centralnega inštituta za meteorologijo in magnetizem Zemlje na Dunaju, ki mu je ves čas posvečal največjo pozornost. Zavod mu med drugim dolguje nakup knjižnice za njenega prvega direktorja Kreila in uvedbo dnevnik telegrafskih vremenskih poročil z več dobro izbranih opazovalnih postaj v Habsburški monarhiji vključno z Dežmanovimi ljubljanskimi meritvami. Koller je pridobil tudi dotacije za nadaljevanje tiskanja meteoroloških letopisov in še marsikaj.

Koller je bil zelo plemenit, pošten lik. Kot učitelj, učenjak in državnik se je vedno izkazal v svojem delu kot oseba v najplemenitejšem pomenu besed.

Sodelovanje z učenjaki povezanimi z domačo Kranjsko

Slovenski ali celo slovanski nacionalizem je bil slaba popotnica za napredovanje uradnikov cesarja Franca Jožefa po pomladi narodov. Niti Koller niti J. Stefan se nista rada izpostavljala v tej smeri. Se-

veda pa je bilo podpiranje slovenskih in kranjskih znanstvenikov v okviru Kollerjevih uradniških možnosti, medtem ko je Stefan vse prej kot pomagal graškemu profesorju Simonu Šubicu.

Kollerjevo sodelovanje z naravoslovnimi učenjaki na Kranjskem se je začelo z njegovim mecenom Žigo Zoisom. Nekdanji ljubljanski profesor Philip Neumann je predaval na dunajski politehniko, ki jo je organiziral Koller. Na Dunaju je Koller srečeval profesorja Jožefa Jenka, saj ju je družilo skupno prijateljstvo s Kopitarjem. Kersnik in guverner Marmont sta bila poglobitna ljubljanska učenjaka Ilirskih provinc, Kersnikov ljubljanski sodelavec, poznejši graški profesor fizike Karl Hummel, pa se je v Ljubljani poročil v pomembno plemiško družino.

Katoliški učenjaki so bili Cauchy med bivanjem v Gorici, njegov protežiranec Franc Močnik in Kersnikov pomočnik Peternel. Peternel je vodil po Kollerju ustanovljeno ljubljansko realko. Ti učenjaki si bili zavoljo svoje katoliške politične usmerjenosti Kollerju še prav posebej pri srcu: Cauchyja je srečal leta 1838 v Parizu, morda pa že prej v Pragi ali celo v Gorici.

Simon Šubic žal ni bil deležen posebne Kollerjeve milosti, čeravno ga je nekoliko podpiral Kollerjev prijatelj Andreas pl. Baumgartner. Bolj liberalni izobraženci, kot je bil oče Ernsta Macha pod Gorjanci ali ljubljanski profesor matematike in astronomije Leopold Karl Schulz edler Strassnitzki so bili morda benediktincu Kollerju manj po godu. Liberalni germanofili, kot so bili ljubljanski meteorologi ravnatelj ljubljanske gimnazije in nekaj časa še realke Heinrich Mitteis, Karl Dežman in njegova sestra Serafina Dežman prav tako niso bili Kollerjeve baže, čeravno je z njimi seveda sodeloval kot pobudnik dunajskega centralnega inštituta za meteorologijo in magnetizem Zemlje.

Ignac Klemenčič (1853-1901) bi morda postal Boltzmannov naslednik v Gradcu, če bi Koller živel dovolj dolgo. Kollerjev naslednik Kleemann je seveda še samega Boltzmannu zavrnil, češ da je graška profesura političen položaj, ki mu Klemenčič kot zaveden Slovenec ni kos. Boltzmannov svak Šantel in kranjsko-ljubljanski profesor Wurner sta bila prav tako premlada za blagodejni Kollerjev vpliv.

J. Stefanov vrstnik Nicolo Vlacovich je predaval v Kopru in nato v Trstu, kjer je Koller prej leta 1854 inšpiciral tamkajšnjo akademijo za navtično znanost in trgovino.

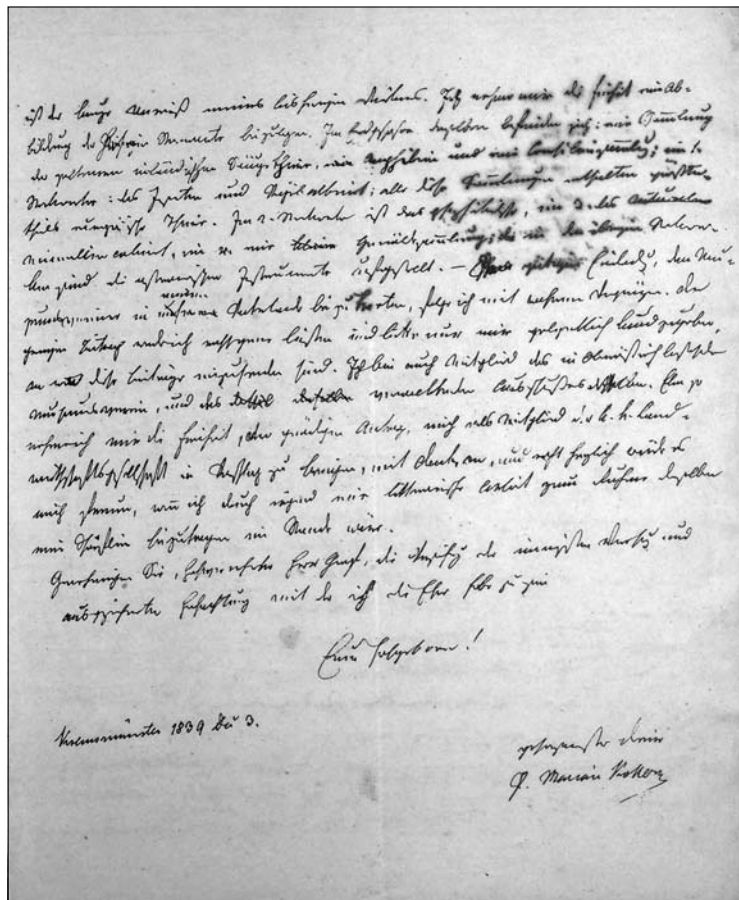
Koller je sodeloval tudi s kranjsko plemiško smetano. Kollerjev dopisnik grof Francis Joseph Hanibal Hohenwart se je poročil z baronico Margareto Erberg, mlajšo sestro Josepha Kalasanca Erberga. Frančišek Jožef Hanibal Hohenwart, podobno kot bratranec njegovega očeta Sigmund Hohenwart, je pogosto hodil na plezalne ture. Zaradi pretiranega pačenja je moral požreti številne šale, ko je igral Tulpenheima v Linhartovi gledališki Županovi Micki. Franc Jožef Hanibal Hohenwart je svoje posestvo na Kranjskem prepustil nečaku Karlu Sigmundu Hohenwartu, ki je končal študij prava na Dunaju in od februarja 1871 do oktobra 1871 vladal kot dunajski premier. Tako so se visoke politične funkcije prepletale z znanstvenimi uspehi kranjske družine Hohenwart. Karl Sigmund Hohenwart (1824-1899) je bil večkrat izvoljen za poslanca z glasovi slovenskih volivcev Gorenjskega volilnega okraja v letih 1872 do 1897. Čeprav ni zastopal ravno slovenskih pravic, je zagovarjal pravice dežele Kranjske. V svojem političnem dunajskem klubu je nasprotoval habsburškemu liberalcem v letih 1873/74, da bi organiziral svoje slovanske sosede vključno s staroslovenskim taborom. Oče Karla Sigmunda Hohenwarta, grof Andrej Hohenwart (1794-1881), je bil izvoljen na frankfurtskih parlamentarnih volitvah. Tja je aprila 1848 kot novomeški poslanec novega parlamenta potoval skupaj z Anastasiusom Grünom Antonom Auerspergom in drugimi. Praded Franca Jožefa Hanibala Hohenwarta, Ludovik Hohenwart (1693-1757) je objavil dve astronomski deli: o načinu opazovanja nebesnih pojavov in fizikalno-matematično razpravo o kometih. Anton Hohenwart (1731-1800) in Janez Hohenwart (1732-1771 Dunaj) sta oba poučevala filozofijo; prvi v Slavonski Požegi v letih 1767-1771, oziroma v Passau leta 1763 in v Theresianumu v letih 1764-1771. Trije bratje Anton, Janez in Sigmund Hohenwart so 4. oktobra 1759 darovali svojo novo mašo v jezuitski cerkvi svetega Jakoba v Ljubljani. Pet let po Bernardinovem slovesnem zagovoru njegove izpitne naloge leta 1754 so se člani družine Hohenwart znova združili okoli tistega prvovrstnega družabnega dogodka. Bernardin Hohenwart (1734-1779) je pri glavnem oltarju pomagal starejšemu bratu Sigmundu.

du. Njun brat Jurij Jakob Hohenwart (1724-1808) je Kolovec podedoval in ga pozneje prepustil sinu grofu Francu Jožefu Hanibalu Hohenwartu (1771-1844).

Koller in Franc Jožef Hanibal Hohenwart sta oba obvladala slovenski jezik, vendar sta si raje pisala v nemščini, kot je bila navada njunih dni. Čeprav sta bila sorodnika, sta se nagovarjala med seboj kot "visoki gospod", oziroma prof. Francis Jožef Hanibal Hohenwart je v pismu Kollerju prvič omenil leta 1825 imenovanega ravnatelja ljubljanske normalke Janeza Nepomuka Schlakarja (1791-1863), ki je Hohenwartu poročal o rojenemu Kranjcu iz Kremsmünstra, ko ni pozabil na svojo domovino. Leta 1821 je Schlakar pomagal ustanoviti hranilnico v Ljubljani, leta 1850 pa je postal deželni šolski nadzornik, vsekakor z malo Kollerjeve pomoči. V letih 1803-1809 je bodoči duhovnik Schlakar študiral ljubljansko gimnazijo s pomočjo leta 1621 ustanovljene štipendije kamniškega župnika Krištofa Plankella (Plankel).

Šolske klopi je žulil skupaj z ljubljanskim domačinom Francem Kollerjem en razred pred Volbenkom Kollerjem, Webrom in bodočim sodnikom Antonom Čopom (1786-1865). Schlakar je pobegnil v Celovec, da bi se izognil služenju v napoleonovi vojski. Tam je dovršil gimnazijo ter začel filozofske in teološke študije, ki jih je končal v Ljubljani leta 1814. Schlakar je vsekakor za vedno ohranil povezavo s svojim kolegom Gorenjcem Kollerjem.

Hohenwart je zato želel biti obveščen o Kollerjevih zaslugah in drugih novostih. Na drugi zaključni strani svojega pisma se je Hohenwart predstavil kot kustos kranjskega deželnega muzeja in povabil Kollerja, da postane član muzejske družbe. V naslednjem odstavku je Kollerja povabil, naj se pridruži Kranjski kmetijski družbi, katere predsednik je bil Hohenwart pet let prej med letoma 1827 in 1834, potem ko je podedoval položaj po očetu, saj se ga ostareli Žiga Zois ni oprijel.

Kollerjevo pismo grofu Francu Jožefu Hanibalu Hohenwartu leta 1839, tretja stran (Direktions-Archiv der Sternwarte Kremsmünster).

13 dni pozneje je Koller odgovoril na treh straneh, potem ko je 30. novembra 1839 prejel teden dni staro grofovo pismo. Hohenwartov zapis ni vseboval črtanj, saj ga je gotovo narekoval poklicnemu pisarju, medtem ko je Kollerjevo pismo imelo veliko popravkov, mož je bil pač le ubog menih. Na prvi strani je Koller omenil svojo astronomsko opazovalnico. Hohenwart je prosil za biografske podatke domnevajoč, da je Koller Kranjec in je zato upravičen do članstva v kranjskih učenih družbah, pa tudi do uvrstitve v antologijo kranjskih literatov barona Jožefa Kalasanca Erberga (1771-1843) *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain* kot predhodnice kasnejšega leksikona viteza Constantina Wurzbacha pl. Tannenberga (1818-1893). Kljub pohvalnem mnenju svaka Hohenwarta o Kollerjevih zaslugah, Erberg Kollerja v svoji knjigi ni omenil. Verjetno je razlog, ker je bil Koller dobri dve desetletji mlajši od Erberga.

Koller je Hohenwartu povedal, da se je res rodil na Gorenjskem v Bohinju in kasneje dodal tudi roj-

stno leto 1792. Izjavil je: "Mein Vater war ein treuer Diener eines ausgezeichneten, vortrefflichen Herrn, des allgemein bekannten und verehrten baron Sigismund von Zois (Moj oče je bil zvest služabnik odličnega gospoda, znanega in cenjenega barona Sigismunda pl. Zois)".²⁸ Marian Koller se je v Ljubljani šolal pri profesorjih Hladniku in Kersniku; drugih učiteljev ni omenil. Baron Sigismund pl. Zois je želel, da Koller nadaljuje študij v Banski Štiavnici. Na drugi strani pisma je Koller opozoril na svoja predavanja o naravoslovju in fiziki ter na publikacije v reviji H. Schumacherja *Astronomische Nachrichten*, ter v 16. zvezku *Annalen der kk Sternwarte zu Wien*, kjer je pisal o opazovanju zvezd nad Kremsmünsterom leta 1839. Grof Hohenwart je morda vsaj slišal za podobne revije. Na zadnji strani pisma je Koller navedel svoja članstva v različnih znanstvenih društvih. Ni posebej omenil svoje "znanstvene evropske turneje" iz leta 1838.

Gotovo je družina Koller kot elita težko izbirala med nemško in slovensko narodnostjo, saj je uporabljala oba jezika. 13. februarja 1896 je nečak Mariana Kollerja, Maximilian Josef Koller kot član ene od nemških liberalnih strank, parlamentarni predstavnik štajerske dežele in poročevalec deželnega šolskega odbora nasprotoval slovenski (-nemški) gimnaziji v Celju. Taisto celjsko gimnazijsko vprašanje je par mesecev prej 19. junija 1895 zrušilo vlado premierja Alfreda III. kneza Windisch-Grätza (1851–1927).²⁹

Slovo

Koller je užival trdno in trajno zdravje, ki je v 74 letih trpelo le tri večje motnje. V mladosti je prebolel črne koze; leta 1828 je na poti od doma v samostan zavoljo mraza zbolel za živčno vročino, od katere je po nekaj tednih srečno okreval. 3. junija 1852 je padel med železniškim potovanjem od Dunaja do Brunna am Gebirge v Spodnji Avstriji. Stopil je iz vagona vlaka, ki se še ni povsem ustavil. Zlomil si je desno nadlaket in če mu železničar ne bi dovolj hitro pomagal, bi bila nesreča še hujša. Ker več mesecev ni mogel pisati, je na lastne stroške

najel uradnika, da mu je narekoval nujne spise. Po nekaj tednih se je ponesrečeni Koller opomogel do te mere, da je lahko opravljal svoje naloge, vendar je ostal šibak s prelomom občutljivim na vremenske spremembe, kar se je vneslo šele po kopeli v Badnu, v danes drugih največjih čeških toplicah Teplice (Teplitz) in v danes največjih slovaških toplicah Piešťany (Pischtian).

Čeprav se je njegova telesna moč počasi zmanjševala s starostjo, je ostal umsko svež. Presojal je varno in ostro ob dobrem spominu. Njegova preudarnost je bila jasna, njegova vnema v pisarni neumorna. Z mladostnim navdušenjem je bil v starosti še vedno skrbno navezan na znanost. Zadnji večer pred boleznijo je še odgovarjal na vprašanje mlajšega učenjaka o astronomiji.

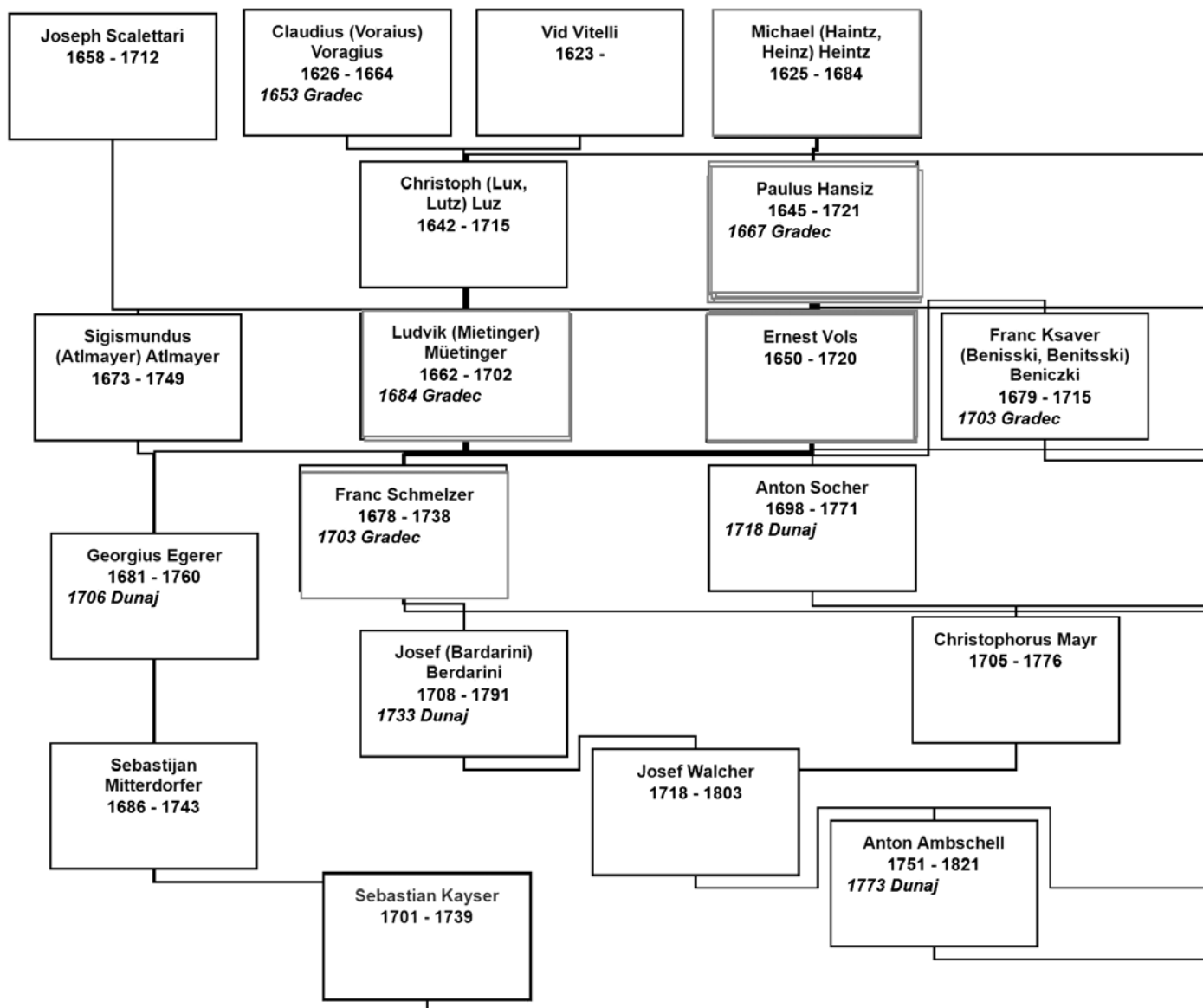
17. septembra 1866 je Koller popoldne bdal ob truplu zavoljo kolere umrlega Johanna Nepomuka Frieseja (1792–1866), profesorja naravoslovja na univerzi v Innsbrucku 1819–1847 in nato profesorja splošnega naravoslovja na univerzi na Dunaju. Koller je stal skupaj z več žalujočimi pokojnikovimi prijatelji in znanci, v cerkvi blizu krste ga je grd vonj po truplih ugonabljal. Začutil je mrzlico, obraz mu je bleдел. To je opazil spremljevalec in ga vprašal: "Gospod dvorni svetnik (Hofrath), ali česa pogrešate?" Odgovor: "Vonj je res odvraten! Šel bom ven." Koller se je nato odpravil na daljši sprehod v Prater, prišel domov preznojen in se preoblekel; naslednja noč je bila nemirna. 18. septembra je Koller delal pozno v noč, nakar je silovito izbruhnila kolera in poklicani zdravnik je prepoznal usodno nevarnost. Ob deseti uri zjutraj 19. septembra je bil bolnik s polno zavestjo deležen zakramentov smrti.

Koller je ob 11. uri prosil za papir in svinčnik rekoč, da želi zapisati zadnjo oporoko. Z velikim trudom je Koller napisal svoje zadnje vrstice, ki jih je težko razvozlati: "Ko prehajate iz splošnega na specialistično znanje... (sledijo nečitljive besede), »ki se vam zdijo... Vsak del ima znanstveno in administrativno plat, zato potrebuje več časa kot kjer koli drugje." Brez dvoma je te misli namenil reorganizaciji politehnik.

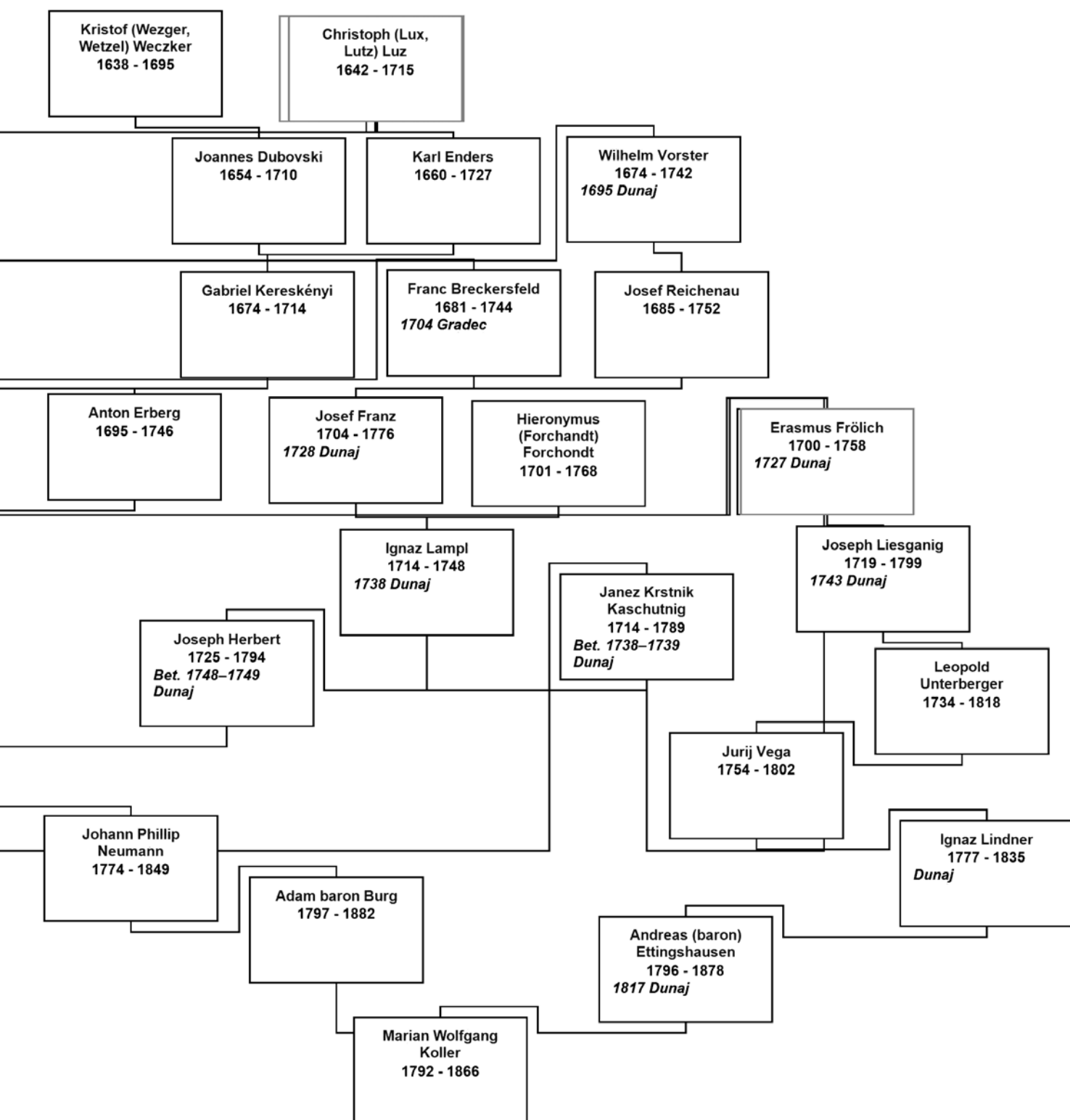
Zdravniki so opoldne opustili pomoč Kollerju, tako da je umrl zvečer ob 18. uri. 21. septembra 1866 popoldne ga je v dvorni cerkvi opat Othmar

²⁸ Koller, *Pismo Hohenwartu 1839, 1*; Fellöcker, *Geschichte*, 247

²⁹ Cvirn, *Boj*, 43; Cvirn, *Trdnjavski*, 176; Lamprecht, *Ustavoverni*, 121

Kollerjevi akademski predniki vključno z ljubljanskima rektorjema Antonom Erbergom in Antonom Ambschillom, ljubljanskim astronomom Francem Breckerfeldom in Jurijem Vego (*Vir: Risba pisca*).

Helferstorfer (1810-1880) slovesno blagoslovil za počitek na pokopališču Matzleinsdorf.

Koller je načrtoval odhod z Dunaja na obisk opatije Kremsmünster v ponedeljek, 23. septembra. Cerkev je z njim izgubila enega najbolj vestnih duhovnikov, država je bila ob zvestega vnetega služabnika, znanost je odtlej pogrešala neumornega skrbnika in pokrovitelja.

Zaključek

Kollerjeva astronomija nima zgolj zgodovinskih vrednosti. Njegov predhodnik je v Kremsmünstru opazoval John Daltonov minimum v obdobju nizkega števila sončevih peg med zmanjšano aktivnostjo Sonca od približno 1790 do 1830, kar ustreza obdobju sončevih ciklov 6 in 7.³⁰ Koller je prevzel vodstvo observatorija prav leta 1830, seveda pa je že prej poldrugo desetletje sodeloval pri meritvah in pozneje bržkone urejeval zapiske svojih predhodnikov. Tako kot zgodnejša Maunderjev minimum in predpostavljeni Spörerjev minimum je tudi Daltonov minimum sovpadal z obdobjem nižjih od povprečnih temperatur na Zemlji, v naših deželah znižanih za približno 1°C. Bržkone je vzporeden porast vulkanizma v veliki meri odgovoren za trend hlajenja, saj so naši predniki leto 1816 preživeli brez poletja predvsem zavoljo eksplozije gore Tambora leto poprej v Indoneziji ob enem od obeh največjih izbruhov v zadnjih 2000 letih. Sočasno znižanje ravni vpadne energije Sonca je prejkone sprožilo bohotenje vulkanizma.

Kollerja so zagotovo zanimale sončeve pege tudi potem, ko je zapustil Kremsmünster in odšel na Dunaj. 18. julija 1850 je na štirih straneh ovrednotil in komentiral razpravo, ki jo je Böhm 17. januarja 1850 ponudil Akademiji in jo 2. februarja 1850 revidiral v Innsbrucku. Profesor matematike na Univerzi v Innsbrucku Josef Georg Böhm (1807-1868) je ravno po tej objavi leta 1852 nadomestil Kreila v praškem observatoriju. Za natis pri akademiji je predlagal svoja opažanja sončevih peg za določitev vrtenja sonca (*Beobachtungen von Sonnenflecken und Bestimmung der Rotations-Elemente der Sonne*). Stran po Kollerjevi oceni je njegov znanec Doppler zagovarjal prioriteto svojega odkritja efekta danes

imenovanega po Dopplerju, ki ga je pozneje leta 1852 sicer kritiziral Josef Petzval.

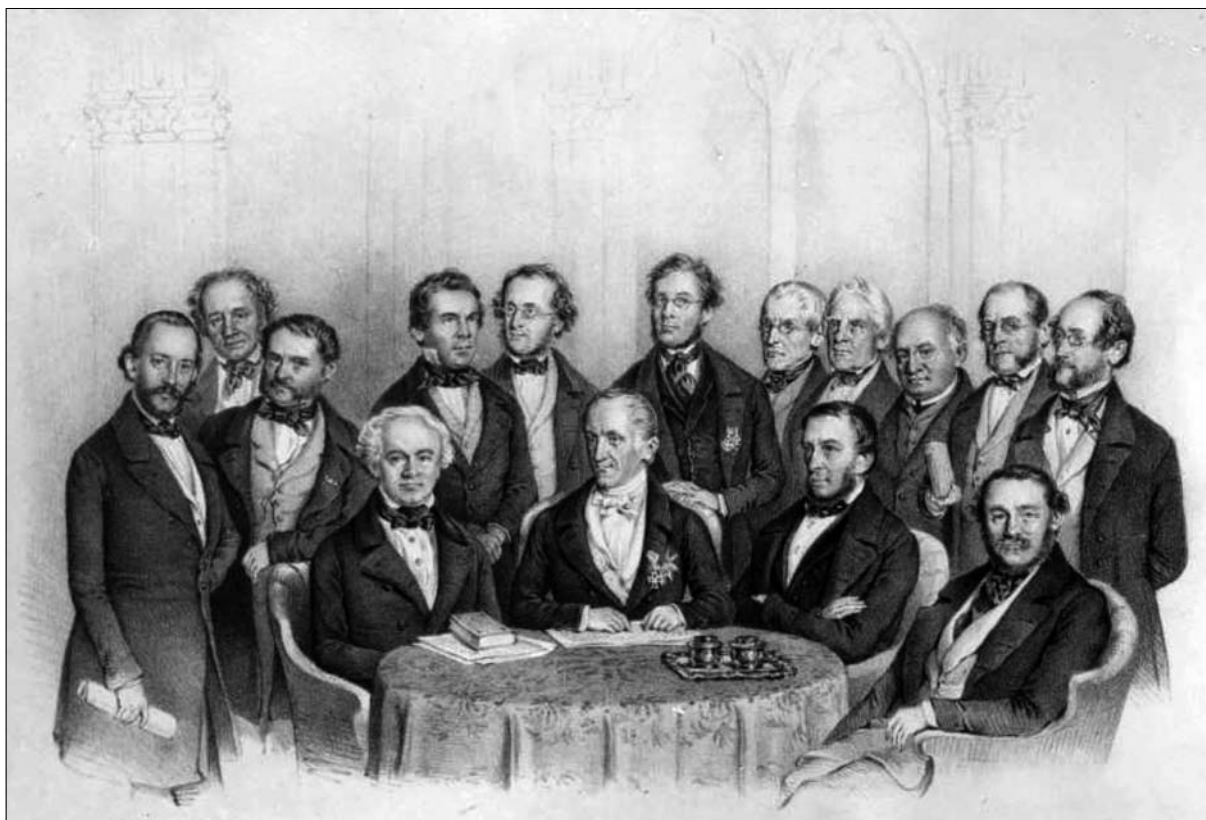
Po pozitivni oceni Kollerja so Böhmovo delo o rotaciji Sonca na osnovi opazovanj v letih 1832-1836 objavili leta 1852 v tretjem zvezku *Denkschriften* akademije znanosti na Dunaju, nato pa so natisnili še Böhmovo drugo daljše poročilo O opazovanja sončevih peg v letih 1833, 1834, 1835 in 1836. Böhm je meril v dunajskem univerzitetnem observatoriju kot asistent J. J. Littrowa od 2. maja 1833 do 26. julija 1836 ob pogostih sodelovanjih z bližnjo Kollerjevo opazovalnico. Böhm je s 149 opazovanji sledil 88 sončevim pegam. Ovrednotil jih je z analitično geometrijo in Gaussovo metodo najmanjših kvadratov. Uporabil je kartografijo sončevih peg, ki je bila na voljo po začetnih prizadevanjih jezuitskega Galilejevega sovražnika Scheinerja, Cassinija in Philippe de La Hireja (1640-1718), vse do Lalandeja in direktorja pariškega observatorija Jeana Baptista Josepha viteza Delambreja (1749-1822).³¹ Koller seveda še ni poznal najzgodnejšega doslej znanega zapisa o načrtnem opazovanju sončevih peg leta 364 pred našim štetjem v komentarjih kitajskega kataloga zvezd, ki ga je sestavil Gan De (Lord Gan, Gan Gong, 甘德, raziskoval v 4. stoletju pr.n.št. v državi Qi). Böhm je zaključil, da so sončeve pege enako pogoste na obeh poloblah Sonca. Po Böhmu so sončeve pege redke okoli ekvatorja Sonca in na širinah nad 35 stopinj. Tam so se pojavljale le redko, medtem ko so se najpogosteje pojavljale v vmesnem pasu.³² Sedmi sončev cikel na začetku opazovanj Böhma je trajal 10,5 let, od začetka maja 1823 do konca leta 1833, ko je pokrival Daltonov minimum. Osmi sončev cikel je trajal 9,7 let, od začetka novembra 1833 do konca julija 1843; njegovi začetki so zajeli večino Böhmovih opazovanj. Dejansko se v približno 11 let dolgih sončevih ciklih, ki jih je leta 1843 odkril Samuel Heinrich Schwabe (1789-1875 Dessau) nakar jih je uveljavil Wolf, Sončeve pege pojavljajo v večjih sončevih širinah in se nato gibljejo proti ekvatorju, ko se cikel bliža maksimumu po Spörerjevem zakonu. Böhm tega ni opazil, saj je predvsem skušal najti povprečne zemljepisne širine, kar danes nima veliko smisla glede na ideje, ki so kmalu prevladale njega dni. Desetletje po Kol-

³⁰ Hayakawa in drugi, *Thaddäus Derfflinger's sunspot*

³¹ Koller, *Bericht über die vom Professor Dr. Böhm, 151, 152; Böhm, Beobachtungen von Sonnenflecken*

³² Koller, *Bericht über die vom Professor Dr. Böhm, 153*

Koller med sočlani matematično-naravoslovnega razreda dunajske akademije leta 1853, verjetno potem, ko sta vodji nasprotni akademske frakcije Doppler in Franz Serafin Exner drug za drugim umrli marca in junija na Beneškem. Zgoraj od leve proti desni: kemik-botanik ustanovni član Friedrich Rochleder (1819-1874), profesor matematike in tehnike na dunajski politehniko kasnejši baron Adam Burg (1797-1882), Karl Ludwig von Littrow, Kollerjev študent Josef Redtenbacher, učitelj Gregorja Mendla botanik Eduard Fenzl (1808-1879) kot tast kritika J. Stefana mineraloga Gustava Tschermaka in astronoma Edmunda Weissa, anatom Josef Hyrtl (1810-1894), Kollerjev najboljši prijatelj Simon Stampfer, ustanovni član pobudnik dunajske politehniko Johann Josef Prechtel (1778-1854), Koller, ustanovni član patolog kasnejši baron in predsednik akademije Carl Rokitsky, paleontolog Franz Unger (1800-1870). Spodaj: Kollerjev sopotnik tajnik Andreas baron Ettingshausen, Kollerjev prijatelj predsednik Andreas baron Baumgartner, mineralog Anton Schrötter pl. Kristelli (1802-1875), Josef Maximilian Petzval. Med pogrešanimi ustanovnimi člani na tej sliki je bil mineralog Franz Xaver Maximilian Zippe (1791-1863). Koller je očitno podedoval majhno postavo po očetu (*Archiv der Universität Wien, Bildarchiv Signatura: 106. I.2146*)

lerjevih komentarjih je Spörerjev zakon napovedal spreminjanje heliografskih širin sončevih peg med sončevim ciklom. Odkril ga je angleški amaterski astronom Richard Christopher Carrington (1826-1875) okoli leta 1861. Carringtonovo delo je izpolnil nemški astronom iz Enckejevega berlinskega observatorija Gustav Spörer (1822-1895). Oba sta bila le neznana najstnika med obiski Kollerja v njunih krajih leta 1838. Koller in Böhm nista navedla nobene uradne reference, razen Böhmovih uvodnih opomb o prejšnji razpravi njegovega šefa J. J. Littrowa. Böhm se je tudi izognil kakršni koli uradni zahvali Kollerju za pozitivno vrednotenje Böhmovega dela, kar bi bilo običajno danes.

Viri in literatura

Arhivski viri

Osterreichisches Staatsarchiv, Wien

AT-OeStA/AVA Unterricht UM

Unterrichtsministerium, 1848-1940, AT-OeStA/AVA Unterricht UM (Ministerium für Kultus und Unterricht, OSTA, 1). Stefanov Arhiv, Signatura (Referenčna koda): 4 Phil. Stefan. 1 6215/1858. Stefan, J. (1858-1878): *Universitäts Akten*, fol. 1-4, Ministerium für Kultus und Unterricht; Personalakts Jožef

(Josef) Stefan: Štirje foliji dokumentirane Stefanove poklicne poti na Dunajski univerzi iz Habsburškega ministrstva za uk in bogočastje (Kultus und Unterricht) vsebuječi tudi spise datirane: 26. januar 1863, 9. februar 1863 (str. I-IV), 20. september 1866 (str. 1-12).

Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt

Klagenfurt-Dom, Sterbebuchs
Klagenfurt-Dom, Trauungsbuchs

Direktions-Archiv der Sternwarte Kremsmünster

Derfflinger, Thaddäus; Koller, Marian

oziroma njegovi sodelavci. 1802-1824, 1848.

Übersicht der Sonnenmäckeln, welche auf der Sternwarte zu Kremsmünster seit dem 26. september 1802 beobachtet wurden. Do 1824 in nato znova 26. julija 1848, manuskript.

Marian Koller: Vorlesungen „aus der gesamten Physik in der 8ten Classe des Lyzeum“ an der philosophischen Lehranstalt zu Kremsmünster (1826-1839) von P. Marian Koller. Koller-Manuskripte, 15a (I. Abteilung: Chemie, Mechanik, Akustik, 694 str.).

Koller, Marian. Zapiski s predavanj (Vorlesungen), ki jih je imel prof. dr. Jožef Stefan:

- a) „Theorie der Elasticität fester Körper“. 1862, predavanja v zimskem semestru 1862, 36 folijev z dodatnimi devetimi foliji tečaja statike v poletnem semestru 1862, Koller-Manuskripte, 18.
- b) „Über die Theorie der Wärme“. 1862/63, predavanja v zimskem semestru 1863, 35 folijev, Koller-Manuskripte, 31.
- c) „Über Elektrodynamik und Theorie der Induction“. 1863, predavanja v letnem semestru 1863, 26 folijev, Koller-Manuskripte, 32.
- d) „Über die Theorie des Lichtes“. 1863/64, predavanja v zimskem semestru 1864, 30 folijev.
- e) „Über Interferenz, Beugung, Polarisation“, predavanja v letnem semestru 1864, ki jih je po vpisu na univerzo oktobra 1863 poslušal tudi L. Boltzmann, 10 folijev.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI_ZAL SI LJ 184 Klasična gimnazija v Ljubljani, akcijski fond 1, Individueller Ausweis, poletni semester aprila 1810, a.š. 86, fasc. 534

Literatura – monografije

Cvirn, Janez: *Boj za Celje*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988.

Cvirn, Janez: *Trdnjavski Trikotnik*. Maribor: Obzorja, 1997.

Cundrič, Ivo Janez: *Pozabljeno bohinjsko zlato*. Slovenj Gradec: Cerdonis/Maribor: Ma-tisk, 2002.

Čermelj, Lavo: *Josip Stefan: življenje in delo velikega fizika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.

Črnivec, Živka in drugi uredniki: *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti klasične gimnazije, 1999.

Fellöcker, Sigismund: *Geschichte der Sternwarte der Benediktiner-Abtei Kremsmünster*. Linz; J. Feichtinger's Erben. Prvi od štirih delov, 1864.

Höflechner, Walter (ur.): *Ludwig Boltzmann, Leben und Briefe* (prvi del knjige: *Ludwig Boltzmann, Dokumentation eines Professorlebens*). Graz: Akademisch Druck und Verlagsanstalt, 1994.

Lamprecht, Rajmund: *Ustavoverni veleposestniki na Kranjskem*. Doktorska disertacija, Maribor: Filozofska fakulteta, 2018.

Leuckart, Friedrich S. (urednik): *(Amtlicher) Bericht über die Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte*, Freiburg 1838, Freiburg: Emmerling, 1840.

Lutstorf, Heinz Theo: *Professor Rudolf Wolf und seine Zeit 1816-1893*. Zürich: Schriftenreihe der ETH-Bibliothek, zvezek 31, 1893.

Šubic, Ivan: Dr. Josip Stefan. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*. Ljubljana: Slovenska Matica, 4, 1902, str. 62–85.

Vaniček, Alois (ur.): *Schematismus der österreichischen Gymnasien und Realschulen für das Schuljahr 1859-60*. Praga: F. Tempsky, 1860.

Vidmar, Luka: *Korespondenca Žige Zoisa med 6. 4. 1812 in 27. 6. 1813*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2014.

Wolf, Rudolf; Larcher, Verena (urednica): *Rudolf Wolfs Jugendtagebuch 1835 – 1841* (*Rudolf Wolf's diary as a youth, 1835 – 1841*).

Zürich: Schriftenreihe der ETH-Bibliothek, zvezek 30, 1993.

Literatura – članki

- Böhm, Josef Georg:** Beobachtungen von Sonnenflecken und Bestimmung der Rotations-Elemente der Sonne; Beobachtungen von Sonnenflecken in den Jahren 1833, 1834, 1835 in 1836 (Beobachtungsort: Die k.k. Universitäts-Sternwarte v Wien). Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Mathem. Naturw. Kl, 3, 1852, št. 2, str. 39–42 s tabelami 8–11, in str. 43–122. Ločen akademski tisk: Akademija je na Dunaju zagotovila tudi skupno ločeno tiskano knjižico na 74 straneh s 4 tabelami.
- Bufon, Zmago:** Naravoslovec Marjan Koller. *Proteus: ilustriran časopis za poljudno prirodoznanstvo*, 33, 1970/71, št. 1, str. 40.
- Folk, Reinhard; Holovatch, Yuriy:** Crossing borders in the 19th century and now — two examples of weaving a scientific network, *Condensed Matter Physics* (Institute for Condensed Matter Physics of the National Academy of Sciences of Ukraine), 23, 2020, št. 2, str. 1–15.
- Hisashi Hayakawa; Bruno Philipp Besser; Tomoya Iju; Rainer Arlt; Shoma Uneme; Shinsuke Imada; Bourdin, Philippe-A.;** Kraml, Amand: Thaddäus Derfflinger's sunspot observations during 1802-1824, A Primary Reference to Understand the Dalton Minimum, *The Astrophysical Journal*, doi: 10.3847/1538-4357/ab65c9 (januar 2020)
- Južnič, Stanislav:** Babbage's calculating machines, the proteus from Postojna cave, and the Carniolan museum society. *Acta Carsologica*. 34, 2005, št. 1, str. 211-220.
- Kieweg, Heinrich (junior in senior):** Das ehrende Handwerk der Messerer, Scharsacher, Klingenschmiede und Schleifer in Steinbach an der Steyr. Von den Anfängen bis um 1800, *Oberösterreichische Heimatblätter* (Linz: Land Oberösterreich). 52, 1998, št. 1-2, str. 77-105.
- Klemenčič, Drago:** Marian Koller (1792–1866), *Družina: slovenski katoliški tednik* (Ljubljana), zv. 30, 6. september 1981, str. 16.
- Koller, Marian:** Bericht über die vom Professor Dr. Böhm Abhandlung Beobachtungen von Sonnenflecken und Bestimmung der Rotations-Elemente der Sonne, Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 5, 1850, str. 150-153.
- Kraml, Amand:** Eine "physikalische Reise" durch Westeuropa im Jahr 1838. Referat: *62nd Annual Meeting of the Austrian Physical Society at University of Graz*, 18-21 September 2012. Graz: Karl-Franzens Universität. 2012, str. 103-107.
- Kraml, Amand:** Auswertung unserer Sonnenfleckenbeobachtungen durch Rudolf Wolf http://www.specula.at/adv/monat_1305.htm (maj, 2013)
- Provinzial-Handbuch von Oesterreich ob der Enns und Salzburg für das Jahr 1843 (1848)*. Linz: Joseph Wimmer, izdajatelj Museum Francisco-Carolinum.
- Reslhuber, Augustin:** Eine Lebensskizze von Dr. Marian (Wolfgang) Koller. *Zeitschrift d. Österr. Gesellschaft für Meteorologie*, Wien, 1866, 1: 353-361, 375-382. Spremenjeni ponatis: *Die Feierliche Sitzung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften am 31 Mai 1867*, Wien: Carl Gerold's Sohn Hof- und Staatsdruckerei, 1867, 15: 105–143.
- Koller, Marian:** Druga tiskana dela o astronomiji v: *Astronomischen Nachrichten*: Beobachtungen der Kometen v. Jahre 1830 und v. Jahre 1831. *Astronomischen Nachrichten*. Bd. IX. Beobachtungen von Sternbedeckungen. Bd. IX. Abhandlungen „über den Meridiankreis und das neue transportable Äquatoreale" der Sternwarte zu Kremsmünster. *Astronomischen Nachrichten* Bd. X. Beobachtungen des Jupiters in den Jahren 1831 bis 1838; Beobachtungen des Saturnus in den Jahren 1832 bis 1838; Beobachtungen des Uranus in den Jahren 1831 bis 1838; Beobachtungen der Vesta in den Jahren 1832 bis 1838; Beobachtungen des Juno in den Jahren 1832 bis 1838;

- Beobachtungen der Pallas in den Jahren 1832 bis 1837;
- Beobachtungen der Ceres in den Jahren 1832 bis 1837; in den Bänden X bis XVI.
- Beobachtungen des Biela'schen Kometen im Jahre 1832; Bd. XI.
- Bestimmung der Längendifferenz zwischen Kremsmünster und Altona aus corresp. Meridian-Mondbeobachtungen. Bd. XI.
- Beobachtungen vom Monde und Mondsternen in den Jahren 1832 bis 1838. Bde. XI bis XVI.
- Beobachtungen des Mars in den Jahren 1832 bis 1835. Bd. XIII.
- Auffindung des Halley'schen Kometen zu Kremsmünster in der Nacht vom 21. zum 22. August im Jahre 1835, und Beobachtungen desselben vom 21. August bis 15. October. Bd. XII bis XIII.
- Beobachtungen des Encke'schen Kometen im Jahre 1838. Bd. XVI.
- Beobachtung der Sonnenfinsterniss am 15. März 1838. Bd. XVI.
- Beobachtungen und Elemente des am 2. December 1839 entdeckten Kometen. Bd. XVII.
- Höhenunterschied zwischen Krakau und Kremsmünster. Bd. XVII.
- Beobachtungen und Elemente des am 25. Jänn. 1840 entd. Kometen;
- Beobachtungen und Elemente des am 6. März 1840 entd. Kometen;
- Beobachtungen und Elemente des am 26. Octob. 1840 entd. Kometen, Bd. XVIII.
- Beobachtung der grossen Sonnenfinsterniß am 7. Juli (astronomsko) 1842 zu Kremsmünster. Bd. XX.
- Beobachtungen des grossen Kometen vom März 1843;
- Beob. des am 3. Mai 1843 von Mauvais entdeckten Kometen. XXI.
1847. Schreiben des Herrn Koller an den Herausgeber (= Heinrich Christian Schumacher). Kremsmünster 1846. Juli 4. Resultate aus den meteorologischen Beobachtungen zu Kremsmünster im Jahre 1845; Allgemeine meteorologische Resultate aus vieljährigen Beobachtungen zu Kremsmünster;
- Beobachtung der Sonnenfinsterniß am 25. April 1846 zu Kremsmünster. *Astronomischen Nachrichten* (Altona: Hammerich – und Lesser'schen Buchdruckerei). 25/593: 263-272.
- Koller, Marian:** v: Gauss (Gauß) & Weberjevih *Resultate aus den Beobachtungen des Magnetischen Vereins* (Göttingen):
- Beobachtungen der Variation der magnetischen Declination im August- und November-Termine 1839 zu Kremsmünster; Jahrgang 1839.
- Beobachtungen der Variation der magnetischen Declination im Februar-, Mai-, August-Termine; der Declination und Horizontal-Intensität im November-Termine des Jahres 1840; Jahrgang 1840.
- Beobachtungen der Variation der magnetischen Declination und Horizontal-Intensität an den Terminstagen des Februar, Mai, August und November im Jahre 1841; Jahrgang 1841.
- Koller, Marian:** v: C. In Dr. J. Lamont's *Annalen für Meteorologie und Erdmagnetismus* (München.)
- Magnetische Terminsbeobachtungen zu Kremsmünster vom October 1840 bis December 1841; Hft. II.
- Über die horizontale Intensität zu Kremsmünster; Hft. IV.
- Terminsbeobachtungen vom Jänner und Februar 1842 zu Kremsmünster; Hft. VI.
- Resultate mehrjähriger zu Kremsmünster angestellten Beobachtungen über die Feuchtigkeitsverhältnisse der Atmosphäre; Hft. X.
- Magnetische Terminsbeobachtungen zu Kremsmünster vom März 1842 bis December 1843; Hft. IX.
- Meteorologische Terminsbeobachtungen zur Zeit der Aquinoctien und Solstitien zu Kremsmünster im Jahre 1844; Hft. XII.
- Koller, Marian:** v: *Annalen der k. k. Sternwarte zu Wien.*
- Sternschnuppen-Beobachtungen zu Kremsmünster im Jahre 1839
- Koller, Marian:** v: *Memoirs of the British Royal astronomical Society.*
- A Catalogue of 208 fixed stars; Vol. XII.
- Koller, Marian:** v: *Jahresberichten des Museums „Francisco-Carolinum“ in Linz.*
- Berichte über die meteorologischen und magnetischen Beobachtungen zu

Kremsmünster vom Jahre 1839 bis 1845; in den Jahrgängen 1840 bis 1846.

Koller, Marian: *Ueber den Gang der Wärme in Oesterreich ob der Enns eine in der 6ten General-Versammlung der Mitglieder d. Francisco-Carolinum gelesene Abhandlung.* Linz: Eurich, 1841, 31 strani.

Abhandlung „über die Feuchtigkeitsverhältnisse der Luft“ aus, zehnjährigen Beobachtungen (1833—1842) zu Kremsmünster; Jahrgang 1843 = Koller, Marian OSB. 1843. Resultate zehnjähriger auf der Sternwarte zu Kremsmünster angestellten Beobachtungen über die Feuchtigkeitsverhältnisse unserer Atmosphäre (Humidity conditions in the air). *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines (Linz)*. 7: 154 – 211. Skrajšani ponatisi: 1843. *Ber. Deutch. Naturfors. Vers. (Amtlicher Bericht über die Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte)* 251-254; 1844. *Ann. Met. (Dr. J. Lamont's Annalen für Meteorologie und Erdmagnetismus und verwandte Gegenstände, ki so ga v Münchnu urejevali: Johann August Grunert, Prof. Marian Koller iz Kremsmünstra, Karl Kreil iz Prage, Johann Lamont, Wilhelm Heinrich Theodor Plieninger, Adolphe Quetelet, meteorolog-astronom Phillipp Stieffel iz Karlsruhe)*. 10: 164-171.

Koller, Marian: v: *Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien.*

Abhandlung „über die Berechnung periodischer Naturerscheinungen“. Bd. I. 1849 = Koller, Marian OSB. May 1850. Ueber die Berechnung der periodischen Naturerscheinungen, *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse. In Vienna* (Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei), 1: 54-74 (37 cm listi, brano na sestanku 13 Aprila 1848 potem ko je postal polnopraven akademik 26 Januarja 1848).

Koller, Marian: v: *Jahresheften des naturforschenden Vereins zu Brünn* (Brno): 1863. Ueber (über) das Passage-Instrument. *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn (Jahreshefte, Brno: Gastl)* zvezek 1, 38 strani.

1864. Zur (über die) Theorie des August'schen Heliostaten. *Verhandlungen des*

naturforschenden Vereins in Brünn (Brno: Gastl) zvezek 2, 14 strani.

Beitrag „zur Theorie der Röhrenlibelle“. 1864. Abhandlung „über die Änderungen, welche der Stundenwinkel eines Sternes in einem gegebenen Verticale durch die Fehler des Instrumentes erleidet“. 1866.

Summary

MARIAN KOLLER: FAMOUS ASTRONOMER FROM BOHINJ

The Bohinj astronomer Marian Koller (1792-1866) was a star of the 19th century. Today, his work is gaining in importance again, focusing on the Dalton Minimum of sunspots as a counterbalance to other explanations for global warming. Apart from Hallerstein, Koller was unparalleled among Slovenian astronomers. As a meteorologist and researcher in the then new field of Earth magnetism, he became one of the leading scientists on a global level.

He was the last and the most successful academic protégé of Baron Žiga Zois. He studied in Ljubljana and Vienna, using the generous help of Zois in combination with fatherly advice from the puckish Jernej Kopitar. Initially, Koller taught science at Kremsmünster and then physics, following his friend Andreas Baumgartner's textbook. Koller became one of the first proponents of new atomistic theories of matter, which Baumgartner named "thermodynamics". The new term echoed dynamics and hydrodynamics, and Koller believed that differential equations could be used to describe the phenomena of then emerging pre-March capitalism of steam engines and even fast-moving masses of workers. Koller and his Habsburg circles admired the technical possibilities of Faraday's and Ampère's electromagnetism, Augustin-Jean Fresnel's new transverse waves of light, and the Parisian measurements of heat transfer, which soon allowed Stefan to ascend the Parnassus of learning. Galilean admiration for the mathematical description of the world finally led to the statistical mechanics of the Slovene son-in-law, Stefan's student Ludwig Boltzmann, which is being echoed once again in modern predictions of the spread of viruses.

Next, Koller ran an observatory almost until the Spring of Nations. He made essential European connections during his travels through the German states, the then southern Denmark, England, and France. These journeys enabled him to acquire the best measuring equipment and to publish numerous further high-profile studies at home and abroad, after he used his natural politeness to befriend eminent scientists like John Herschel, Michael Faraday or Alexander Humboldt.

As a versatile researcher, Koller attracted the attention of the Viennese authorities as exactly what the emperor wanted: a politically loyal and scientifically savvy researcher, with first-class connections around the world. He spent the last two decades organizing secondary and higher technical education in the Habsburg Monarchy, contributing decisively to the professional rise of Jožef Stefan, a relatively poor Slovenian native of Carinthia. Although a distinguished professor himself, he attended at least six semesters of Stefan's lectures with other students almost without interruption. Koller diligently wrote down Stefan's mathematical derivations so that he could use notes to illustrate the talent of the young expert from Carinthia to his colleagues in the department of state. By no means without success: he facilitated the once unknown Stefan in his successful career at the university and at the academy, where Koller was among the most distinguished members.

Of course, Koller did not forget Bohinj and often traveled to Carniola, seeking the human fish Proteus. Count Hohenwart personally wrote to invite him to join the Carniolan Societies of Agriculture and Museum. Of course, Koller's reputation also attracted the then Viennese student Josip Stritar. In a letter to Fran Levstik, he described the recently deceased Koller as an extremely honest man who wore death in his name, after he succumbed to cholera during its epidemic in Vienna; the name of the disease sounds very similar to Koller's surname in Slovenian language.

This article is an homage to Koller's family, although Wikipedia has moved the birthplace of Marian's poor brother, the mayor of Klagenfurt, Andreas Koller, to Großfeistritz in Upper Styria,

although, of course, he was born in Bohinjska Bistrica, in those days also known as Feistritz.

Key words: Marian Koller, Bohinj, Jožef Stefan, the Dalton Minimum of sunspots, history of astronomy and technical education

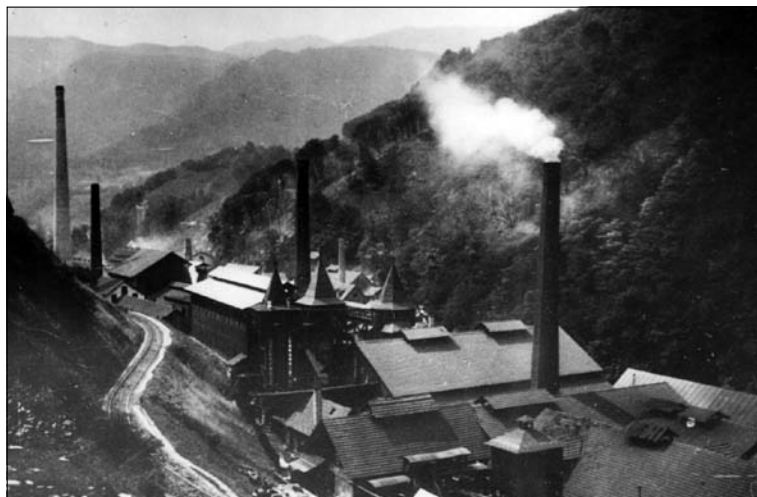
Primož Frajle

Ruska skupnost v Hrastniku

O visokih ruskih častnikih ter njihovih družinah v Hrastniku

Po ruski državljanski vojni, ki je v evropskem delu nekdanje carske Rusije prešla v zaključno fazo proti koncu leta 1920, je domovino zapustila številčna protirevolucionarna armada skupaj z množico civilistov, nasprotnikov nastajajočega novega državnega sistema. Med evropskimi državami, ki so sprejele največ ruskih državljanov, je bila tudi Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), ki naj bi sprejela med 41.000 in 44.000 beguncev.¹ Prihod prvih emigrantov v Ljubljano se je zgodil že januarja 1920. Popis Kraljevine SHS za januar 1921 kaže, da je bilo v Sloveniji takrat 1.630 ruskih emigrantov. Nove skupine so še prihajale, a se pozneje natančnih evidenc o ruskih priseljenih ni vodilo. Natančnih števil o priseljencih iz Rusije do leta 1930 tako ni, a na podlagi virov lahko ocenjujemo, da je njihovo največje število znašalo do 2.500.²

V bližini Zasavja je bila za ruske emigrante oporna točka grad Novi dvor³ na Hotemežu pri

Pogled na območje industrijskega Hrastnika med obema vojnoma (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0764 Tovarna kemičnih izdelkov Hrastnik)

Radečah, ki je bil v lasti plemiške družine Gutmansthal-Benvenuti, pri katerih so začasno prebivali. En majhen del teh ruskih emigrantov je zaneslo tudi v Hrastnik. Pri graščaku v Gutmannsthal-u v Radečah je tako nekaj čas živela družina Safonov-Ignatjev. Ko je Dimitrij Safonov, bivši mornariški fregatni kapetan, dobil službo kot obratovodja električnih naprav v kemični tovarni se je družina

¹ Radovan Pulko: *Sanatorij ruskega Rdečega križa Vurberk*. V: *Arhivi*, letnik 41 (2018), št. 1, str. 127–142

² <https://si.rbth.com/zgodovina/79999-ruski-emigranti-v-sloveniji-kako-so-vplivali>

³ Dvorec je leta 1860 dobil dr. Ludvik vitez Gutmansthal-Benvenuti. Po njegovi smrti leta 1890 je dvorec podedovala vdova Marija pl. Gutmansthal-Benvenuti, za njo pa

njun sin Nikolaj vitez Gutmansthal-Benvenuti do leta 1920. Leta 1933 je dvorec pripadel ustanovi Usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega, po nacionalizaciji pa je bil v njem zapor odprtega tipa oz. danes Prezgojni dom Radeče. (<https://rodoslovje.si/index.php/10-srecanja/83-plemi%C5%A1ka-dru%C5%BEina-gutmansthal-benvenuti-in-rade%C4%8De>)

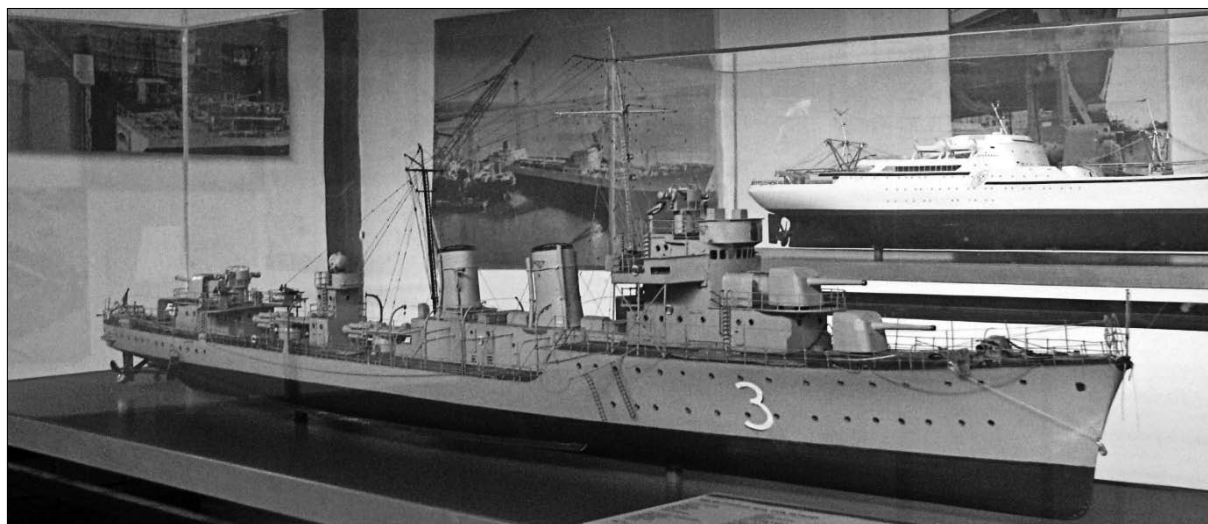

Zahvala udeležencem pogreba Vere Safonov
(Jutro, 22. 8. 1929)

odselila v Hrastnik. Izvor te družine je iz okolja Sankt Peterburga. V Hrastniku so se tako ustalili Dimitrij Safonov z ženo Vero ter njun sin Nikolaj. Vera je bila svojčas operna pevka v dvorni operi v Petrogradu (po nekaterih virih pa v Moskvi). Ženo Vero sta še spremljala še dva brata, Peter in Vladimir Ignatijev⁴ ter njihova mama Viktorija.⁵ V drugi polovici 1920-ih letih so vsi pridobili državljanstvo kraljevine SHS hkrati pa so se hitro integrirali v lokalno hrastniško okolje. Dimitrij je na primer bil od leta 1923 pa do leta 1936 v načelstvu zadruga z imenom Zadružna elektrarna v Hrastniku.⁶ Dimitrij pa

je očitno bil tudi glasbeno izobražen, saj se omenja tudi kot član Orkestralnega društva glasbene matice v Ljubljani.⁷ Aktiven hrastniški krajan je ostal tudi po 2. sv. vojni. Leta 1948 je pomagal ustanoviti hrastniški radio klub v katerem je vodil vzgojno delo mladih radioamaterjev ter ves svoj prosti čas posvečal delovanju klub še v pozna 1950-a leta.⁸ Dimitrij je umrl leta 1967 in je pokopan na pokopališču na Dolu. Njegova žena Vera je v Hrastniku v 1920-ih letih prirejala razne dobrodelne prireditve in družabne plesne na katerih je tudi zapela. Žal pa je Vera Safonova leta 1929, ko je bila na dopustu v Kraljevici (Hrvaška) z sinom, zaradi srčne kapi umrla.⁹ Kljub tragičnemu dogodku se je Dimitrij leta 1931 v dolski cerkvi ponovno poročil z ljubljankom Valerijo Vatovec.¹⁰ V hrastniško okolje sta se hitro vključila tudi brata Vere. Peter Ignatjev je ob klavirju spremljal neme filme v hrastniškem kinu,¹¹ sodeloval je z Glasbenim društvom ter za kratek čas vodil tudi Steklarsko godbo. Njun brat Vladimir je bil aktiven v Sokolskem društvu v Hrastniku, kjer so ga že leta 1926 na občnem zboru izvolili tudi v upravne organe društva.¹²

Zanimivo življenjsko pot je imel tudi sin Dimitrija, Nikolaj Safonov, ki je šel po očetovih stopinjah.

Maketa rušilca Zagreb Jugoslovanske kraljeve vojne mornarice, Split, 1938. Tehniški muzej v Zagrebu, avtor makete Miljenko M. Sindik. (Povzeto po: sl.wikipedia.org)

⁴ Op. avtorja: v virih se pojavljajo različne variacije priimka, npr.; Ignjatijev, Ignatjev, Ignjatev

⁵ Jutro, Leto X, št. 192; 18. avgust 1929, str. 5

⁶ Uradni list Kraljevine SHS, letnik V, 27. 03. 1923, str. 203 in Službeni list kraljeve banske uprave dravske banovine, Letnik VII, 22. julij 1936, str. 353

⁷ Orkestralno društvo Glasbene matice ob 20 letnici (marec 1940), str. 20

⁸ Zasavski tednik; leto IX, št. 2; 7. januar 1956, str. 2

⁹ Jutro; Leto X, št. 192; 18. avgust 1929, str. 5

¹⁰ Jugoslovan; Leto II, št. 227; 1. 10. 1931, str. 5

¹¹ Steklar; Letnik XXXVI; št. 4-5, 9. maj 1995, str. 7

¹² Nova doba; leto VIII, številka 11; 30. januar 1926, str. 3

СТРАНА 9.

Протокол умрлих православне источне српске цркве, храма

У М Р Л О -

М е с т о

Телући број	Година, месец и дан смрти	име, презиме, звање или занимање	спол мушки или женски	име, презиме, звање или занимање родитеља, супруга или супруге	М е с т о	
					рођења	пребивања и кућни број
22.	1931. февруар 26. (13.)	Лев Антонович Плансон, техерин	мушки	Супруга: Јелена Плансон, рођ. ?	Словени Трговачка Губернија Новица	Храстник, Вл. Урминторф 35.

Izpisek o Levu Antonoviču de Plansonu iz pravoslavne mrliške matične (Upravna enota Celje)

Nikolaj je bil rojen 7. 2. 1917 v Petrogradu. Šolanje je po prihodu v Hrastnik nadaljeval na celjski gimnaziji, ki jo je leta 1935 tudi dokončal. Nato se je vpisal na pomorsko vojno akademiji v Dubrovniku, ki jo je leta 1938 končal kot poročnik korvete. Pred nemškim napadom na Jugoslavijo je služil na rušilcu »Zagreb«. Nikolaj je bil aktivni udeleženec NOB v I. slovenski artilerijski brigadi in mornariškem odredu pri IX. korpusu; po osvoboditvi je ostal v Jugoslovanski vojni mornarici in bil leta 1968 upokojen kot kapetan bojne ladje.¹³ Nikolaj je imel tudi talent za risanje in si je kot predmet slikanja izbral predvsem vinjeto in karikaturu. Iz časa mornariškega odreda je znanih 11 njegovih risb.¹⁴ Umril je marca 2001 in je pokopan na ljubljanskih žalah.¹⁵

K tej družini, se je malo kasneje po njihovem prihodu v Hrastnik preselil tudi visoki častnik carske vojske, general-major Lev Antonovič de Planson Rostkov. Njegova družina ima zanimivo zgodovinsko ozadje, skoraj vredno romana. Leta 1812 je v Rusijo z Napoleonom Bonapartejem, prišel Antoine Carl Planson de Rigny, diplomant pariške univerze, se je med vojno prekvalificiral za stražarskega

dragoona¹⁶. A komaj ko je prestopil rusko mejo je bil v eni od bitk ranjen. Zaradi tega se je ranjeni Francoz naselil na posestvu lokalnega zemljiškega gospoda (op. ruski termin je *pomeščik*, kar pomeni neko vrsto dvorjana) Kretoviča in se poročil s hčerko Gonorato Francevno. Novembra 1825 je Antoine Carl Planson oz. sedaj Anton Karlovič prisegel kot ruski državljani v mestu Vilna. Anton Karlovič Planson je delal kot francoski učitelj v gimnazijah v več zahodnih regijah takratne Rusije, nato pa je bil predavatelj francoščine na univerzah v Kijevu in Harkovu. Uspešno kariero so naredili tudi potomci Antona Karloviča in Gonorate. Njun sin Antonu Antonovič (1824-1914) je bil zelo ploden publicist in je veliko pisal o ostrih družbenih temah o katerih se ni bal izraziti svojega stališča. Anton Antonovič je imel sedem sinov in hčera, mnogi od njih so dosegli zavidljivo kariero in so celo zasloveli. Sin Konstantin je bil denimo viceadmiral, ki je sodeloval v ekspedicijah po Baltiku in Tihem oceanu. Skupaj z Mikluho-Maklajem se je izkrcał na obali, danes imenovani po Maklaju¹⁷, gre za obalo Papue Nove

¹⁶ dragonec – vojaki, ki uporablja konja kot transportno sredstvo, a se bori peš

¹⁷ Nikolaj Nikolajevič de Miklouho-Maclay (17. 7. 1846 – 14. 4. 1888); Ukrajinsko-ruski raziskovalec, antropolog, etnograf, biolog. Zaslovel je kot eden prvih, ki se je naselil in proučeval domorodne prebivalce Nove Gvineje, kateri še takrat niso videli Evropejca. Večino svojega življenja je potoval in raziskoval področja južnega Pacifika. Polinezije. Ustalił se je v Avstraliji, kjer je ustanovil prvo morsko raziskovalno

¹³ Miroslav Pahor: Pomorščaki s celjskega območja. V: Celjski zbornik 1977-1981, str. 248

¹⁴ Nedeljski Primorski dnevnik; Leto XXIV, št. 296, 22. december 1968, str. 28

¹⁵ <https://grobovi.zale.si/Home/Preview?Names=safonov>

Gvineje. Vladimir je postal uspešen arhitekt, gradil je predvsem v Vladivostoku. Zelo zanimiva je tudi biografija ruskega diplomata in rednega člana Ruskega geografskega društva Georgija Antonoviča Planson (1859–1937). Bil je veleposlanik v Siamu (moderna Tajska), generalni konzul v Seulu in vodja diplomatske pisarne na Daljnem vzhodu. Z delom v Siamu je zbral zbirko budističnih in hindujskih skulptur.¹⁸ Zbirka siamske skulpture Planson, ki je v Rusiji ostala "brez lastnika", je bila prenesena v budistični oddelek Etnografskega oddelka Ruskega muzeja. Leta 1931 je zbirka v zvezi s splošno reorganizacijo muzejev vstopila v Ermitaž, kjer je bila do sredine devetdesetih let shranjena, neraziskana in neobjavljena.¹⁹

Vojski se je zapisal tudi Lev Antonovič de Planson. V čin general-majorja je bil povišan leta 1907. Diplomiral je na vojaški pravni akademiji v Sankt Peterburgu. Od leta 1909 je zasedal položaj glavnega vojaškega preiskovalnega sodnika (naziv general-avditor) v varšavskem vojaškem okrožnem sodišču. S preselitvijo okrožne uprave iz Varšave v Minsk leta 1916 je prevzel položaj vojaškega sodnika v minskem vojaškem okrožnem sodišču. Na jugu Rusije se je pridružil enotam bele garde, ki so se borile proti boljševikom.²⁰ Bil je tudi stalni član Glavnega vojaškega in pomorskega sodišča, 13. junij 1920 je bil potrjen na tem položaju.²¹ Tako kot družina Safonov-Ignatijev sta bila tudi on in njegova žena Jelena gosta graščaka Gutmannsthal-a v Radečah.

V kraljevino SHS je emigriral leta 1921 iz južne Rusije, skupaj z t.i. Wranglovci²². Na svoja stara leta se je preživljal s poučevanjem francoščine. Gene-

ral-avditor je v 73. letu starosti v Hrastniku umrl. Pokopali so ga februarja leta 1931 na doleskem pokopališču, kjer ga je na zadnji poti spremljal celjski pravoslavni svečenik.²³ Pogreba se je udeležila vsa hrastniška gospoda, saj je večini bil učitelj francoščine, udeležili pa so se ga tudi mnogi drugi, da so videli kakšen je pravoslavni pogreb.²⁴ Že čez dve leti, leta 1933 pa se mu je k večnemu počitku pridružila tudi njegova žena Jelena.²⁵

Viri in literatura

Časopisni viri

- Jugoslovan*; Leto II, št. 227; 1. 10. 1931, str. 5
Jutro; Leto X, št. 192; 18. avgust 1929, str. 5
Jutro; Leto X, št. 192; 18. avgust 1929, str. 5
Nedeljski Primorski dnevnik; Leto XXIV, št. 296, 22. december 1968, str. 28
Nova doba; leto VIII, številka 11; 30. januar 1926, str. 3
Orkestralno društvo Glasbene matice ob 20 letnici (marec 1940), str. 20
Službeni list kraljeve banske uprave dravske banovine, Letnik VII, 22. julij 1936, str. 353
Steklar; Letnik XXXVI; št. 4-5, 9. maj 1995, str. 7
Uradni list Kraljevine SHS, letnik V, 27. 03. 1923, str. 203
Zasavski tednik; leto IX, št. 2; 7. januar 1956, str. 2

Literatura – članki

- Pahor, Miroslav**: Pomorščaki s celjskega območja. *Celjski zbornik 1977-1981*, str. 248
Pulko, Radovan: Sanatorij ruskega Rdečega križa Vurberk. *Arhivi*, letnik 41, 2018, št. 1, str. 127–142

Spletni viri

- Malinovič, T., Pulko, R.** (11. december, 2017). *Kako so na Slovenijo vplivali ruski begunci, ki so bežali pred revolucijo*. Russia Beyond. <https://si.rbth.com/zgodovina/79999-ruski-emigranti-v-sloveniji-kako-so-vplivali> (maj 2020).

postajo v tem delu sveta. (https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Miklouho-Maclay)

¹⁸ <https://www.prlib.ru/news/1171871>

¹⁹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Плансон,_Георгий_Антонович

²⁰ http://ria1914.info/index.php?title=Плансон-Ростков_Лев_Антонович

²¹ <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vojna/grazhdanskaya/>

²² **Pjotr Nikolajevič Wrangel**, oficir v ruski carski vojski, ki je v ruski državljanski vojni poveljeval proti-boljševiško belo armado v južni Rusiji. Po porazu je organiziral umik svojih čet iz Krima v Kraljevino SHS. V emigraciji je postal eden najvidnejših ruskih belogardistov. Umrli je leta 1928 v Bruslju. (https://en.wikipedia.org/wiki/Pyotr_Wrangel)

²³ *Nova doba*; leto VII, številka 17; 29. april 1931, str. 5

²⁴ *Jutro*; leto XIV, številka 51; 3. marec 1931, str. 5

²⁵ *Prosveta*; leto XXVI, številka 147; 28. julij 1933, str. 3

Knapič, V. (5. maj, 2019). *Plemiška družina Gutmanstahal-Benvenuti in Radeče*. Slovensko rodoslovno Društvo. <https://rodoslovje.si/index.php/10-srecanja/83-plemi%C5%A1ka-dru%C5%BEina-gutmansthal-benvenuti-in-rade%C4%8De> (maj 2020)

ŽALE Javno podjetje, d.o.o. Iskalnik grobov. <https://grobovi.zale.si/Home/Preview?Names=safonov> (junij 2020)

Predsedniška knjižnica, članek (1. december 2018). *Predsedniška knjižnica je povezovala preteklost in sedanost družine Planson* <https://www.prlib.ru/news/1171871> (julij 2020)

Georgiy Antonovich Planson: članek. https://ru.wikipedia.org/wiki/Плансон,_Георгий_Антонович (avgust 2020)

Planson – Rostkov Lev Antonovič. http://ria1914.info/index.php?title=Плансон-Ростков_Лев_Антонович (avgust 2020)

<https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vojna/grazhdanskaya/> (avgust 2020)

Pyotr Wrangel: članek. https://en.wikipedia.org/wiki/Pyotr_Wrangel (julij 2020)

Nicholas Miklouho-Maclay: članek. https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Miklouho-Maclay (oktober 2020)

Jurij Perovšek

»Ne bom tolažil upnikov po abecedi.«

Ivana Cankarja »finančno« pismo leta 1909

Kot vemo, se je naš véliki literarni umetnik, »knez slovenske besede«, kot ga v svoji odlični študiji *Ivan Cankar: portret genija* imenuje prof. ddr. Igor Grdina, dostikrat srečeval z denarnimi težavami. Reševal jih je tako in drugače, dostikrat z odlaganjem vračil prijateljem in ljudem, s katerimi je bil v ožjem stiku. Eden med njimi je bil pravnik Milan Jaklič (1886–1963), pripadnik Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je od leta 1907 do začetka prve svetovne vojne sodeloval v uredništvu strankinega glasila *Rdeči prapor*, leta 1911 pa je postal eden od urednikov njegovega naslednika, prvega socialnodemokratskega dnevnika na Slovenskem, *Zarja*. Bil je tudi prevajalec leposlovne in marksistične literature.¹ S Cankarjem si je bil toliko blizu, da ga je ta zaprosil za posojilo, z vračilom pa je zamujal. Jaklič ga je na to očitno opozoril, Cankar pa mu je odgovoril z naslednjim pismom:

»Dragi Jaklič!

Zakaj da Ti nisem odgovoril, bi sklepal sam že lahko iz tega, da še zmirom sedim na Dunaju. V Ljubljani sem se bil tako grdo zadolžil, da sem zdaj v kleščah. Zraven pa je še to, da so uredniki in založniki mnogo manj postrežni,² če je med njimi in menoj parsto kilometrov. Taka je reč in le čudno se mi zdi, da si je sam nisi izračunil.

Koncem tega meseca pa se odpeljem v Sarajevo in takrat se bodo moje stvari na boljše obrnile. Ne bom tolažil upnikov po abecedi, temveč v tistem trenutku, ko bo vsaj napol mogoče, pošljem Tebi če ne vsega, pa dobršen del.

Dotlej mi nikar ne zameri!

Lepo Te pozdravlja

Dunaj
14. jun. 1909«.³

Ivan Cankar

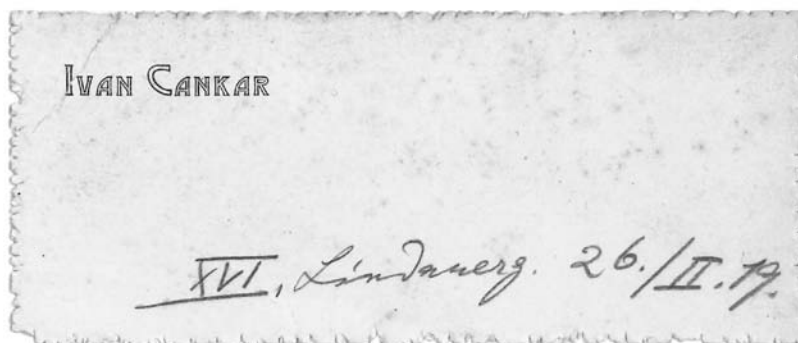
Pismo doslej ni bilo znano, odkril pa sem ga ob pregledovanju privatnega arhiva družine Milanke Jakopič Jaklič. Hči Milana Jakliča, gospa Milanka Jakopič Jaklič, mi je ljubeznivo dovolila vpogled v nadvse zanimivo zapuščino njenega očeta. Privolila je tudi, da lahko v njej hranjene dokumente uporabim pri raziskovalnem delu. Za to se ji resnično toplo zahvaljujem. Objavljeno Cankarjevo pismo, ki ga je napisal dobra dva meseca pred dejanskim odhodom k bratu Karlu v Sarajevo, prikazuje enega od drobcev iz umetnikovega življenja. To, da ga sedaj poznamo, ne gre razumeti kot beleženje pisateljevih nevrnjenih dolgov, kar so zagreto počeli literarni zgodovinarji.⁴ Pismo je pomembno zato, ker kaže, kot opozarja Igor Grdina, na znamenovanost Cankarjevih znanstev in prijateljstev

¹ PADMJJ, Milan Jaklič, *Življenjepisni podatki*, Vrhnika, 14. 12. 1949.

² Ustrežljivi.

³ PADMJJ, *kuverta Ivan Cankar*.

⁴ Grdina, *Ivan Cankar*, str. 199.

Cankarjeva dunajska posetnica s pisateljevim lastnoročnim zapisom naslova »XVI. Lindauerg.« (Lindauergasse 16). (PADMJJ, kuverta Ivan Cankar)

z njegovo osebno suverenostjo.⁵ Cankar je pismo napisal v času, ko je na Dunaju živel na naslovu Lindauergasse 16.⁶

Viri in literatura

Arhivski viri

Privatni arhiv družine Milanke Jakopič Jaklič,
Ljubljana (PADMJJ)

Milan Jaklič: Življenjepisni podatki, Vrhnika,
14. 12. 1949
Kuverta Ivan Cankar

Monografija

Grdina, Igor: *Ivan Cankar: portret genija.*
Ljubljana: Beletrina, 2019.

⁵ Prav tam, str. 164.

⁶ O Cankarjevem bivanju na omenjenem naslovu glej prav tam, str. 198–201.

Dragi Jaklič!

Jakaj, da ti nisem odgovoril,
 bi sklepala ^{sam} je lahko
 iz tega, da se zmirom sedim
 na Dunaju. V Ljubljani
 sem se bil tako zelo
 podolgovil, da sem ydaj
 v kleščah. Javen pa je
 se to, da so uredniki in
 založniki mnogo manj
 postregni, če je med njimi
 in manjši parsto kilo
 metrov. Taka je res
 in le čudno se mi ydi,
 da si je sam nisi

Pismo Ivana Cankarja Milanu Jakliču 14. junija 1909. (PADMJJ, kuverta Ivan Cankar)

izračunil.

Koncem tega meseca
pa se odpravim v Sarajevo
in skratka se bodo moje
stvari na boljše obrnile.
Re bom dolajil upnikov
po abecedi, Lemnici v Kistem
krenotku, ko bo vsaj
napel moške, pošljem
tebi še ne vraga, pa Dobro
del.

Dollej mi nikar ne
zameri!

Lepo te pozdravlja
Dunaj
14. jun. 1909

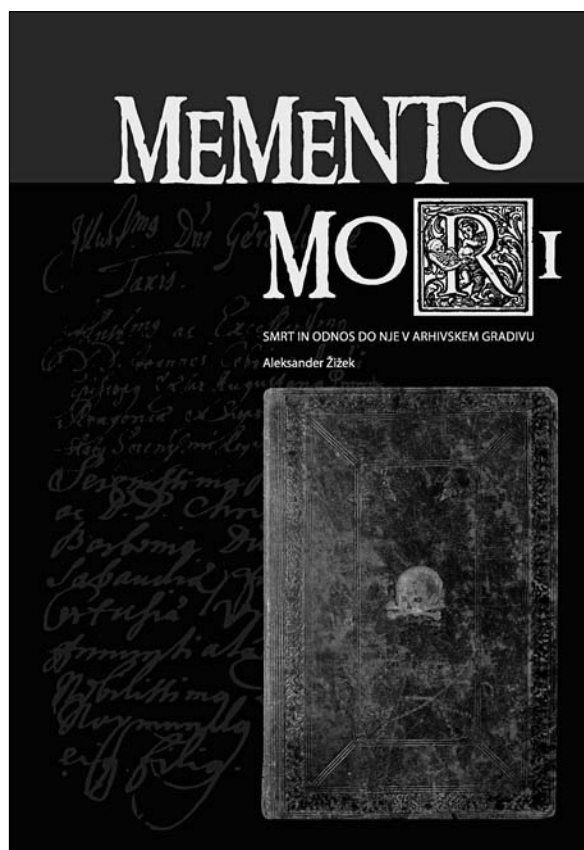
Juan
Cankar

Življenje in smrt, v arhivskih virih prepletena

Žižek, Aleksander: *Memento Mori. Smrt in odnos do nje v arhivskem gradivu*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020. 80 strani.

Rojstvo in smrt sta največji prelomnici v življenju posameznika. Odnos do njiju se je skozi zgodovino spreminjal. Družba, v kateri živimo, slavi rojstvo/življenje, s čimer se razlikuje od družb 300 ali 500 let nazaj, ki so rojstvo in življenje jemali kot prehodno etapo, prežeto s trpljenjem, skušnjavami in grešnostjo, ki so vodile do večne sreče ali do večne pogube. O pokojnih posameznikih so se še pred uvedbo matičnih knjig (rojstvo, poroka in smrt) ohranili materialni ostanki o njih, kot so zgradbe in znamenja, ter pisno gradivo o njihovem življenju in/ali smrti, ki se v gradivu neprestano prepletata. Že naši predniki, ki so bili krščanskega izročila, so v svoj odhod v večnost radi vključevali verske ustanove. V zameno za dar so jim te omogočale lažji prehod v večnost in ohranjanje spomina na njih. Skozi čas se je načrtovanje odhoda pokojnika in ohranjanja spomina nanj preselil v oporoke pokojnikov, v katerih so posamezniki še pred svojo smrtjo izrazili svoje želje glede njihovega premoženja po njihovi smrti. Poleg popisa, ceditve in razdelitev pokojnikovega imetja, nekatere od njih vsebujejo tudi želje glede njihove zadnje poti v večnost in ohranjanje spomina na njih. Občasno oporoke ponujajo tudi vpogled v odnos do družinskih članov, širše skupnosti in življenja/smrti.

Poslednje slovo od pokojnika se je pri sleherniku dogajalo v ožjem krogu družine, prijateljev, sosedov, stanovskih kolegov, sodelavcev in znancev. Slovo od izpostavljenih zaslužnih posameznikov pa je potekalo v širšem krogu lokalne ali še širše skupnosti. Avtor v delu skozi različna obdobja predstavi priprave na in zadnjo pot do kraja večnega počitka ter ohranjanje spomina na nekaj najbolj znanih celjskih pokojnikov, kot so Ulrik II., dr. Jo-

sef Neckermann, dr. Ivan Dečko, Valentin Hladin, Ivan Kovačič Efenka in Franc Leskovšek Luka.

V delu so podane ključne informacije o nekdanjih krajih zadnjega počitka pokojnikov v Celju, razvoju celjskih pokopališč in o razvoju današnjega celjskega pokopališča ter na splošno o razvoju pokopališke in pogrebne dejavnosti v Celju skozi čas, vse do danes.

Spoznamo tudi uradne postopke, ki so se in se sprožijo s smrtjo posameznika in ki družbi zagotavljajo kontinuiteto in na svoj način zapolnijo praznino, ki ostane za pokojnikom. Taki postopki lahko med drugim pomagajo pojasniti tudi okoliščine smrti, če nenaravna smrt nastopi zaradi nesreče, bolezni (nalezljive) ali kaznivega dejanja zoper telo in življenje. V vseh teh in podobnih postopkih je bil pokojnik še zadnjič ovekovečen in izpričan kot objekt v pisnih virih preteklosti. Med take postopke lahko prištevamo preiskave, obdukcije, sodne postopke in nenazadnje tudi zapuščinske postopke.

Avtor se je svojega dela lotil na način, da na podlagi ohranjenih arhivskih virov predstavi smrt

posameznika in vseh z njo povezanih dogodkov, katerih del je bil velikokrat planiran že pred smrtjo posameznika. V delu nas popelje skozi različne družbene strukture, v svet živih in svet »mrtvih« ter v različne režime. Tako lahko sledimo tudi celjski zgodovini in njenim strukturnim spremembam. Na podlagi dobro ohranjenih arhivskih virov, je avtor zelo dobro in čez dolgo časovno obdobje prav nič dolgočasno opremil svoje delo. V predstavljenih arhivskih virih lahko sledimo odnosu do smrti pokojnika še pred njegovo smrtjo, njegovo pripravo na smrt (duhovno in fizično), sloves od posameznika na njegovi zadnji poti do kraja večnega počitka,

ohranjanje spomina na pokojnika in vsemu, kar je bilo s smrtjo posameznika še povezano, ter kateri procesi in postopki so se v povezavi smrtjo posameznika ob tem sprožali.

Vsi ti omenjeni ohranjeni arhivski viri o posameznikih, o slehernikih ali o posameznikih, ki so v širši družbi za sabo pustili večji pečat, in so v avtorjevem delu kot primeri ohranjenih arhivskih virov predstavljeni in opisani, so pomemben vir informacij (o njihovem življenju in nenazadnje o njihovi smrti).

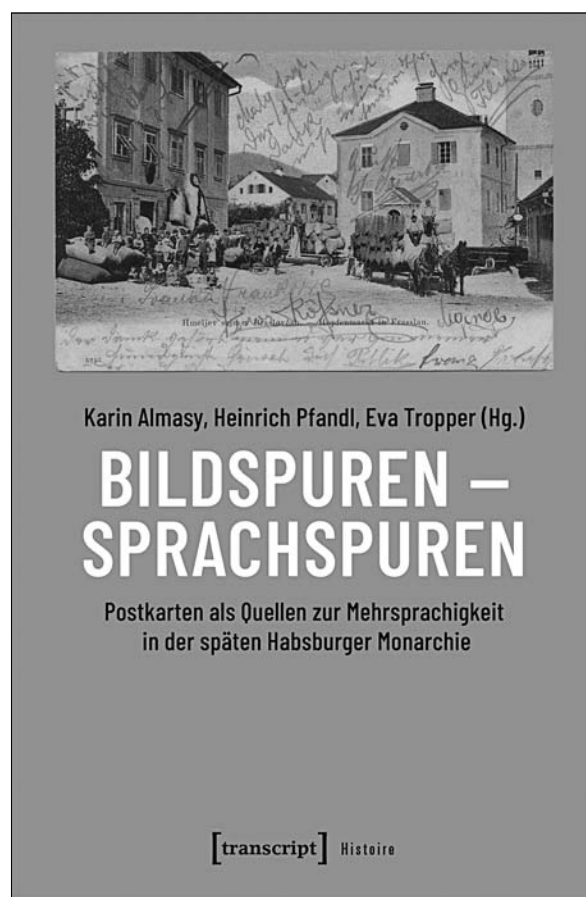
Jože Kranjec

Kaj vse nam povedo razglednice

Karin Almasy, Heinrich Pfandl, Eva Tropper (Hg.): *Bildspuren – Sprachspuren: Postkarten als Quellen zur Mehrsprachigkeit in der späten Habsburger Monarchie*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2020. 340 strani.¹

Razglednice so se pred dobrim stoletjem uveljavile kot priljubljeno sredstvo množičnega komuniciranja in so služile predvsem pošiljanju pozdravov in kratkih sporočil. V času t. i. zlate dobe razglednic (1890–1920) je svojo razglednico dobila vsaka slovenska vas.

Stare razglednice so zaradi svoje atraktivne slikovne podobe zelo priljubljen predmet zbiranja, v zadnjih letih pa je izšlo tudi veliko katalogov, ki se osredotočajo prav na slikovno plat razglednice. Raziskovalci Univerze v Gradcu so razglednice raziskovali na svojstven in inovativen način. V sklopu projekta *Postcarding Lower Styria: narod, jezik in*

*identitete na spodnještajerskih razglednicah (1885–1920)*² so razglednice raziskovali kot sredstvo za množično komuniciranje različnih družbenih

¹ Zbornik je prosto dostopen tudi na spletni strani založbe: <https://www.transcript-verlag.de/media/pdf/81/08/59/oa-9783839449981N4jgJRyN1pEx5.pdf>.

² V sklopu raziskovalnega projekta je nastala tudi prosto dostopna digitalna baza razglednic s področja nekdanje Spodnje Štajerske POLOS: <https://gams.uni-graz.at/context:polos>.

slojev. Razglednice kot zgodovinski vir ponujajo vpogled v vsakdanje življenje prebivalcev takrat dvojezične Spodnje Štajerske. Zlata doba razglednic je na ozemlju Spodnje Štajerske sovpadala z obdobjem ostrih nacionalnih konfliktov med nemško in slovensko govorečo skupnostjo. Raziskovanje razglednic in nanje napisanih sporočil je raziskovalcem odstrlo pogled na zgodovino, drugačno od tradicionalne, nacionalno zaznamovane zgodovine.

Eden od rezultatov omenjenega raziskovalnega projekta je pričujoči zbornik z naslovom *Bildspuren – Sprachspuren: Postkarten als Quellen zur Mehrsprachigkeit in der späten Habsburger Monarchie*, katerega cilj je predstaviti vrednost razglednice kot vira za preučevanje večjezičnih regij na primeru Habsburške monarhije v letih 1885–1920. Zbornik je zasnovan interdisciplinarno in na razglednice ponuja večplasten pogled (s slikovnega, jezikovnega in sporočilnega vidika), kot tak pa predstavlja novost v zgodovinopisju. Zbornik sestavlja trinajst prispevkov, ki so nastali v letih 2016–2020 in so sad dela raziskovalcev in sodelavcev projekta, kot tudi vabljenih avtorjev.

V uvodnem prispevku Karin Almay in Eva Tropper predstavita zgodovino razglednice in nov, celosten pogled na razglednice kot zgodovinski vir, pri katerem sta predmet raziskovanja jezikovni in besedilni del razglednice. V drugem delu prispevka pa orišeta še jezikovne razmere in politiko v obeh polovicah Habsburške monarhije in predstavita projekt *Poscarding Lower Styria*.

V drugem prispevku z naslovom *Polyglottes Habsburg* avtor Johannes Feichtinger predstavi zgodovino večjezične politike in rabe jezikov v upravi in šolstvu v avstrijski in ogrski polovici takratne države, in sicer od pomladi narodov pa do konca druge svetovne vojne.

Eva Tropper se v svojem prispevku *Linguistic Landscapes auf Postkaten* osredotoči na napise, ki so sestavni del slikovne podobe razglednic, kot so poimenovanja krajev in napisi na javnih poslopjih. Ob tem opozori, da imajo napisi funkcijo vizualne reprezentacije jezika v javnem prostoru, ki prikazuje predvsem, katera jezikovna skupina je imela v kraju politično prevlado in moč.

V prispevku z naslovom *Poscartengeschichte(n)* Karin Almasy predstavi razglednice kot poceni in hiter medij za komuniciranje v vsakdanjem življenju, ki ga lahko v današnjem času primerjamo s telefoni. Sporočila na razglednicah tako odstirajo pogled na zgodovino vsakdanjega življenja, mikrozgodovino in socialno zgodovino. Sočasno so razglednice dragocen vir podatkov za jezikoslovce, saj so razglednice uporabljali tudi preprosti ljudje, ki sicer niso bili vajeni pisnega izražanja. V drugem delu prispevka avtorica ponazori, kako lahko na primeru prve svetovne vojne s pomočjo razglednic povežemo mikro- in makrozgodovino.

Theodor Domej se v prispevku *Wie Nadel im Heuhaufen* posveti razglednicam krajev na Koroškem s slovenskimi in dvojezičnimi napisi iz leta 1918. Navaja, da so le-te zelo redke, še redkejši pa so zapisi na razglednicah v slovenskem jeziku. Slovensko govoreče prebivalstvo Koroške so predstavljali predvsem slovenski kmetje, delavci in služinčad, ki pa so bili le delno pismeni in so zato razglednice redko uporabljali. V šolah so slovenščino poučevali zelo redko, sočasno pa se je koroško narečje, v katerem so se okretneje sporazumevali, močno razlikovalo od knjižne slovenščine.

Šesti prispevek avtorja Heinricha Pfandla primerja razglednice treh deželnih glavnih mest: Ljubljane, Lwówa, glavnega mesta Galicije in Czerowitz, glavnega mesta Bukovine. V prispevku avtor predstavi odseve multikulturalnosti in večnacionalnosti na razglednicah omenjenih mest na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

Tjaša Jakob se je posvetila zapisanim sporočilom v slovenskem jeziku na razglednicah Spodnje Štajerske iz obdobja 1980–1910. V prispevku obravnava raven pismenosti piscev besedil razglednic in narečne prvine v nanje zapisanih besedilih, pri čemer še posebej izpostavi pogosto izražene prvine savinjskega dialekta s preloma stoletja.

Prispevek z naslovom *Von Schienen, Schloten und Schulen* Martina Sauerbreyja obravnava motive modernizacije spodnještajerskih krajev na razglednicah. Lokalni založniki so namreč želeli upodobiti svoje kraje kot napredne in moderne. Tako so bili na razglednicah priljubljeni motivi železniških postaj, krajevnih šol in industrijskih obratov.

Na razglednicah iz t. i. zlate dobe razglednic so bili pogosti tudi motivi narodnih noš. Barbara Porod je v prispevku z naslovom *Vor der Erfindung der Tradition in der Steiermark – Trachtpostkarten ohne Tracht* raziskala podobe narodnih noš, za katere se je izkazalo, da niso nujno prikazovale lokalne noše, ampak so služile bolj romantičnim predstavam o podeželskih nošah.

Jerneja Ferlež je v prispevku *Motiv Stadt, Motiv Mensch* predstavila razglednice Maribora s preloma stoletja. Ugotavlja podobno kot Sauerbrey in Porod, in sicer da je potrebno na razglednice kot zgodovinski vir nekega mesta gledati z določeno mero distance, saj so le-te prikazovale idealizirano podobo mesta in niso upodabljale njegovih manj atraktivnih podob.

V prvih dveh letih prve svetovne vojne je habsburška monarhija razglednice uporabljala za namen mobiliziranja prebivalstva. Z izdajanjem serij razglednic z vojno tematiko so želeli še posebej na mejnih območjih utrditi narodno zavest ter enotnost prebivalcev. Razglednice z motivi prve sve-

tovne vojne iz let 1914/15 je v prispevku z naslovom *Multietnische Mobilisierung in der Habsburgermonarchie am Beispiel der Kriegsbildkarten 1914/15* raziskal Joachim Bürgschwentner.

Ravno obratno pa se v naslednjem prispevku »Deutsch« oder »slawisch«? Rudolf Jaworski posveti zasebni produkciji razglednic, ki je med drugo svetovno vojno služila iredentistični propagandi.

Zbornik zaključni prispevek Jerneja Kosija »Gegen die feindliche Fremdherrschaft«. V njem avtor na primeru spodnještajerskih razglednic, poslanih v letih po prvi svetovni vojni, ponazori, kako je še posebej na nemško in slovensko govorečih področjih potekala tranzicija iz Habsburške monarhije v novo državo.

Pričujoči zbornik ponuja nove poglede na razglednice in tako odpira tudi nove možnosti za raziskovanje zgodovine vsakdanjega življenja naših krajev na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

Alenka Hren Medved

Šoštanj v viharju velike vojne in prevratne dobe

Miran Aplinc, »Morda bodo prišli še taki časi, ko boste morali jesti tak kruh, kjer bodo špice ven gledale«. *Odmev velike vojne skozi organizacijo preskrbe v Šoštanju v času prve svetovne vojne in prevratne dobe.* Šoštanj, Velenje: Muzej usnjarstva na Slovenskem, Muzej Velenje, 2019. 159 strani. (Zbirka Prispevki, Gradiva; 9)

Konec leta 2019 smo dobili še eno publikacijo, ki dopolnjuje bogato bero izdajateljske in razstavne dejavnosti na temo prve svetovne vojne ob obeleževanju stoletnice te prve morije globalnih razsežnosti. Avtor, ki je do sedaj izdal že nekaj del na temo gospodarske in socialne zgodovine Šoštanja, je svoj zbir dopolnil še z enim, ki prinaša več kot v naslovu napoveduje. Opisu organizacije in izvedbe preskrbe prebivalstva ter stopnji zadovoljitve potreb prebivalstva z osnovnimi (ne le živilskimi) potrebščinami v Šoštanju dodaja tudi opis vrste drugih okoliščin, ki jih je prineslo vojno stanje v Šoštanju.

Po kratkem uvodu nas avtor postavi v okolje, o katerem nas namerava seznaniti. V predvojni Šoštanj, kraj z dobrimi 1.200 prebivalci, obdan z »okoliško« občino, in še dvema sosednjima občinama, s katerima so tvorili celoto s 5.350 prebivalci. Rast prebivalstva je omogočila dobra gospodarska podlaga (tovarna usnja, premogovnik, številni obrtniki, gostilničarji, turizem). Šoštanj je živel tipično življenje štajerskega kraja tega časa z nacionalno in razredno razdvojenim prebivalstvom. V to ustaljenost je udarila vest o sarajevskem atentatu, ki ga zapisovalec šolske kronike v Šoštanju pokomentira: »Človek pride na deželo z najboljšim namenom, a proti njemu se izvrši atentat. /.../ To je bil začetek strašne vojne.« Avtor opiše razpoloženje prebival-

stva ob začetku vojne, mobilizacijo ter pritisk države na prebivalstvo v obliki ukinitve svoboščin, cenzure, propagande in militarizacije. Namesto na fronto odhajajočih moških, katerih delovno silo so nadomeščale ženske, otroci in starejši (*»Gospodar je pisal s fronte ženi, kako naj gospodari s tem in onim«*), so začeli uporabljati tudi vojne ujetnike. Prvi, ruski, ki so prišli v Šoštanj na delo v Woschnagovo usnjarno že konec septembra 1914, so bivali v nekdanjih prostorih tovarne, italijanski, zajeti na soški fronti, pa na ploščadi pred današnjo kočjo na Smrekovcu. Prostor, kjer so zgradili barake, so sami poimenovali Roma.

Eden od posegov države v življenje prebivalstva je bila tudi regulacija porabe živilskih artiklov. Za ta namen so bili ustvarjeni oskrbovalni (s tedanjim izrazom aprovizijski) okraji. Šoštanj je bil središče enega od treh na področju okrajnega glavarstva Slovenj Gradec. Njegovo vodstvo je pripravljalo sezname za oddajo nakaznic za preskrbo z mliniskim izdelki, kasneje pa tudi za vse ostale artikle, za katere je država predpisala kontrolirano razdeljevanje. Zaradi varčevanja so gospodinje krušni

moki dodajale ovseno, v njej pa ostaja nekaj otrobov, ki so v špicah, kar tudi razloži zapis v naslovu. Nadzoru države nad količinami pridelka (in s tem njihovi oddaji) so se v Šoštanju skušali izogniti s prikazovanjem nižjih vrednosti količin pridelanih živil v poročilih okrajnemu glavarstvu. To jih je spregledalo in jim z grožnjo zaukazalo ponoven popis. Občina je s potekom vojne ob prepovedi proste prodaje in zapovedanih oddajah blaga postala popolnoma odvisna od centralno odrejenih količin. Tudi zato so župani šoštanjskega okraja julija 1917 poslali zahtevo ministru za kmetijstvo glede ukinitve nakaznic za mlevske izdelke, povečanja količin pri razdeljevanju ostalih živil in zaustavitev rekvizicij. Oddaja živine je bila obvezna, šoštanjski okraj pa se je moral sam oskrbeti z mesom. Avtor v nadaljevanju prikaže tudi preskrbo Šoštanja od prevrata do prve polovice leta 1919.

Na tem mestu velja omeniti še en podatek, ki se navezuje na naše sedanje življenje. Zaradi vsesplošnega pomanjkanja goriva je bil aprila 1916 prvič uveden poletni čas.

Neuspeh preskrbe (ki ni imel vzrokov le v notranjih avstrijskih razmerah) je bil le pokazatelj siceršnjega padca gospodarskih dejavnosti. A Šoštanj je bil v tem oziru izjema. Velik tamkajšnji delodajalec, usnjarna, je zaradi vojaških naročil dobro uspeval. V času vojne je povečal število zaposlenih z 200 na 280, leta 1915 so imeli celo sredstva za novo investicijo, saj so zgradili termoelektrarno z močjo 368 kW. Lastniku bi, sodeč po njegovih besedah (*»Od vsake hiše imam enga zaposlenga. /.../ To pa zato, da bo vsaka družina imela za najnujnejše: cukar pa moko.«*) lahko pripisali kar nekaj altruizma. Po skromnih podatkih obrt in trgovina v Šoštanju v času vojne nista tako dobro uspevala. Kot tudi, po začetnem navdušenju kot drugod po monarhiji, niso več uspevali razpisi vojnih posojil.

Po zapisih v šolskih kronikah avtor sledi stanju v šolstvu v Šoštanju in okolici. Pouk je bil zelo moten zaradi pomanjkanja učiteljev ali njihovih dodatnih zadolžitvev ter zamika pričetka pouka zaradi pomoči otrok pri jesenskih kmetijskih opravilih na začetek novembra, konec leta 1918 tudi zaradi razsajanja gripe. Šolsko leto 1918/19 se je zato začelo šele 3. januarja 1919. Dosti časa pa so šolarji namenili tudi sodelovanju pri nabiralnih akcijah,

s katerimi so zbirali sredstva v podporo vpoklicanih vojakov, gospodarstva, vdovam in sirotam. Z akcijami v izvedbi različnih organizacij so zbirali gotovino, izvajali dobrodelne prireditve, v pomoč vojakom pletli nogavice in druge volnene izdelke, izdelovali papirnate podplate, nabirali jagodičevje in gobe ter listje robide kot nadomestek za čaj.

Zapisi župnijskih kronik in časopisje so omogočili osvetlitev še enega vidika vojne v Šoštanju in okolici. Prinašajo namreč poročila o *»patriotskem nabiranju kovin za vojno«*. Od srede leta 1915 so se vrstile akcije zbiranja in prodaje predmetov iz aluminija, bakra, brona, medenine, niklja, kositra in cinka. Ob tem so ob koncu leta 1916 in kasneje prišli na vrsto tudi zvonovi skorajda vseh cerkva v Šaleški dolini.

Avtor v poglavju Vpliv vojne na prebivalstvo prikaže, kako sta pomanjkanje in lakota tudi v Šoštanju negativno vplivala na zdravje prebivalstva ter posledično na naravni prirastek. Zaradi nizke rodnosti in povečane smrtnosti je bil ta nizek in dve leti celo negativen. Iz +83, kolikor je znašal leta 1914, se je postopoma spustila na -2 leta 1917, leta 1918 pa na kar -73, kar je po poročilih povzročila *»španska bolezen«*.

Obdobju ob in po koncu vojne avtor nameni več poglavij. Deklaracijsko gibanje se je razširilo tudi po Šaleški dolini, podprle so ga vse občine šoštanjskega okraja razen *»nemškutarskega«* mesta Šoštanj. V podporo gibanju je bilo v dolini organiziranih več zborovanj, največje 30. maja 1918 v Družmirju. Okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu ga je sicer prepovedalo, a več tisoč zbranih je nagovoril poslanec Karel Verstovšek. Navdušenje Slovencev je lahko razumeti ob primeru nepravilnosti iz preteklosti. Primer je iz leta 1916, ko je umrl šoštanjski notar, Slovenec Vinko Kolšek. Čeprav je v tamkajšnjem sodnem okraju živelo 13.174 Slovencev in le 1.319 Nemcev, je bil za Kolškovega naslednika določen kočevski Nemeč, ki je *»le z največjo težavo lomil slovenščino«*. Njegovo ime najdemo tudi med tistimi, ki so se upirali ob prevratu. Zaradi napetosti med Slovenci in Nemci je prihajalo tudi do fizičnih obračunavanj. 17. oktobra so v Šoštanju ustanovili Narodni svet, ki je 1. novembra pričel z aktivnostmi za prevzem oblasti in vzpostavitev življenja po koncu vojne. Za varnost je skrbelo oro-

žništvo v sodelovanju z narodnimi stražami, za večjo varnost in preprečevanje izgrede pa je Narodni svet v Šoštanju ustanovil še redarsko službo. Sledimo lahko tudi slovenizaciji Šoštanja z ukinitvijo nemške šole, vrtca, prevzemom prostovoljnega gasilskega društva, odpustom nemških uradnikov in spremembi napisov.

Pod naslovoma »Domovina vas še potrebuje« in »Vojske reši nas, O Gospod« so popisane dejavnosti slovenskih prostovoljcev in vpoklicancev ob umiku avstrijske vojske preko slovenskega ozemlja novembra 1918 ter bojih na Koroškem konec istega leta in spomladi leta 1919. Ob umiku slovenskih čet s Koroške v začetku maja so se avstrijske približale

Šoštanju, kar je njegovo okolico izpostavilo ropanju. In to ne samo avstrijskih čet. Pred uspešno ofenzivo jugoslovanske vojske na Koroškem konec maja 1919 je bil v mestni hiši v Šoštanju nastanjen štab Koroškega odreda, vojaštvo pa je zasedlo več stavb, šola je bila npr. maja in junija spremenjena v vojaško bolnišnico.

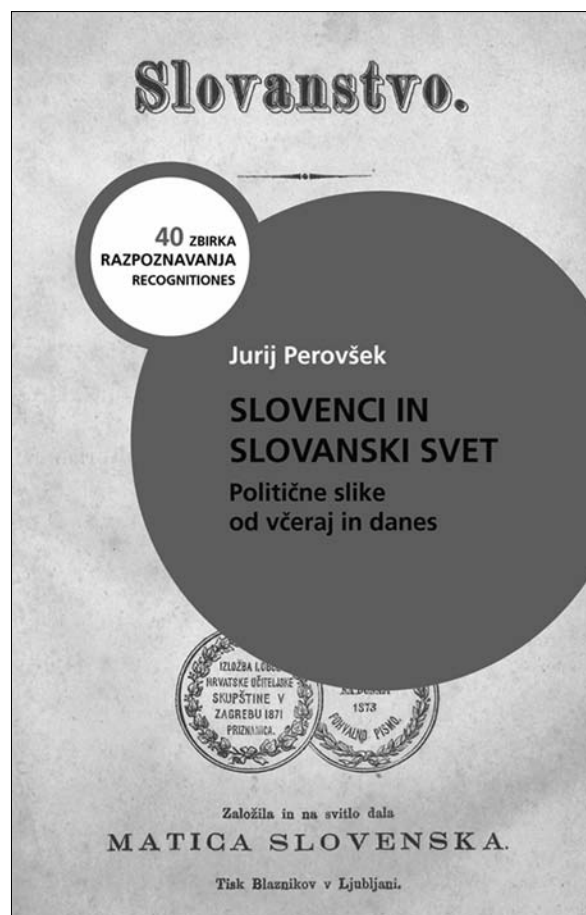
Avtor je z uporabo arhivskega gradiva, časopisja in literature ter s pomočjo razlage splošnega stanja na primeru Šoštanja (kjer je to seveda mogoče) spletel podatkov polno, bogato ilustrirano berljivo zgodbo lokalnega stanja, ki dodaja kamenček v mozaiku zgodbe prve svetovne vojne na Slovenskem.

Bojan Himmelreich

Slovanska vzajemnost malo drugače

Perovšek, Jurij: *Slovenci in slovanski svet. Politične slike od včeraj in danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019. 303 strani.

Slovenci in slovanski svet. Politične slike od včeraj in danes je lansko leto izšla pri založbi Inštituta za novejšo zgodovino in obravnava predvsem medijske odzive na dogajanja v slovanskem svetu od konca 19. stoletja dalje. Teme, s katerimi se je Jurij Perovšek v preteklosti že ukvarjal, so v knjigi povezane v celoto, ki kljub posamičnosti primerov, jasno kažejo na prepletenost odnosa do drugega z aktualnim dogajanjem, političnimi prepričanji ter zakoreninjenostjo podob o opisnih narodih. Avtor v uvodu pojasni umanjkanje poglavja o Slovakah in Poljaki. Za prve omeni že izdano literaturo o tematiki, za Poljake pa obžaluje pomanjkanje raziskav ter povzame osnovne poteze. Poglavja so razdeljena tematsko in kronološko. V prvem sklopu *Narodni boji in coup d'état* sta poglavji o Čehih ter Bolgarih. Avtor predstavi odzive slovenskega časopisja na »češki separatizem« v socialdemokratski

stranki in poglede na Bolgarijo s poudarkom na delovanju Aleksandra Stambolijskega.

Leta 1897 se je avstrijska socialdemokratska stranka preoblikovala v federacijo nacionalnih

strank, ohranili pa so centralizirano vodenje strokovnih organizacij. To je zmotilo predvsem češke socialdemokrate, ki so si prizadevali za decentralizacijo. Poglobljajoči se spor med nemškimi in češkimi socialdemokrati se je poskušalo rešiti v okviru 2. internacionale jeseni 1910. Na shodu se je obsodilo češki separatizem ter se zavzelo za enoten skupen boj avstrijskega delavstva, kar je privedlo do cepitve znotraj češke delavske stranke. Dogajanje je spremljalo tudi slovensko časopisje. Če bralec ne pozna bolje delovanja JSDS, ima pred seboj predstavo, da so bili Slovenci vedno prijatelji Čehov in se zgedovali po njih v nacionalnem boju, a se skozi to poglavje jasno kaže, kako to ni nujno, saj so v ta odnos vpletena tudi osebna prepričanja, strankarska ideologija, kot tudi preračunljivost. Liberalni ter katoliški tabor sta sicer češke socialdemokrate podprla, drugače pa je bilo v socialističnem taboru. Čeprav so bili znotraj stranke različni pogledi, češki separatizem ni bil dobro sprejet. Na 8. zboru JSDS maja 1912 je o tem potekala burna razprava. Nekateri člani so zahtevali celo izključitev češke stranke iz internacionale. Na koncu so prevladali bolj mirni toni, a so vseeno obsodili separatizem. Liberalni in katoliški tabor pa sta izkoristila dogajanje za kritiko JSDS. Z internacionalizmom naj bi JSDS le podpirala nemško hegemonijo in omogočala izkoriščanje slovenskih delavcev v prid nemškemu kapitalu.

V slovenski medijski krajini je poročanje o dogodkih iz Bolgarije vse bolj prisotno od druge polovice 19. stoletja dalje, pričakovano pa je strmo narastlo po koncu Velike vojne. Jurij Perovšek v tem poglavju oriše tako politično situacijo Kraljevini Bolgariji kot medijske odzive nanjo. V obeh državah se je v politiki in časopisju pojavljala ideja o združitvi države. Na kakšen način je bilo seveda odvisno od političnega prepričanja ter obdobja. Močno je odmeval tudi državni udar, v katerem je bil ubit Aleksander Stambolijski, takratni bolgarski predsednik vlade. Njegove ideje o združitvi, podpora meddržavnemu sodelovanju in odnos do Makedonije so bili povečini toplo sprejeti, med tem ko so njegovo notranjo politiko ocenjevali različno in glede na lastna politična prepričanja. Če jih večina hvali (z izjemo socialistov ter komunistov) njegov načrt za spopadanje s komunizmom (komunisti naj bi se odrekli zasebni lastnini in ustanovili komune ter tako dokazali pravilnost svojih idej), so veliko bolj zadržani do drugih njegovih ukrepov.

Meščanske stranke so ga imele za levega diktatorja, celo agrarnega boljševika. Motil jih je njegov odnos do meščanstva in njegova podreitev kmečkemu stanu. Tu so bili blizu mnenju socialistov, le da so slednji poudarjali, izvajanje diktature kmetov nad delavskim razredom. Njegovi politiki je bila naklonjena le Samostojna kmetijska stranka, ki ga za razliko od drugih ni oklicala za diktatorja, ampak za poštenjaka, saj je bila njegova politika sorodna njegovim naukom. Tudi v tem poglavju se je jasno zrcali kako so lastna prepričanja in politika usmerjala poročanje o drugem.

Drugi sklop *Rusija, Rusi in oktobrski revolucionarni prelom*, kot je razvidno že iz naslova obravnava medijske odzive na politično dogajanje v Rusiji od začetka prve svetovne vojne dalje. Gre za najboljše sklop v knjigi, kar ne preseneča, saj je časopisje podrobno spremljalo dogajanje v Rusiji – o največji »slovanski« državi, v kateri je v tem obdobju prihajalo do sprememb mednarodnih razsežnosti. V prvem in drugem poglavju avtor prikaže podobo same Rusije od atentata ter v času vojne, kako se postopoma bratski slovanski narod spremeni v nasprotnika in kako nad idejo slovanstva zmaga avstrijski patriotizem. Avtor ne pozabi na pritisk države ter cenzure na časopisje v času vojne, kar je zagotovo tudi prispevalo k negativnemu odnosu do Rusije. Puščica je bila obrnjena tako proti Rusiji kot Srbiji – pravoslavcem, ki imajo s slovenstvom veliko manj skupnega kot katoliška Avstrija. Seveda mnenja niso bila enotna in so se spreminjati tudi glede na dnevno politično dogajanje. Šele proti koncu vojne se podoba Rusov postopoma izboljša. Razlike v mnenjih so tako kot v prejšnjih poglavjih predvsem posledica političnih ter osebnih prepričanj. Če sta *Slovenski narod* in *Slovenec* širila negativno mnenje o Rusiji, prvi niso tega utemeljevali na pravoslavju, med tem ko je katoliški dnevnik to pogosto izpostavljati. V drugem poglavju je poleg časopisja opisano tudi mnenje vojakov in vojnih ujetnikov, ki so vojne nasprotnike od bližje spoznali. Ocene so odvisne od osebne izkušnje, a so bile pozitivnejše od medijskih.

V nadaljevanju sklopa se Jurij Perovšek posveti še Vladimirju Iljiču Uljanovu Leninu, Grigoriju Jefimoviču Rasputinu, Wranglovcem – skupini vojakov iz ruske državljanske vojne, ki so kot enota pribežali v Kraljevino Jugoslavijo, ter odnosu meščanskih

strank do revolucije. Bralcu bo zanimiva primerjava med opisi Lenina in na drugi strani revolucije. Prvi je, čeprav diktator in utopist, ob smrti v medijih predstavljen kot načelen, razgledan ter inteligen voditelj, v osnovi pozitiven lik v negativnem zgodovinskem obdobju – revoluciji. Poglavje o Rasputinu razkriva mnenja o pomembni osebnosti ruske politike, ki je na osnovi mitov in zgodb dobila mitični pridih šele daleč po smrti. Če se v teh poglavjih tako kot v že predstavljenih delih knjige jasno kaže odnos do »drugega« – tujega ter oddaljenega in hkrati odseva »jaz« piscočega, je poglavje o Wranglovcih zanimivo predvsem zaradi diskurza o tujcih, ki so »tu«. Odnos do njih je bil izrazito negativen, največje nasprotovanje je bilo proti njihovemu opravljanju vojaške obmejne službe. Kot omenjeno se je tu prikradel izrazit protimigrantski in nacionalistični diskurz, kljub poudarkom, da to ni naperjeno proti njim kot Rusom. Prepuščanje opravljanja vojaške službe tujcem naj bi bilo nepatriotično, Wranglovcem so očitali nesposobnost in germanofilstvo. Hkrati so časopisi poudarjali tudi, da jemljejo službe domačinom, ne znajo jezika in se za njih troši državni denar. Incidenti ter zločini enote so sovraštvo še podžgali, tako je *Kmetijski list* med drugim zapisal: »Nikakor nočemo reči, da so vsi Wranglovci brez izjeme slabi ljudje, toda zaradi samoobrambe ne moremo storiti drugega, kakor spričo dokazanih grehov posameznikov nastopiti proti vsem.«¹ Redek primer pisca, ki jim je stopil v bran je »Ignotus« v liberalnem *Taboru*. Ne zanika nekaterih incidentov, a poudarja, da je »javno mnenje subjektivno in polno predsodkov. Boj s predsodki je težaven. Če slovanski bratje s severa vidijo koliko strasti, mržnje in sovraštva se razliva med nami samimi; kako trdovratno vzdržujejo nekateri Slovenci in Hrvati predsodke o Srbih in obratno, tedaj se ne bodo čudili, če tudi njih srečujemo z nezaupanjem.«²

Po obsežnem poglavju o Rusiji avtor preide do jugoslovanstva in Slovenije. V prvem podpoglavju žal manj izvemo o medijskih odzivih ter več o političnem videnju oziroma razumevanju razvoja ideje jugoslovanstva in jugoslovanske države. Avtor predstavi razvoj jugoslovanske ideje od ilirizma do

nastanka prve Jugoslavije. Nato pa skozi menjave političnih sistemov prikaže spremembe v razumevanju jugoslovanske državnosti vse do njenega razpada.

Zadnje podpoglavje je namenjeno avtorjevemu videnju Slovenije po osamosvojitvi, ki se prepleta z njenimi medijskimi podobami. Iz izbranih citatov se najbolj zrcali samopodoba Slovencev. »Kaj smo o sebi razkrili Slovenci po odhodu iz večnacionalnih držav,« zapiše avtor. Mogoče bi si na tem mestu upala dopolniti avtorja in zapisati, da tudi to je le podoba, stereotip, ki kot prikazen lebdi nad Slovenci; ideja, da po »osvoboditvi izpod tujega jarma« ne vemo, kaj naj sami s seboj. Da ne bo pomote, avtor tega ne trdi, obravnavana tema omogoča razmišljanje o državi ter miselnosti, ki se zaradi neuresničenih »sanj« po »drugi Švici« pogloblja med ljudmi. V javnosti se pogosto pojavljajo »naravno« pogojene podobe Slovencev. Že od 19. stoletja dalje je veljalo, da naj bi bili pridni in delovni, a hkrati pokorni hlapci sključenih hrbtov in sami sebi največji sovražniki. Ta imaginarni determinizem, zaradi svoje zakoreninjenosti v prepričanju nekaterih oblikovalcev javnega mnenja ter posledično dela splošne javnosti, realno vpliva na življenje posameznikov. Predvsem pa omogoča ohranjanje trenutnega stanja, saj utrjuje miselnost, da ni mogoče spremeniti ničesar. Ob tem se spregleda, da Slovenija ni nobena izjema, nobena posebnost, da je po svetu še mnogo držav s podobni težavami, saj nacionalna država sama po sebi ni rešila vseh problemov, kot so si ljudje predstavljali.

Knjiga ni celosten in splošen pregled odzivov na dogajanje iz slovanskega sveta. Ravno ti posamični primeri šele pokažejo, da slika ni tako črno-bela, kot bi mislili in t. i. slovanska vzajemnost ni tako samoumevna ter vseskozi prisotna. Kot že omenjeno podpoglavje o češkem separatizmu to dobro prikaže. Hkrati vidimo, da tudi druge splošne predstave niso tako enostavne. Ruske revolucije mediji niso obravnavali tako enostransko, predvsem Lenin si je prislužil več pozitivnih oznak, kot bi na splošno mislili. Avtor vedno predstavi vsaj dva vidika, liberalnega in katoliškega, pogosto tudi socialističnega ter tako jasno prikaže, kako se skozi različne ideologije različno interpretira dogajanje. Očiten je vpliv prepletenosti osebnih in političnih prepričanj pisca, trenutnih notranjepolitičnih razmer z oblikovanjem podobe o drugem. Čeprav se avtor raziskovanja ni lotil iz imagološkega vidika

¹ Perovšek, Jurij. *Slovenci in slovanski svet. Politične slike od včeraj in danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019, str. 100.

² *Ibid.*, 97.

(saj to niti ni namen knjige), se vseeno v teh zapisih kažejo obrisi podob o drugemu, opazni so splošni stereotipi ter vplivi ideologije na njihovo oblikovanje. Kot vemo, podoba drugega veliko pove tudi o tistem, ki jo slika. Kljub fragmentnosti primerov, se skozi njih vidi spreminjanje podobe skozi čas in ker so vezani na točno določen dogodek ali osebo, je odnos mi: drug zelo očiten. V knjigi se jasno pokaže, da so bile, kljub predstavi o nekem slovanskem

sentimentu, medijske podobe vedno znova odvisne od trenutne politične situacije in so prevladale nad neko splošno slovansko idejo.

Nekaterim bralcem bo mogoče umanjkal zaključek ali neka sinteza. A glede na zapisano se mi zdi, da vsebini knjige bolj pritiče odprti konec, ki bralca prisili k nadaljnjemu razmišljanju.

Neja Blaj Hribar

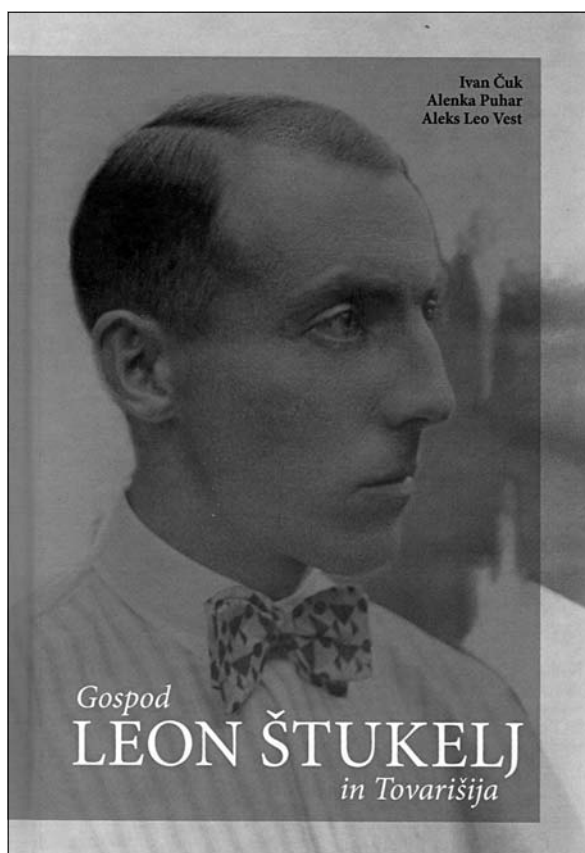
Olimpionik izza tekmovanj

Ivan Čuk, Alenka Puhar, Aleks Leo Vest: *Gospod Leon Štukelj in Tovarišija*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2019. 425 strani.

Državni zbor je 23. september razglasil za državni praznik dan slovenskega športa. S tem so poslanci potrdili izjemen pomen športa v naših življenjih, dali priznanje slovenskim športnikom in športnicam za prepoznavnosti Slovenije ter izpostavili pomen športa za zdrav način življenja.

Med slovenskimi športniki posebno mesto zaseda olimpionik Leon Štukelj, ki se ga verjetno vsi spomnimo po njegovi čilosti in radoživosti v visoki starosti, še posebej njegovi telovadbi v parkih – njegovi gimnastični gibi v visoki starosti so najboljša reklama za športen način življenja. S svojo gibčnostjo je navduševal tudi na svetovnem odru; postal je zvezda otvoritvene slovesnosti olimpijskih iger v Atlanti, kjer je navdušil z lahkotnim prihodom in karizmo tudi ameriškega predsednika Billa Clintona. Ob tem slovesnem trenutku pa se je pojavila tudi zadrega, kako športnika predstaviti (slovenski) javnosti, predvsem kako pojasniti praznino v njegovem življenjepisu po drugi svetovni vojni. Ga predstaviti kot pravnika, sodnika, sokola ali zgolj kot dobitnika olimpijskih medalj?

Z monografijo *Gospod Leon Štukelj in Tovarišija*, ki je izšla ob 120. obletnici smrti v letu 2019 v založbi Fakultete za šport v sklopu praznovanja

100. obletnice Univerze v Ljubljani, napisala pa jo je ekipa: Aleks Leo Vest, Ivan Čuk, Alenka Puhar, narejeno na arhivskem gradivu, starem papirju in ostankih ter spominih, bralce Štukelj nagovarja kot sokol, Slovenec in predvsem kot humanist. Naslov napoveduje dialektično obravnavo, torej športnika kot velikana, gospoda, na drugi strani pa *Tovarišijo*, ki vključuje tudi bivše sopotnike-sokole, ki se zanj niso zavzeli, ko je bil potisnjen na rob po drugi svetovni vojni iz političnih razlogov, skratka kot novi razred. Za prvi sklop je ključna Štukljeva formacija v sokolskem duhu, nato pa njegova profesionalna formacija na pravni fakulteti, ki jo je opravljal kot

študent na daljavo – študiral je doma v Novem mestu, v Ljubljano pa je odhajal na izpite. Osrednja nit pa je vsekakor šport, še posebej pa vpletanje politike v športne odločitve, recimo odločitev, da se jugoslovanska delegacija ne udeleži olimpijskih iger v Los Angelesu leta 1932. Kot avtorji ugotavljajo, ključna zadrega niso bili visoki stroški potovanja na drugi konec sveta, temveč je šlo predvsem za politično odločitev v Beogradu. Ob tem je zanimivo, da so se predstavniki te iste klike potegovali za organizacijo olimpijskih iger v Beogradu leta 1940.

Za športne navdušence knjiga ponuja obilo podrobnih informacij o delovanju sokola. Za bralca pa je največ novosti o Štukljevem življenju med drugo svetovno vojno in takoj po njej. Začetek tega popotovanja je Štukljev beg iz Maribora v Novo mesto, domov ob nemški zasedbi štajerske metropole. Še bolj napeto pa je bilo njegovo življenje med vojno. Po vojni je bil sojen, vendar se je uspešno branil, kljub temu pa je izgubil funkcijo sodnika. Poslej se je preživljal kot računovodski manipulant. Avtorji prikažejo odnos, ki so ga imeli sobratje/tovariši do legende sokolske organizacije in slovenskega športa,

skratka tematizirajo Štukljevo odrinjenost na rob, v popolno anonimnost. Medtem pa so bili slavljene drugi športniki in športnice, ki so dosegli manjše uspehe. Kot preobrat pri njegovem postopnem vračanju v javni prostor predstavijo odlikovanje Mednarodnega olimpijskega komiteja leta 1987, preboj pa je zgoraj omenjen nastop, po katerem je Štukelj dobil Bloudkovo nagrado – čeprav bi lahko bila to tudi Štukljeva nagrada. Avtorji problematizirajo tudi sam koncept nagrajevanja športnikov in predvsem nedostopnost gradiva o nagrajevanju športnikov.

V knjigi sta v zapisu in z reprodukcijami obširno prikazana sokolska organizacija (še posebej za trideseta leta in v letu 1941) in protagonist ter njegovi sorodniki in sopotniki, kar mestoma šibi medsebojno odvisnost besedila. Sporočilo knjige pa je jasno: Leon Štukelj se je formiral kot sokol, s tem pridobil sokolsko etiko in disciplino, zaradi česar je dosegel športne uspehe in postal značajska trdna osebnost v vseh časih in v obeh njegovih mestih (Novem mestu in Mariboru).

Željko Oset

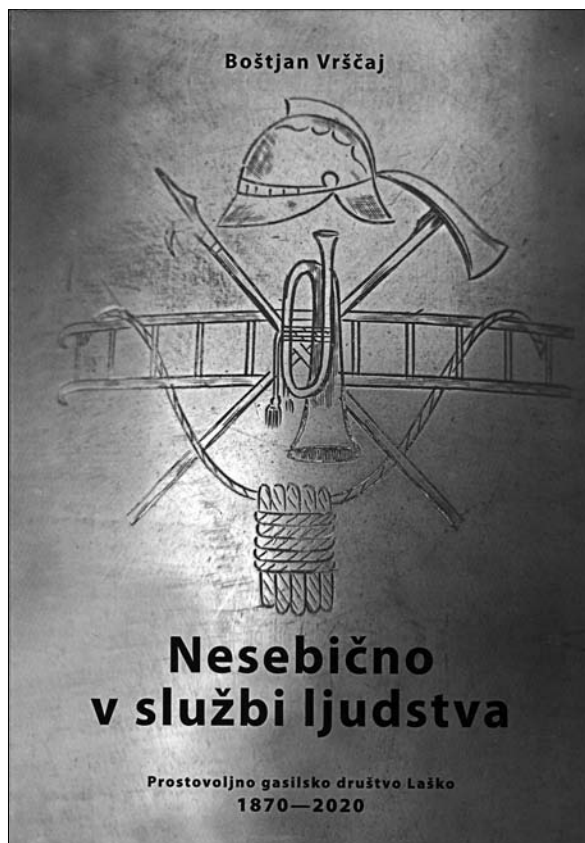
K zgodovini laškega gasilstva

Boštjan Vrščaj: Nesebično v službi ljudstva. Prostovoljno gasilsko društvo Laško 1870-2020. Laško: Prostovoljno gasilsko društvo, 2020. 224 strani.

Kakor je v društvenih publikacijah navada, spremne besede napišejo lokalni župan in domači društveni funkcionarji. V tej knjigi je uvodne misli napisal laški župan Franc Zdolšek, drugo spremno besedo je v uvodu prispeval predsednik Prostovoljnega gasilskega društva (PGD) Laško Bojan Špiler. Predsednik se je posebej zahvalil vsem, ki so pomagali graditi nov moderen gasilski dom v Laškem, saj je slednji omogočil, da se je laško gasilsko društvo lahko začelo hitro razvijati. Tretjo spremno besedo je napisal častni poveljnik Gasilske zveze Slovenije Matjaž Klarič in v njej spomnil, da spada PGD Laško s 150 letnim delovanjem med tri najstarejša gasilska društva na Slovenskem. Predsednik Gasilske zveze Slovenije Matjaž Centrih pa je v svoji uvodni misli poudaril, da gasilstvo ni služba ali dejavnost, temveč poslanstvo. Kot peti je Gašper Klemenc, poveljnik Gasilskega društva Laško, izpostavil bogato zgodovino laškega gasilstva.

Nato v bogato opremljeni knjigi sledijo časovna obdobja, v katerih je prikazana 150 letna zgodovina laškega gasilskega društva od njegove ustanovitve dalje, spreminjanje njegove strukture in organizacije ter naravne nezgode in požari, pri katerih so laški gasilci pomagali.

V prvem poglavju *Obdobje Avstro-Ogrske* je najprej opisan uničujoč požar v Laškem, ki je 28. aprila 1840 proti večeru najprej zajel bajto Matije Peršeta in ki se je kljub pomoči sosedov in ostalih tržanov hitro razširil. Orkanski veter je pospešil širjenje požara, saj je goreče strehe ter skodle in dele ostrešij raznesel po vsem trgu in tudi na drugi breg Savinje. Ogenj je zelo hitro zajel ves trg in naselje Kostelj ter župnijsko cerkev sv. Martina z zvonikom, čeprav je bila pokrita s skriljem in ne z lesenimi skodlami. O obsežnosti požara kaže podatek, da je vročina iz

zvonika podružnične cerkve sv. Mihaela pregnala tudi mežnarja, ki je z zvonjenjem opozarjal na nevarnost ter da so se v zvoniku župnijske cerkve stopili zvonovi. Požar se je tako razmahnil, da prebivalci Laškega niso reševali svojega premoženja, pač pa le svoja življenja. Med zadnjimi se je iz gorečega trga umikal laški učitelj Anton Flis, ki je med begom našel zapuščeno gasilsko brizgalno in je z njo pri mostu čez Savinjo gasil graščinsko stavbo, ki so jo že zajeli plameni, ter jo je s tem obvaroval pred uničenjem. Požar je zahteval 6 človeških življenj, zgorelo je 54 stanovanjskih in stranskih stavb v trgu in 6 stavb v Kostelju.

O požaru v Laškem so poročali tudi časopisi na tedanjem Štajerskem, prvi je novico posredoval Grazer Zeitung v svoji izdaji 5. maja 1840. Požar opisuje takole: »V noči med 28 in 29. aprilom, je v trgu Laško, ki ima približno sto hiš, prišlo do velikega požara. Kljub hitri pomoči in veliki vnemi ter pod vodstvom oblasti, požara ni bilo mogoče pogasiti ali vsaj omejiti. Pogorelo je celotno naselje, razen nekaj hiš. Kolikor je do sedaj znanega je med požarom izgubilo življenje 7 ljudi. V okrožnem mestu Celje in v okoliških naseljih je bilo takoj organizirano zbiranje

denarja in potrebnih materialnih dobrin, ki so jih že v naslednjih dneh (29. april) s 3 vozovi prepeljali iz Celja v Laško. Požar naj bi po večkratni potrditvi, nastal zaradi nepazljivosti ženske osebe, ki je na begu.« (str. 19).

Glede vzroka požara je bil bolj natančen laški zgodovinar, Edo Jelovšek, ki je zapisal: »Dve stari ženici sta v njuni leseni koči cvrli slanino, a sta bili pri tem tako neoprezni, da je goreča mast segla na leseni del kočice. Ker sta ženici gasili z vodo, so plameni goreče masti udarili v lesen strop, kar je bilo usodno za ves trg.« (str. 19).

O požaru so poročali tudi časopisi, saj se je zgodil kmalu po podobno katastrofalnem požaru v Judenburgu 12. aprila 1840. Grazer Zeitung je tako 13. maja 1840 objavil "Razglas za podporo pogorelemu trgu Laško v celjskem okrožju." V razglasu, ki je pozival k pomoči za obnovo, je bila natančno opisana škoda, ki je bila ocenjena na približno 80.000 florintov. Magistrat mesta Celja je že po požaru v pogoreli trg poslala 3 vozove polne hrane in različnih oblačil, v naslednjih dneh pa je pošiljal predvsem kruh. Pomoči celjskih oblasti so se pridružili tudi posamezniki. Pomoč se je zbirala celo leto 1840, saj je Grazer Zeitung najmanj šestkrat objavil seznam dobrotnikov, ki so pomagali prebivalcem Laškega. Pomagali so tako posamezniki kot tudi posamezne občine, ki so namenjale denar ali dobrine za pomoč pogorelcem. Dobrodelnost in pomoč ljudem v stiski je bila že takrat zelo pomembna sestavina človeškega življenja (Vrščaj, str. 20).

V zvezi z usodnim požarom je zelo zanimivo ravnanje nemškega pesnika slovenskega rodu, Matevža Vehovarja, ki se je rodil na Pristavi pri Metinju in je v času požara v Laškem študiral pravo v Gradcu. Ko je slišal za katastrofo, ki se je zgodila v Laškem, se je odločil za objavo zbirke večinoma že objavljenih besedil "Dichtungen lyrischen, prosaischen und dramatischen" z namenom, da bi s polovico honorarja pomagal prebivalcem Laškega. Kljub negativni literarni kritiki je bil Matevž Vehovar s svojo pomočjo kar uspešen, saj je konec leta 1840 poslal 200 fl za pomoč Laškemu, kar je bil tedaj kar omembe vreden znesek.

Požar leta 1840 je dokončno spremenil podobo Laškega, saj so pogorele skoraj vse majhne stavbe.

Med obnovo trga so zgradili veliko novih stavb, ki so se obdržale vse do danes. Seveda pa požar leta 1840 ni bil prvi, ki je močno prizadel Laško. Ob turških vpadih v 15. stoletju je trg Laško pogorel. Božo Otorepec v svoji razpravi o grbu trga Laško kot letnice turških vpadov navaja obdobje med letoma 1478 in 1479, ko naj bi v požaru izginila tudi listina o trških privilegijih. Vsekakor pa se je požar zgodil pred letom 1490, saj je cesar Friderik III moral v tem letu v požaru uničeno listino o trških privilegijih na novo izstaviti, z opombo, da so bili privilegiji "po Turkih sežgani in so tržani tudi sicer veliko škodo utrpeli." Velik požar se je zgodil tudi leta 1682 in v njem naj bi zgorele listine, pomembne za poznavanje zgodovine laškega trga. (Vrščaj, str. 20).

Leta 1859 je popolnoma pogorel hrib Hum, kar pa se ni zgodilo prvič. Po tem požaru so v Laškem po sv. Florjanu, zavetniku proti požarom in poplavam, poimenovali ulico, ki pa se s tem imenom ni ohranila.

Strah pred posledicami požarov je pripomogel k temu, da se je tudi na državnem nivoju urejalo izvajanje gasilske službe, kar je bila obveza vseh za gašenje sposobnih prebivalcev. Na področju protipožarnega varstva je veliko naredila cesarica Marija Terezija (1740-1780) s svojimi reformami, saj so bili izdani tudi požarni redi in drugi predpisi. V trgih in mestih se je uvedla služba nočnih čuvajev, nabavljalo se je razno gasilsko orodje, ki so ga delili med hišne gospodarje in večje podjetnike. Preventivne ukrepe so izvajali dimnikarji, ki so postali neke vrste požarni nadzorniki. Občine, zlasti pa trgi in mesta, so morali poskrbeti za gasilno opremo (brižgalne), vodenje gašenja pa je bilo v rokah županov, obrtniki pa so dobili točno določene naloge.

V 18. stoletju so na podlagi požarnega reda cesarice Marije Terezije začeli v meščanskih hišah vzdrževati kadi z vodo, lesene dimnike so nadomeščali z zidanimi ali glinastimi. Leta 1789 izdani odlok notranjeavstrijskega gubernija je določil, da morajo gostilničarji oskrbeti v hlevih laterne, v hlevih je bilo ponovno prepovedano kajenje tobaka in razsvetljava s trskami. V terezijanski dobi se je upravno uredilo tudi gasilstvo s posebnimi gasilskimi redi. V 19. stoletju so pristojne oblasti na Štajerskem

sprejele predpise za gašenje in protipožarno varstvo in sicer Gasilske rede in Gradbeni red.

Leta 1825 je bil sprejet prvi Požarni red v slovenskem jeziku, z naslovom "Ognj gasitni navod ali naredbanje ogn gasiti," ki je določil ostrejšje predpise in sankcije ter uvedel preiskave požarov. Gasilce je razdelil v pet skupin (skupina za oznanjanje požara, za dovajanje vode, za dovažanje gasilske opreme in orodja za gašenje poslopij in za reševanje in čuvanje imetja). Pri izvrševanju teh predpisov pa se je pokazalo, da je bilo najtežje dobiti zanesljive čuvarje in vestne reševalce, ki bi res reševali in čuvali imovino pogorelega. (Vrščaj, str. 24-25). Posebej zanimiv je bil gasilski red iz leta 1857, ki je natančno urejal gašenje in protipožarne aktivnosti neposredno pred uvedbo organiziranih, za to sposobnih skupin prebivalcev – požarnih bramb.

V Avstriji so bili prvi predpisi s področja društvenega prava sprejeti v letu 1843. Cesarski patent iz leta 1852 je določal, da lahko društva pričnejo z delovanjem šele po pridobitvi dovoljenja vlade ali vladarja, ves čas pa so bili pod stalnim nadzorom državne uprave. Leta 1867 sprejeti Zakon o društvenem pravu je omogočil lažje ustanavljanje in delovanje društev, saj je bilo ustanovitev društva treba prijaviti prvostopni upravni oblasti (okrajnemu glavarstvu ali statutarni občini), ki pa je ustanovitev društva lahko tudi prepovedala. Celotno delovanje društev pa je bilo pod stalnim strogim nadzorom oblasti. Na podlagi tega zakona so bila na Slovenskem ustanovljena prva gasilska društva, med prvimi gasilska društva v Ljubljani, Metliki, na Ptuju, v Laškem, Celju ... Še pred sprejetjem navedenega zakona pa se je v posameznih krajih začela razvijati gasilska dejavnost, ki je dejansko obstajala že pred formalno ustanovitvijo društev.

Iz zapisnika o sestanku Okrajnega zastopstva Laško, ki je ohranjen v arhivu PGD Laško, je razviden začetek organizirane gasilske dejavnosti, saj se je na plenarni seji 18. februarja 1869 razpravljalo o nakupu velike gasilske brizgalne.

»Okrajno zastopstvo Laško je na plenarni seji 18. 2. tega leta (1869), v spoznanju, da je razpoložljiva gasilska oprema v trgu Laško preslaba celo za srednje, kaj šele za večje stavbe, da krajevni občini Sv. Krištof in Laško ne posedujeta niti ene gasilne

naprave, da tu skoraj ni mogoče računati na hitro in tujo pomoč, da v trgu Laško, v njegovi okolici in sosednji krajevni občini Sv. Krištof stojijo velike stavbe, ki bi jih bilo mogoče v morebitnem požaru rešiti samo z večjo gasilsko brizgalno, sklenilo postaviti temelj za nabavo takšne večje gasilske brizgalne, tako da odobri znesek v višini 300 gld iz okrajnih sredstev in istočasno pooblasti podpisani okrajni odbor, da naredi nadaljnje korake pri nabavi velike gasilske brizgalne za Laško in okolico. Brizgalna bo v lasti celotnega okraja Laško in občine Sv. Krištof, k nabavi pa sta pripravljene prispevati tudi občini Laško in Sv. Krištof.

Po predhodnem predračunu bo nabava takšne brizgalne z opremo, brez shrambe za gasilsko opremo, ki jo bo brezplačno prispevala občina Laško, stala med 1.600 in 1.800 gld.

V popolnem prepričanju, da bo moč ta projekt izvesti le z združenim močmi, si dovoljuje podpisani okrajni odbor zaprositi vse lastnike večjih stavb v Laškem in okolici, da po možnosti podprejo to splošno koristno namero in z znatnim prispevkom omogočijo nabavo nove, velike okrajne in občinske gasilske brizgalne. Tako obljubljeni (zagotovljeni) kakor gotovinske zneske je treba vpisati v ta vpisni obrazec, gotovino pa predati članom v ta namen izvoljenega odbora.«(Vrščaj, 28-29)

Imenovan je bil odbor za nabavo velike gasilske brizgalne, ki so ga sestavljali trije člani okrajnega odbora in po trije člani iz občine Laško in občine Sv. Krištof. Na svoji verjetno prvi seji 13. marca 1869 je odbor sklenil, da naj pisarna krajevnega odbora sestavi poziv za popisovanje oziroma zbiranje prostovoljnih prispevkov in da naj se pošlje dopise tistim lastnikom zgradb, ki živijo izven kraja in okolice, kar je bilo odposlano že 10 dni kasneje. Odbor je tudi odločil, da se je potrebno pri graškem Turnvereinu pozanimati o prednostih Metzove brizgalne v primerjavi z drugimi znanimi brizgalnami. Odziv na poziv za zbiranje sredstev je bil precej velik, kar izkazuje nabirna pola, v kateri so navedeni prostovoljni prispevki za gasilsko brizgalno. Eden redkih, ki ni prispeval k nakupu brizgalne, je bil grof Vetter von der Lilie, lastnik laške gospodščine. S svojega gradu Neuhübel na Moravskem je 30. marca odgovoril, da ne more nič prispevati k nakupu brizgalne, ker je bil njegov tamkajšnji grad

z opremo vred uničen v požaru. Grof je očitno pozabil, da sta mu le junaštvo in napor Antona Flisa ob velikem požaru leta 1840 rešila in ohranila graščino v Laškem. Ker je poveljnik laškega gasilskega društva težko čakal dobavo brizgalne, je del kupnine sam založil, samo da bi tovarna brizgalno čim prej poslala v Laško. V besedilu so navedeni tudi natančni podatki o preverjanju kakovosti brizgalne, o obročnem plačevanju, o plačevanju transportnih stroškov in druge zanimive podrobnosti.

Vzporedno z nabavo brizgalne je potekalo tudi ustanavljanje gasilskega društva. V zapisu ob 25. jubileju društva v letu 1895 je navedeno, da je v letu 1869 gospod Franz Tieber sprožil akcijo za ustanovitev gasilskega društva v Laškem, vendar je naletel na težave pri oblasteh. V časopisu Naše delo je Edi Jelovšek ob 100-letnici laškega gasilskega društva zapisal, da je Franz Tieber *“leta 1869 sklicjal sejo pripravljalnega odbora v stavbi sedanje knjižnice Laško (opomba J. M.), ki je bila tedaj še v lasti Karničnikov; ti so pozneje tudi pristopili k požarni brambli. V pripravljalnem odboru so bili kot zastopniki laške in krištofske občine poleg Tieberja še: laški župan, predsednik Okrajnega cestnega zastopa; rudniški ravnatelj; Georg Rosman, mizar in gostilničar ter Johann Ranner, laški nadučitelj. Tieber je bil prvi ustanovni častni načelnik in blagajnik.”* Pri tem pa Vrščaj opozori, da se ne da ugotoviti, kje je navedene informacije Jelovšek pridobil, saj ni ohranjen noben zapisnik o ustanovitvi gasilskega društva.

Čeprav podrobnosti ustanavljanja gasilskega društva v Laškem niso znane, je Jure Krašovec sestavil seznam ustanovnih članov Prostovoljnega gasilskega društva Laško. Muzej Laško hrani njihovo fotografijo, ki ima na zadnji strani pripis *“ustanovni člani”* in imena oseb, vendar pa ni znano, kdaj je bil ta pripis dodan. Ohranjen je tudi seznam članov iz leta 1899, kjer so navedeni tudi tisti, ki so v društvo pristopili leta 1870.

V času ustanavljanja laškega gasilskega društva so bili, kot tudi drugod na Slovenskem, člani zelo spoštovani tržani, ki so bili tudi člani drugih društev in ustanov (npr. župana Valentinčič in Amon, kasnejši župan Weber, lastnik Zdravilišča v Rimskih Toplicah Uhlich, obrtniki in posestniki). Članstvo najpomembnejših mož v takšnih društvih pa kaže na izreden pomen dejavnosti društva. Velika

posebnost laškega gasilskega društva na Spodnjem Štajerskem pa je bila, da so bili v njem hkrati člani Nemci, zelo redki deklarirani Slovenci ter slovensko in nemško usmerjeni tržani.

Na osnovi zgodovinskih virov se lahko z gotovostjo potrdi, da so laški gasilci v Državno pisarno v Gradcu vložili predlog svojega statuta 13. avgusta 1870, ki je bil 23. avgusta istega leta zaradi neskladnosti z določili Zakona o društvih zavržen in poslan v popravek. 25. septembra 1870 pa je bil statut uradno potrjen. Statut Prostovoljnega gasilskega društva v Laškem (Freiwillige Feuerwehr zu Markt Tüffer) so v imenu komiteja za ustanovitev društva 14. septembra 1870 podpisali trije pomembni Laščani. V imenu občine so ga potrdili župan in dva odbornika. Statut je shranjen v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, v razdelku Državna pisarna (Statthalterei) pod številko 53:10143/1870.

Zanimiva je sočasnost uradne ustanovitve društva s potrditvijo Statuta in prihodom brizgalne Metz II v Laško. Vse se je namreč zgodilo konec septembra, že v začetku oktobra 1870 pa je v Laškem potekala primopredaja opreme s preizkusom, ki so ga opravili laški gasilci. Laško prostovoljno gasilsko društvo, naj bi tedaj štelo 94 članov. V knjigi je natančno opisana primopredaja brizgalne in njen preizkus na župnijski cerkvi sv. Martina.

Začetki društva so bili močno povezani s prizadevanjem za nakup gasilne brizgalne, seveda pa je bilo za njeno uporabo potrebno zagotoviti vsaj za silo usposobljene upravljavce. Žal pa so laški gasilci svojo usposobljenost pokazali že 25. decembra 1870, ko je zagorela hiša Andreja Elsbacherja. Iz Valentiničeve kronike izhaja, da je v prvih desetih letih delovanja društva v Laškem gorelo večkrat.

Laško gasilsko društvo se je vključilo v delovanje Štajerske deželne gasilske zveze v Gradcu, ki je bila ustanovljena leta 1871. Konec leta 1874 je cesar Franc Jožef II. po zgolj štirih letih delovanja podaril Prostovoljnemu gasilskemu društvu trga Laško 200 florintov za nadaljnje delovanje na področju gasilstva. Kaj je botrovalo takemu cesarskemu darilu, ni znano.

Laški gasilci so bili zelo dejavni tudi na družabnem področju in so vsako leto v hotelu Ho-

riak prirejali ples. Sodelovali so tudi pri drugih pomembnejših dogodkih v kraju in paradah ob praznovanju cesarjevega rojstnega dne. Gasilsko društvo je sodelovalo z drugimi gasilskimi društvi, gojilo pa je tudi prijateljske stike z nemškimi telovadnimi društvi Turnverein iz Celja in Ljubljane.

V tem poglavju je podrobneje opisano obhajanje desetletnice društva in prvega srebrnega jubileja ter delovanje v času pred 1. svetovno vojno ter star gasilski običaj SALAMANDER, ki je bil ceremonial društva po pokopu aktivnega gasilca, ki so ga v Laškem gojili še nekaj let po 1. svetovni vojni.

Po atentatu na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914 se je Evropa kmalu znašla sredi prve svetovne vojne, ki je močno spremenila življenje v Laškem, čeprav se trga vojne operacije niso neposredno dotaknile. Preko Laškega so po progi potekali vojaški transporti, z območij v bližini front (tudi s Primorske) pa so prihajali begunci in vojni ujetniki. Zaradi vojne je bilo delovanje gasilskega društva okrnjeno, saj aktivnih članov skoraj ni bilo. Tudi med vojno ogenj ni počival in je bilo več požarov, nekateri so bili povezani z železniškimi transporti, največji pa je bil v februarju 1918, ko je zagorela šola v Šentlenartu (danes Vrh nad Laškim), ko je bila zaradi hudega mraza, ki je onemogočal gašenje, v nevarnosti cela vas. Pri obvladovanju požarov so sodelovali tudi vojaki.

Ko je ljudski shod v Ljubljani 29. oktobra 1918 razglasil narodno osvoboditev in ustanovitev samostojne države Slovencev, Hrvatov in Srbov s sedežem v Zagrebu, so na železniški postaji v Laškem odstranili napis Markt Tüffer in ga nadomestili z novim, na katerem je pisalo Laški trg. Ko je 22. januarja 1919 v Laško prišel varaždinski polk – prva večja vojaška enota novonastale države, jim je Narodni svet, ki so ga ustanovili 1. novembra 1918 pod vodstvom laškega dekana Kruljca, priredil svečan sprejem, na katerem so sodelovali tudi gasilci. Šele takrat so ljudje spoznali, da je nekega obdobja dokončno konec in da se začenja nova doba. Ker je bilo na Štajerskem, zlasti v mestih in trgih, precej nemškega prebivalstva, je bil prehod v nove razmere počasen, kar se je odražalo tudi pri laških gasilcih, pri katerih je poveljevanje vse do leta 1920 še vedno potekalo v nemščini. Laško gasilsko društvo

se sprva tudi ni priključilo Jugoslovanski gasilski zvezi Ljubljana, ki je bila ustanovljena 1. junija 1919.

Prvi povojni občni zbor laških gasilcev, ki ga je sklical medvojni poveljnik kovaški mojster Maks Košir, je potekal 14. marca 1920. Na tem občnem zboru so izvolili v celoti slovensko društveno vodstvo s predsednikom Josipom Osolinom na čelu, društvo pa je dobilo ime "Prostovoljno gasilsko društvo Laško". Žal se je vojnih in povojnih časih izgubil društveni prapor in celoten društveni arhiv. Po občnem zboru se je laško društvo včlanilo v Jugoslovansko gasilsko zvezo Ljubljana in je bilo organizacijsko dodeljeno v Gasilsko župo Žalsko.

Ko je 29. junija 1920 Celje obiskal prestolonaslednik Aleksander I., so člani laškega društva sodelovali v častni četi v Celju. Istega dne so bili laški gasilci v svečanih uniformah in s čeladami na glavi navzoči tudi na železniški postaji, ko se je dvorni vlak ob 16. uri ustavil in je kraljevič izstopil in se kratek čas pogovarjal z zastopniki občine, med katerimi je bil tudi gasilski poveljnik.

V prvih letih v novi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je društvo delovalo kot običajno, vendar pa so bile težave s pomanjkanjem osnovne gasilske opreme. V tem času so se Laški gasilci začeli pripravljati tudi na zakasnelo praznovanje 50-letnice ustanovitve društva. Jubilej so obhajali 15. in 16. maja 1921. Za praznovanje so dobili nov društveni prapor, katerega nakup so omogočili darežljivi mecen. Prapor, ki so ga naročili v Gradcu, je imel pripet trak v barvah slovenske zastave. Nov društveni prapor so slovesno razvili in blagoslovili pri slavnostni maši, ki je potekala na Slomškovem trgu (zdaj Aškerčev trg). Za to priliko so iz cerkve prinesli oltar sv. Florijana, celoten prostor pa so okrasili z manjšimi mlaji in zelenjem. Sam nakup prapora pa je bil do neke mere tudi v nasprotju s smernicami Jugoslovanske gasilske zveze: Menila je: »*Denar, ki ga izdamo za prapor, dajmo raje za cevi in druge potrebščine gasilnih društev.*« Na proslavo ob 50-letnici laškega gasilskega društva so prišli številni predstavniki drugih gasilskih društev iz različnih slovenskih krajev ter Varaždina in Zagreba.

Žal pa so dvajseta leta kljub slovesnemu obhajanju 50-letnice zaznamovala nesoglasja in spori v društvu. Celotno obdobje med obema vojnama je

bilo nemirno, ponavljali so se izredni občni zbori, zamenjave odbornikov in poveljstva ter izstopi iz društva. Kljub temu pa so bili ob 55-letnici društva s kraljevim ukazom odlikovani nekateri zaslužni laški gasilci.

Dne 15. julija 1933 je kralj Aleksander podpisal zakon o organizaciji gasilstva, ki je ukinil gasilska društva, gasilskim organizacijam pa je bila odvzeta samostojnost. Dovoljene so bile le gasilske čete. Za razliko od Avstrije, ko je bil notranji nadzor gasilskih organizacij prepuščen nadrejenim gasilskim organizacijam, je v Jugoslaviji ta nadzor pripadel državnim organom. Centralizacija vodenja gasilske organizacije pa je povzročila, da se je v Gasilski zvezi Jugoslavije uporabljal srbski jezik, kar je gasilskim četam povzročalo težave že pri do takrat enostavnem izpolnjevanju obrazcev.

V letu 1935 so se zgodile pomembne politične spremembe, ki so zelo hitro vplivale na dogajanje v Laškem. V tem letu je na vlado je prišla radikalna stranka, ki je z muslimani in bivšo SLS osnovala novo vladno stranko JRZ (Jugoslovanska radikalna zajednica). Te politične spremembe pa so se odrazile tudi v gasilski četi, ki je na volilnem zboru v januarju 1937 dobila novo vodstvo.

V letu a 1938 je laškemu gasilskemu društvu sreski načelnik izročil red Sv. Save I. stopnje za 70 let nesebičnega dela. V svojem nagovoru je poudaril, da je laško gasilsko društvo najstarejše v Sloveniji in drugo najstarejše v celotni Jugoslaviji (Vrščaj, str. 80). Na istem občnem zboru so laški gasilci sprejeli sklep o gradnji lastnega gasilskega doma, ki naj bi se začela 7. marca 1938. Kasneje pa so novogradnjo opustili in se odločili za nakup objektov bivše tovarne Kamenit, kar so sklenili v avgustu istega leta. Sredstva za gasilski dom so laški gasilci zbirali na različne načine več kot 10 let, tudi s prirejanjem veselic in tombol. Kljub nesoglasjem in burnemu društvenemu dogajanju pa je laško gasilsko društvo v letu 1939 svojo drugo sejo že imelo v novih prostorih.

Nato v knjigi sledijo poglavja *Sedemdesetletnica društva*, in *Med vojno*, v katerih je opisano društveno dogajanje do konca druge svetovne vojne, ko je društvo spet ostalo brez prostorov, saj so zavezniška bombardiranja ob koncu druge svetovne vojne poškodovala tudi gasilski dom.

V poglavju *Čas nove Jugoslavije* je opisan razvoj društva do obhajanja njegove stoletnice in sicer v prvih desetih letih, ko so si laški gasilci z udarniškim in prostovoljnim delom obnovili gasilski dom. Sledijo poglavja *Financiranje delovanja društva*, *85-letnica delovanja društva*, *Do stoletnice*, *Zanimivosti iz delovanja društva v 60. letih 20. stoletja*. Podpoglavje *Stoletnica Gasilskega društva Laško* poda obširen in slikovit pregled dogajanja ob obhajanju 100-letnice društva. Nadaljnja podpoglavja opisujejo razvoj gasilske dejavnosti, podrobno prikažejo praznovanje 110-letnice in spopadanje s poplavami ter mednarodno povezovanje društva.

Obširno poglavje *V samostojni Sloveniji* s podpoglavji *Prvih 10 let v svoji državi*, *Ob 130 – letnici v novem domu*, *Na poti do jubilejnega leta* podrobno predstavijo delovanja društva v zadnjih treh desetletjih in opisujejo izgradnjo novega gasilskega doma v Debru, ki je bil predan svojemu namenu ob 130-letnici društva 16. septembra 2000.

V poglavju *Laški gasilci* se v sliki in besedi v podpoglavjih predstavijo *Gasilska mladina*, *Članice v vrstah laških gasilcev* in *Veterani* z natančnim seznamom vseh načelnikov in predsednikov društva v 150 letni zgodovini društva. Nato pa sledijo *Spomini predsednikov in poveljnikov društva*.

Zadnje poglavje *Slavnostno leto 2020* zelo natančno povzame vse aktivnosti društva v letu 2019.

Obširno in slikovno bogata knjiga je sprehod skozi pestro zgodovino laškega gasilstva in spomenik požrtvovalnemu delu laških gasilcev, ki že 150 let nesebično pomagajo svojim sokrajanom ob požarih, poplavah in drugih raznovrstnih naravnih in drugih nesrečah.

Jože Maček

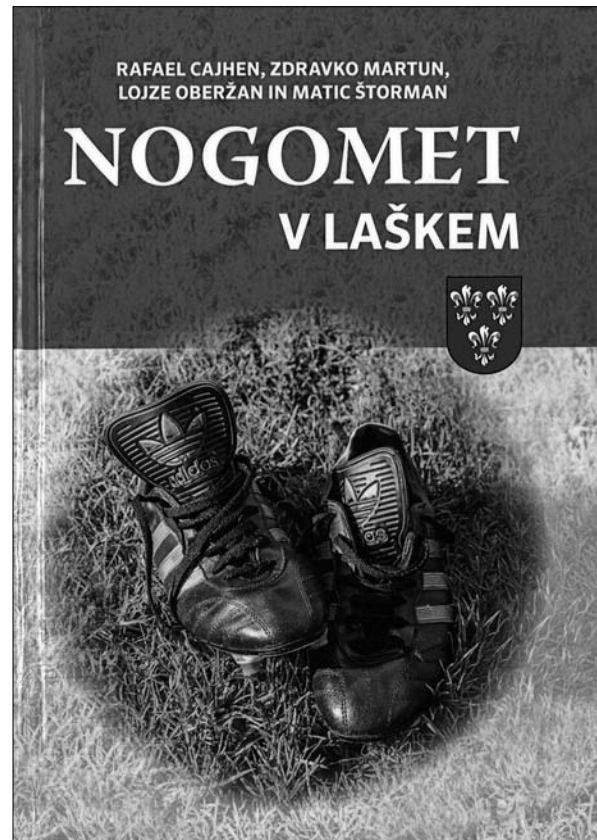
K zgodovini laškega nogometa

Rafael Cajhen, Zdravko Martun, Lojze Oberžan in Matic Štorman: *Nogomet v Laškem. Spomini na nogometno dejavnost*. Laško: Občina Laško, 2019. 108 strani.

Knjiga predstavlja zgodovino športa v Laškem, s poudarkom na najbolj množičnem športu – nogometu, o katerem je bilo do sedaj zelo malo zapisa. Knjiga, zelo bogata s fotografijami, prikazuje razvoj nogometa v Laškem in je zapis spominov nekdanjih laških nogometašev, ki so želeli predstaviti razmere v različnih časovnih obdobjih.

Prvo poglavje predstavi zgodovinski pogled na športno dogajanje v Laškem do začetka druge svetovne vojne. V fevdalnem obdobju, ko so obstajala večja ali manjša zemljiška gospostva z lovnimi pravicami (v Laškem zemljiško gospostvo Laško), je bil prvi šport lov, ki pa je bil pridržan le plemičem. Prvo športno društvo v Laškem je bilo lokostrelsko društvo, ustanovljeno leta 1854, katerega člani so lahko bili navadni državljani (in seveda tudi plemiči), tako Slovenci kot Nemci.

Z izgradnjo železniške proge Dunaj – Trst in seveda s prvimi tovarnami – manufakturami in ustanovitvijo termalnega zdravilišča se je v Laškem pričel hitrejši gospodarski razvoj in s tem tudi razvoj športa. Ker so številna gostišča v Laškem gostom ponujala kegljišča, je bil zato ustanovljen samostojen kegljaški klub. Zaradi priljubljenosti tenisa so si bogataši zgradili več teniških igrišč, na levem bregu Savinje pa dve kopališči (ločeno za dame in gospode). Uveljavljal se je tudi konjeniški šport, kolesarjenje (kolesarsko društvo je bilo ustanovljeno že leta 1880), čolnarjenje, drsanje, na okoliških pobočjih so celo poskušali z jadralnim letalstvom. Leta 1882 je kopališče v Laškem kupil znani dunajski bogataš in navdušen športnik Teodor Gunkel, ki je posodobil kopališče in zgradil

igrišča za tenis, kegljišče in jahalnico s krožno stezo za konje, kar vse je privabljalo v Laško zahtevne in petične goste iz vse Evrope. 8. februarja 1914 je potekalo prvo pravo športno tekmovanje v hitrostnem sankanju med Vrhom nad Laškim in Laškim, ki ga je priredil celjski nemški športni klub.

Po prvi svetovni vojni so v Laškem znova nastajala različna športna društva in sicer leta 1919 društvo Sokol, ki je najprej uporabljal dvorano hotela Henke, leta 1933 pa je uspelo s pomočjo občine in samoprispevkom članom zgraditi nov Sokolski dom. Gojili so različne športne panoge, gimnastiko, atletiko, smučanje, namizni tenis, rokomet in nogomet. Leta 1920 je bil ustanovljen odsek orlovskega društva, ki je imel društvene prostore v prostorih laške kaplanije in je deloval do leta 1929, ko so ga ukinili zaradi šestojanuarske diktature.

Laški dijaki, ki so obiskovali šole v Celju in drugi mladi so želeli v Laško vpeljati društvene športe nogomet, rokomet, odbojko in košarko. Uspelo je le z nogometom. Igrati so ga začeli na ravnici Lava pod hribom s cerkvijo sv. Krištofa, ki je bila ob železniški progi med Gerkmanovo tekstilno tovarno in laškim pokopališčem. Prirejali so tudi tekme. Vsak

igralec si je moral sam kupiti opremo za igranje ("dres" in nogometne čevlje). Z rastjo nogometne dejavnosti in zaradi vse večjega vključevanja mladine v nogomet, se je kmalu pojavila potreba po registraciji nogometnega društva. Za predsednika pripravljalnega odbora je bil imenovan Andrej Svetek, šofer pri trgovcu Osolinu, ki je po ustanovitvi leta 1927 postal tudi prvi predsednik Športnega kluba Laško. V klubu so poleg nogometa gojili tudi druge športe: atletiko, odbojko, plavanje, smučanje in tek na smučeh, veslanje, kolesarjenje idr.

Površina nogometnega igrišča, kotanja Lave je bila majhna in je bila širina nogometnega igrišča ob enem голу celo nekoliko manjša od širine na nasprotni strani (igrišče trapezaste oblike), zato igrišče ni moglo biti registrirano za prvenstvene tekme. Zato so laški nogometaši na svojem igrišču lahko igrali le t. i. prijateljske tekme, vse prvenstvene tekme pa so igrali na tujih prizoriščih, najpogosteje v Celju. Ta okoliščina je seveda zelo slabo vplivala na tekmovalne rezultate in nihanje forme, imela pa je tudi finančne posledice za Športni klub Laško, saj ni bilo prihodkov od vstopnic, nastajali pa so dodatni stroški potovanja, pa tudi uporabo tujih igrišč je bilo potrebno plačevati. Zato so avtorji v drugem poglavju, ki opisuje nogomet pred 2. svetovno vojno zapisali: »*Neverjetno, toda resnično: v vsej zgodovini je laški nogomet oviralo in zelo oteževalo dejstvo, da Laško nikoli ni imelo (in še vedno nima) ustreznega nogometnega igrišča!*« (str. 16).

Ker ni bilo primerne igrišča so 27. septembra 1940 na občnem zboru razpustili nogometni odsek Športnega kluba Laško in se je zato za več kot pet let prenehalo organizirano igranje nogometa v Laškem.

Po nemški okupaciji so bila razpuščena vsa društva, tudi športna, Nemci so Športnemu klubu Laško zasegli 5.000 din v društveni blagajni in vso športno opremo, ki so jo predali Hitlerjevi mladini.

Naj tukaj omenimo Vilija Vidaliya. Bil je navdušen športnik. Ker laški športni klub ni imel omembe vrednih podpornikov je Vili Vidali še pred napadom na Jugoslavijo od Laščanov od hiše do hiše pobiral podporo za športni klub. To je delal tudi še nekaj dni po nemški okupaciji. Nekdo je nemški policiji prijavil, da Vili Vidali zbira denar za

slovensko odporniško gibanje. Zato so ga aretirali in je bil zaprt v celjskem starem piskru, kjer so ga mučili in naposled leta 1942 ustrelili.

Med okupacijo so laški nogometaši zmagovito odigrali le eno nogometno tekmo. 10. maja 1942 so se pomerili z igralci iz avstrijskega letovišča Schwanberg, ki jih je povabil Laščan Srečko Ratej, ki je imel v tem kraju sorodnika.

O za današnji čas zelo nenavadnih in težavnih razmerah v prvih letih po končani 2. svetovni vojni v tretjem poglavju piše Rafael Cajhen, tedanji šolar in kasnejši nogometaš prvega poveljnega kluba NK Laško, ki je kot petletni deček prišel v Laško (ko se je še gradila nova pivovarna in je njegov oče v njej prevzel mesto glavnega pivovarja). To poglavje se ne nanaša le na šport v Laškem, ampak za splošne razmere v Laškem in je sicer strogo osebno obarvano in zelo natančno. Menim, da je to besedilo sila dragoceno, vendar pa obsega 18 strani in ga na tem mestu ne moremo komentirati, ker bo prikaz te knjige za objavo že kar predolg. Nato sled zapis istega pisca o zelo pomembnem laškem nogometašu Miru Firmu- Fricu.

Četrto poglavje avtorjev Lojzeta Oberžana, Zdravka Martuna, Rafaela Cajhna in Matica Štormana z naslovom *Ponovni vzpon laškega nogometa v obdobju 1962-1974* prikaže dogajanje po drugi svetovni vojni, ko se je v celotni novonastali državi FLRJ Jugoslaviji šport povsem na novo organiziral.

Lojze Oberžan opisuje, da so se jeseni leta 1945 predvojni nogometni tovariši ponovno organizirali v nogometni klub in s tem ponovno oživljali nogomet v Laškem. »*Pokolenja otrok, rojenih v letih, ko so brata Horjak, Miro Firm in drugi po vojni znova oživljali nogomet v Laškem je rastla in odrastla v njihove občudovalce.*« Opisuje, kako se je na igrišču pri Anakapeli kalil nov rod laških nogometašev.

V nadaljevanju Zdravko Martun obudi svoje spomine, ko je s svojimi vrstniki pri desetih letih začel na sedanji Trubarjevi cesti pred kasneje zgrajeno sladarno igrati mali nogomet. Kasneje se je pridružil organiziranemu igranju malega nogometa na opuščnem igrišču pri Anakapeli. Pod pokroviteljstvom Pivovarne Laško so kasneje ponovno začeli igrati veliki nogomet in leta 1962

so bili že uspešni v drugi celjski ligi, na tekmah pa so jih podpirali številni navijači. Martun opiše športno pot laškega Nogometnega kluba PIVAR, ki je z leti postal NK PIVOVAR in stalne težave z neustreznim nogometnim igriščem.

Najpomembnejši laški nogometaš in športni delavec, nogometni sodnik in nogometni trener je bil Zdravko Martun »Geri« (rojen leta 1948 v Malih Gorelcah pri Vrhu nad Laškim), kateremu je posvečeno peto poglavje, ki sta ga napisala oziroma uredila Rafael Cajhen in Zdravko Martun. Po osnovni šoli v Laškem je Zdravko Martun leta 1963 nadaljeval šolanje na srednji finomehnični šoli v Celju in se je zaposlil v takratnem celjskem podjetju Finomehanika, kar je zelo vplivalo na njegovo kasnejšo nogometno dejavnost. V tem poglavju je opisana njegova športna pot od nogometaša, trenerja, do nogometnega sodnika, objavljeni so tudi številni časopisni članki in fotografije.

V šestem poglavju Zdravko Martun (1. del) in Rafael Cajhen (2. del) opisujeta o oživljanju nogometa v Laškem v obdobju od leta 1993 do 2002. Zdravko Martun si je kot nogometni navdušenec začel prizadevati za ponoven zagon nogometa v Laškem. Sredi poletja leta 1993 so ob praznovanju obletnice delovanja Tovarne izolacijskega materiala TIM iz Rečice priredili nogometno srečanje starih rivalov iz Laškega in Radeč. Na tekmi je bilo veliko gledalcev, med njimi tudi takratni direktor TIM-a Jože Pušnik, ki je pobudnikoma tekme predlagal, da bi ponovno začeli resno igrati nogomet in se kot nekoč vključili v celjsko nogometno ligo. Ponudil je tudi pokroviteljstvo, če bi tudi Pivovarna obnovila svoje dotodanje pokroviteljstvo, kar se je zgodilo. Novo nogometno igrišče je bilo zgrajeno v Zgornji Rečici pri Laškem in s člansko ekipo so Laščani začeli ponovno tekMOVATI v celjski medobčinski

nogometni ligi, kjer so že v prvi sezoni na veliko presenečenje osvojili drugo mesto, kasneje pa so postali celo prvaki, kar je bil največji uspeh laškega nogometa.

Zdravko Martun je opisal tudi težave Nogometnega kluba TIM Laško: »Zaradi kvalitetnega dela, dobrih igralcev in ambicioznosti se je nakazovala realna možnost našega strmega napredovanja po kakovostni lestvici in prehod iz medobčinske v republiško ligo. V tej ligi pa so bile predpisane velike zahteve, kar zadeva kvaliteto nogometnega igrišča in celotne spremljajoče infrastrukture, opremljenosti, zdravstvene službe itd. Vsega tega naš NK TIM ni imel, tudi ne potrebnih finančnih sredstev.« (str. 89). Vse navedene zahteve pa so bile prevelik zalogaj za klub z majhnim zaledjem. V knjigi je povzet tudi intervju Zdravka Martuna z novinarko Boži Herek, ki je bil objavljen v listu Krpan, objavljeni pa so še tudi številni časopisni članki iz tedanjega časa.

S sedmem poglavju Nogometni klub NK Laško 2013-2019 Zdravko Martun in Stanislav Grbič opisujeta razmere v zadnjem obdobju, ko se je nogometni klub spet preimenoval v NK Laško. Nogometni klub z omejenimi sredstvi podpirata občina Laško in Komunala Laško. V letu 2019 je v okviru kluba treniralo 169 fantov, ki tekmujejo v štirih selekcijah. Postopoma se oblikuje tudi članska tekmovalna ekipa.

Knjiga je nazoren prikaz razvoja nogometne dejavnosti v Laškem. V njej lahko mnogi poleg zgodovinskih podatkov in številnih zanimivosti najdejo imena in fotografije svojih prijateljev, sorodnikov in znancev, ki jih je navduševala najbolj priljubljena postranska stvar na svetu.

Jože Maček

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopisje in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi za dostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja: naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo *Zgodovina za vse*), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

DA, naročam(o):

- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 16]: več avtorjev **SEIDLOV ZBORNİK** (16 €)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvim **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNİK** (12 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ..... izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja: .....

Ulica, hišna številka: .....

Poštna številka, kraj: .....
.....Davčna številka: ..... Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: ..... Podpis (žig): .....

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
www.zdc.si

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in z letnikom ..... naročam ..... izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja: .....

Ulica, hišna številka: .....

Poštna številka, kraj: ....

E-naslov: .....

Davčna številka (za pravne osebe): ..... Davčni zavezanec: DA NE

Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: ..... Podpis (žig): .....

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si
<http://zdc.si/index.php/zgodovina-za-vse/>

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Hrvoje Petrić, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod izvlečkov v angleščino: Simon Zupan

Prevod povzetkov v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:

Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Prvič v uniformi (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL ŠKL/0318 Evgen Burdych)

Zadnja stran ovoja:

Razglednica »Deutsche Heilgruss aus Gonobitz« (Nemški pozdrav iz Konjic),
(Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek, Zbirka razglednic)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318-2498 (Tiskana izdaja)

ISSN 2630-4325 (Spletna izdaja)

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

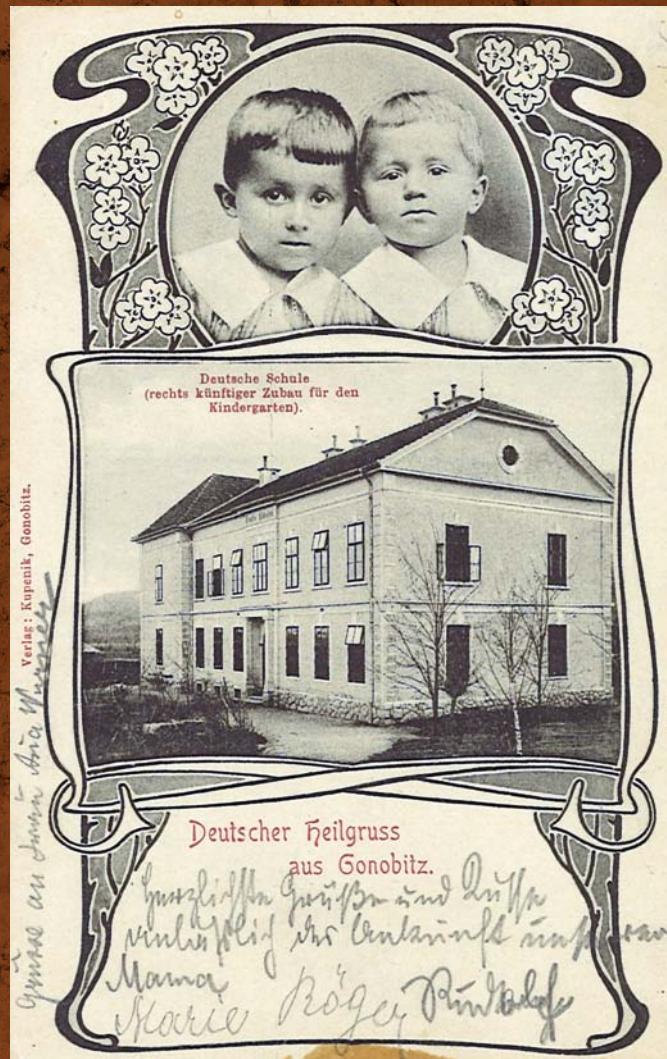
Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si

Meta REMEC
Andrej STUDEN
Damir GLOBOČNIK
Stanislav JUŽNIČ

CENA: 11 €